

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (széppróza),
Fodor Géza, Szalai Júlia

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

---

TARTALOM

- Imre Flóra:* Platonizmus (II–III) • 899
Szakács Eszter: Ébredések • 900
Korfui triptichonok • 900
Kőríz Imre: Best before • 901
A wellness-rovatból • 903
Regényi Huba: Szerda délután • 905
Lara Vapnyar: Lídialiget (*Szalai Panni fordítása*) • 909
Jörg Magenau: „Mindenkinek joga van a történelem
nélküli gyerekkorhoz” (*Nádori Lídia
fordítása*) • 916
Rába György: Bábszínház • 923
Ami maradt • 924
Vers mint gyermek • 924
Horváth Elemér: házi feladat • 925
a kiűzetés után • 925
a paradicsom után • 926
a pesti találkozás • 926
Tass Marianne: Varjú-szimfónia • 927
Miskolczi Ambrus: Filológia, szellemtörténet,
történelem (Zolnai Béla [1890–1969]
emlékezete) • 927
Deák Ágnes: Deák, a magyarok Mózes (Deák Ferenc
és a kortárs utókor, 1876) • 935
Csengery Kristóf: A nem való világ • 947
December, merülés • 949
Szaádat Haszan Mantó: A királyság vége (*Dezső Csaba
fordítása*) • 951

- Kántor Péter*: Öt gyerekvers • 958
Kukorelly Endre: Samunadrág • 962
Arató Zsófia: Gólya viszi a fiát • 964
Sajó László: Every day • 965
Gréczi Emőke: Átölelt az Isten (II) • 966
Szentkuthy Miklós: Két rádió-előadás • 979
Füzi Izabella: „A logika nem törődik a dzsentrivel”
 (A „kombinálás” stratégiái
 „A Noszty fiú”-ban) • 983
Karinthy Gábor levelei Füst Milánhoz (*Közzéteszi*
Beck András) • 989

FIGYELŐ

- Esterházy Péter*: Mi lesz ma este? (Váncsa István
 szakácskönyve. Ezeregy recept) • 1001
Beck András: A Karinthy-komplex (Karinthy Márton
 „Ördögörcs” című
 könyvének ütemére) • 1005
Keresztesi József: Létező hely (Ács Margit:
 A hely hívása) • 1017
Nagy Boglárka: Életet játszik
 (Bánk Zsuzsa: Az úszó) • 1022
Ludassy Mária: Margináliák (Dénes Iván Zoltán [szerk.]:
 A szabadság értelme – az értelem
 szabadsága) • 1025
Máthé Andrea: Értelmezés vagy kisemmizés? (Bordács
 Andrea–Kollár József–Sinkovits Péter:
 Tót Endre) • 1031
- Ilona Keserü Ilona*: Emlékezés Szabó Júlia
 művészettörténészre • 1034
Kovalovszky Márta: „Mezítlábas művészettörténész”
 – Frank János, 1925–2004 • 1036

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
 Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
 (Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
 További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
 Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
 Előfizetési díj fél évre 1500, egy évre 3000 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
 Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Imre Flóra

PLATONIZMUS*

II

a testet ifjan hogy szerettem
 milyen váratlan csoda volt
 mikor tágra nyíló szememben
 villámfényként felragyogott

mikor az érzékek világos
 kirajzolt észlelései
 simulva test az árnyékához
 lüktetve kezdtek fényleni

miért volt minden olyan édes
 a látható érinthető
 visszatalálva kezdetéhez
 a csont a hús a fém a kő

a szem hogy is érhetette át
 az izmok domborulatát

III

az izmok domborulatát
 a finom bőr alatt a rajzos
 formákat érinteni lágy
 ujjbeggyel vagy épp csak az ajzott

figyelem már-már testies
 ráközelítésével és a
 nyomában járó tiszta-szesz-
 szédületet csillagrakéta

tűzijátékait a testnek
 ahogy egyszer csak fölszökik
 önmaga fölé fékevesztett
 őtjögő lebegéseit

a fényt és árnyat hogy szerettem
 combon felkaron érthetetlen

* A készülő szonettkoszorú első darabja a *Holmi* 2004. februári számában jelent meg.

Szakács Eszter

ÉBREDÉSEK

Érintés. Szívhang. Vászon illata.
Az ablakban kék udvara a holdnak.
Hová visz Ariadné fonala,
a széllel és sírással terhelt mondat?
Ujjbeggyel, mint a vak, bejárni a
szűkülő köröket egy fémspirálon;
a tűz becézte életek sora
idegen jelekkel végigírt álom.
A labirintusban futó, kusza
fonál minden éjjel más álomba vezet;
minden éjjel át kell élnem, hogy az
ébredések megsemmisítenek;
hogy neked, ki írod életem, mondatom,
már csak a nemlétedet birtokolhatom...

KORFUI TRIPTICHONOK

Jimmynek, aki még nem járt Korfun

Villa

Itt esténként gyíkok és árnyékok játszanak egymással a falon.
A pehelypárnán fekve érezni a tollak lassú áramlását.
Elalvás előtt még meg kell bocsátanom a holdfényben villódzó vizet.

Szieszta

Nagy, terrakotta tartókba ültetett citromfű zizegése.
Rászáradt pikkelyei egy hálnak az átforrósodott kőasztalon.
S a gyűrű borostyánkővében alvó méh mintha megmozdult volna...?

Ismétlődések

Úszás előtt a hűvös homokban észrevettem tegnapi lábnyomomat.
Egy kagylómintás törülközőre dobva pár színes kagyló.
Ahogy a hullámverés ritmusára ma is csak a szívem verése felel.

Kőríz Imre

BEST BEFORE

I

Lesz, amit majd utoljára fogok szeretni.

Addig azonban csak találgathatok:
mi vet majd véget mondjuk
a mézes mesekesz és a jégsaláta egyeduralmának?
Nyilván valami ahhoz hasonló,
mint ami a póréhagymát és a kínai levest is trónfosztotta.

Még csak azt se mondom: az idő.

Talán csak egy diéta, amely után
ugyanoda már nincsen visszatérés.

Vagy – új elem –: eltilt az orvos.
Mondjuk a teától, amelyhez a kekszet eszem.
Vagy elmegy a gusztusom a saláta zsenge borsóízétől,
és miközben egy csuklómozdulattal kicsavarom a torzsát,
fülsértő lesz minden kis roppanás.

Meddig őriznek elfelejtett dolgokat
szivardobozok szarkofágjai?

II

A haldoklók kivételével
mindenki vagy megy valahova, vagy készül valahova menni.
Ha egyszerre mindenütt ott volnánk, ahol voltunk,
egy nagy embermassza borítaná a lakható szárazföldeket.

És mégis mindenütt ott vagyok, ahol valaha voltam:
például a buszon,
amely épp most megy el az ablakom alatt,
és az utasok többségét hol a foci pályára,
hol a temetőbe viszi.

Vagy a repülőn ülök:
átsüt a nap a gépen,
a túlsó oldalon be, az én ablakomon ki,

amelyen ha kinézek,
gyöngyház buborékban látom a kis árnyékot,
amelyet röptünkben a felhőkre vetünk.

Mindenhol ott vagyok,
de ne féljeteK,
nem voltam olyan sok helyen:
és az egész tulajdonképp csak vékony, holdfényszínű csiganyál,
amit az első napsugár felszárít.

III

De mit szeret az ember először?
Az anyját?
Az anya anyagát? A konzisztenciáját? Az ízét?
Vagy éppen arról van szó,
hogy akkor még minden egy?
És épp ez az anya?

Tulajdonképpen csoda, hogy az ember nem sír mindig.
Ha egy kis szél éri, ha rásüt a nap, ha hangot hall, ha fölébred.

Én csodálom, hogy el tudok aludni minden este
a saját szuszogásomtól.
Hogy fel tudok menni a lépcsőn valamilyen ritmusban,
hogy egyáltalán el tudok kezdeni felmenni valamelyik lábammal.

IV

Fényes hadserege láttán Xerxész sírva fakadt,
mert hirtelen eszébe jutott – nem: megértette –,
hogy az a tengernyi katona mind halott lesz egyszer.

Aki nem király, annak könnyebb dolga van,
elég a kefirre pillantania, vagy a samponra,
amelyek dobozai magabiztosan harsognak egy dátumot,
ameddig,
ellentétben az emberekkel,
ők garantáltan eltarthatók.

A WELLNESS-ROVATBÓL

I

Felkúsznak a falra a nagyplakátok,
hektárnyi a vertikális szemét.
Mint koldusok a büdös nagykabátot
télen, ölti megahamburgerét

a fal fel. Lónyi nőfej kéjre csábít:
vegyünk jegyet, vagy gyűjtsünk kupakot.
Cserélődik az anyag. Ami csáb itt
ma, az holnapra már megkopik ott.

A négyzetöltnyi papír bigmeket
– felirata: „Ízes szegedi nyelven” –
a telefonos pofa eszi meg,
őt meg akármí, ugyanezen elven.

A korszakot lenyeljük, mint a nyálat,
időnk képletes bendőnkben tenyész,
s aki képletes torkunkban tanyáztat,
ha néha e bendőbe belenéz,

ugyan mit, ha nyelőcsövünkön átlát,
mit lát e tápcsövön keresztül ő?
A simaizmok perisztaltikáját,
meg-megfeszülő, el-elernyedő

csatornákat, gejzírjeit a savnak,
testmeleg láva szerves gleccserét,
falatokat a falak közt, haladnak,
emésztődnek, a yers anyagcserét.

II

Hogy mikor kezdődik egy diéta, az szemléleti kérdés.

Vasárnap óta lékúrán vagyok.
Akkor este nyolckor ettem utoljára, mondjuk negyven órája.

De hát a nem evés csak nem kezdődhet evéssel?

Akkor viszont mikor?

Másnap reggeltől?
Vagy – ugyan miért? – éjfél-től?

Vagy akkortól, amikor először égett az arcom?

Állítólag az első néhány leadott kiló amúgy is csak „vízfogyás”.
Ez rejtélyes, egyszerűs mindegy.
Az elvesztett anyag
– agyó, kis lovag, ez mind ön voltam egykor –
minéműségre nem érdekel,
e tárgyban joggal süthető rám az ide- és formalizmus bélyege.

Mint amikor a szomszéd kunyerálta félszívvvel a kitett íróasztalt:
ha nekem már nincs rá szükségem, levinné a pinyóba –
bár neki persze csak az anyag kell.
Még jó. Mert a szellemről magam sem kívánnék lemondani.

Ami mármost a méregtelenítési vonatkozást illeti,
az is hidegen hagy. Hiszen ahogy nem vagyok tiszta szellem,
színhúsnak sem gondoltam magam soha.
A méreg is én vagyok,
ahogy a beleimben a kis segéderők is,
akiknek én jelentem az univerzumot,
mint a Sötét zsaruk II-ben a pályaudvari véglényeknek
a csomagmegőrző szekrény.

Hogy a feleségem megcsal, régen sejtettem. (De hogy ezzel!)
Hat láb és egy hüvelyk magas ember vagyok s kétszázötven font.
Éppen ebbe untam bele: hogy belőlem minden egycentis szelet fél kiló.
Bár ezen a lékúra sem segít,
ha az ember igény szerint fogyaszt gyümölcslet, a súlycsökkenés nem tetemes.

Akkor talán leginkább
a könnyű reggelek,
amikor úgy ébredtek,
mintha egy dobozból vennének ki
(ami nem azonos a skatulyából való kihúzottággal),
vagy az az ilyenkori, egyébként alaptalan tettekrezség,
amit különben csak estéknként vagy hidakon járva érzek.

Az elmozdulás, a szabadság,
hogy magabiztosan pillanthatók az aluljárók ványadt pitéire és barbár gyrosaira.

Hogy az idő,
mint különben talán csak teafőzéskor,
nem ellenem, hanem nekem
– bár a lékúra sem mindenható, tehát: mégis – múlik.

Regényi Huba

SZERDA DÉLUTÁN

Noha alig volt már valamennyi a kártyáján, Zsófi felhívta Ancsát a Nokiájáról, hogy mikor és hol találkozzanak, meg mit csináljanak.

Ancsa azt javasolta, nézzék meg a *Kill Billt*.

– Állítólag jó film – mondta –, Uma Thurman szerepel benne.

Zsófinak megfelelt. A Camponába beszéltek meg, a mozi elé, negyed hatra.

Farmert vett fel, sportcipőt, a világosbarna garbót, amit még Zolitol kapott, mielőtt szakítottak volna, és hozzá azt a bőrkabátot, ami olyan jól állt neki. Felkapta a kiegészítést, amit a nővérével közösen hordtak, aztán be is kopogott hozzá. HIM-et hallgatott, ahogy az utóbbi időben mindig. Megmondta neki, hogy egy barátnőjével találkozik.

– Hová mentek?

– Megnézzük a *Kill Billt*.

– Állítólag jó film. A Lucy Liu szerepel benne.

– Meg az Uma Thurman.

– Nem mindegy? – kérdezte a nővére, és felhangosította a zenét. – Ja, és a táskát ne hogy elvidd, nekem is kellene fog! – kiabált Zsófi után, mikor a húga kiment a szobából. Zsófi úgy döntött, hogy ezt már nem hallotta meg.

Korábban ért a Camponába, mint számította, Ancsa még nem volt a pénztárnál. A lemezbolt kirakatában észrevette Robbie Williams koncertalbumát. Bement, és nézegetni kezdte.

– Szereted Robbie-t? – kérdezte az eladó, egy rövid hajú, szőke srác. Idős volt, legalább huszonöt éves, de Zsófi még így is eléggé helyesnek találta.

– Aha, persze – felelte neki, de csak mert olyan helyes volt. – Milyen az album?

– Attól függ, milyen régóta hallgatod Robbie-t.

– Elég régóta. Azt hiszem.

– Akkor tetszeni fog. Bár a hangzása nem tökéletes, de hát ez koncertalbum. Kéred?

– Majd karácsonyra. A barátomtól – felelte Zsófi.

– Van barátod?

– Nincs. De karácsonyra lesz.

– Gondolom, még akkor is lesz néhány darab. Mármint az albumból – bólintott a srác.

Zsófi az egyik étteremnél kért egy őszibarackos jeges teát.

– A mangóízűt próbáltad már? – kérdezte az eladó.

– Még nem, milyen?

– Még én sem próbáltam.

– Ja... – mondta Zsófi, s végül is vett egy üveg őszibarackosat. Ancsa már várta a pénztárnál. Haja frissen volt mosva; szűk fekete farmert vett fel, csatos cipőt és térd alatt végződő kabátot. Hátán sűrű, játék mackónak álcázott hátzszak lógott. Zsófi szerint elég jól nézett ki.

Mikor elfoglalták a helyüket, a vásznon összevert arcú nő látszott, és éppen nagyon félt a közeledő léptektől.

– Most biztos azt gondolod, hogy szadista vagyok – mondta a jövevény a nőnek –, holott még sosem voltam ilyen mazochista.

– Ez már a film vagy valami reklám? – kérdezte Ancsa a mellette ülőtől, aki válaszolt valamit. – Ja, tényleg. De hülye vagyok, hisz ez az Uma Thurman! – mondta erre, a vásznonra nézve.

Zsófiban az egészből leginkább az a betétdal maradt meg, ami még a film elején hangzott el. Mikor kifelé jöttek a moziból, épp meg akarta kérdezni Ancsát, mit csinálnának, mikor az odalépett egy magas, rövid hajú sráchoz, és szájon puszilta.

– A barátom – mondta. – Két hete járunk.

– Laci vagyok – mondta a srác, s kezet nyújtott. Húsz év körül járt, deréknél végződő bőrdzsekit, állig felhúzható cipzáros pulóvert, világos farmert, vastag talpú bakancsot viselt, s Budmil hátizsákot. Zsófi nem tudta eldönteni, tetszik-e neki a fiú vagy sem.

– Örülök – mondta, pedig Ancsa nem is szólt róla, hogy még valaki lesz velük. – Tudsz angolul?

– Kicsit. Miért?

Zsófi felidézte neki a dal szövegét.

– Valami olyasmit jelent, hogy a férfi lelőtte a csaját, az meg a földre zuhant – mondta Laci.

– Ez benne volt a filmben, mikor? – csodálkozott Ancsa.

– Még az elejefelé.

– Nem is emlékszem – mondta Ancsa, és Lacihoz fordult: – Szerinted egy férfi lelőhet egy nőt, akit szeret?

– Persze, miért ne? – vágta rá Laci. – Simán.

Ancsákék úgy tervezték, hogy a Móricz Zsigmond körtéri McDonald'sban kajálnak egyet, és Zsófi, ha akar, nyugodtan csatlakozhat hozzájuk.

– Itt is van egy Meki! – mondta nekik Zsófi.

– De mi a körtéire gondoltunk!

Együtt sétáltak ki a megállóhoz. Hamarosan feltűnt a hármás busz.

– Biztos jó nekünk? – kérdezte Laci.

– Igen, a végállomásig kell mennünk – felelte Zsófi, és felszálltak. A babakocsiknak fenntartott részre szorultak, ott volt még hely.

– Ki ilyen kurva büdös itt? – kezdett szimatolni Laci, elég hangos volt ahhoz, hogy a körülöttük állók is hallhassák. Ancsa csitította. – Szerinted nincs kurva büdös itt?

– Én nem érzem – mondta Ancsa, aztán csókolózni kezdtek. Zsófi elfordult volna, de nem volt hová.

– Nem zavarunk? – kérdezte hirtelen Ancsa, és rábámult.

– Nem; nyugodtan...

– Szerinted ha a fülébe csókolnék, mit szólna hozzá? – nézett feléje Laci is.

– Miért nem próbálsz ki?

– Ne idéetlenkedj! – szólt Lacira Ancsa, majd egy közös ismerősükről kezdtek beszélni, aki Laci szerint jogász és orvos volt egyszerre.

– Nem orvos, hanem állatorvos, a Gyilkos nevű kutyájának a mamáját akarta megmenteni, de nem sikerült neki – pontosított Ancsa.

– Milyen fajta volt? – kérdezte Laci.

– Nem tudom.

Zsófinak erre eszébe jutott valami:

– A Városház téren, a buszmegállóban tegnap láttam egy kutyát – kezdte. – A földön feküdt, az emberek először féltek közel menni hozzá, de csak feküdt, bár mindig felemelte a fejét, ha valaki mégis közel ment hozzá. Biztos azt hitte, hogy a gazdája az. Kóbor volt, és a megállóban veszíthette el a gazdáját, azért feküdt ott, mert őt várta.

– Szegény – mondta Anca.

– Városház tér? Most nyitott ott valami üzletközpont – mondta Laci.

– Még nem – mondta Zsófi.

– Honnan tudod?

– Tegnap jártam ott, és zárva volt.

– Attól mára még kinyithatott, nem igaz?

Ezek után már keveset beszéltek. Laci bal fülcimpája alatt egy pattanás virít, vette észre Zsófi, miközben igyekezett maga elé bámulni.

– Ha valaha katasztrófafilmet forgatnának Budapesten, ezt a teret elsőként semmisítenék meg benne, az biztos! – háborgott Laci, mikor leszálltak. – Döbbenetes, hogy ebben a városban milyen szar a tömegközlekedés!

A McDonald'sban sokan voltak.

– Kérjetelek, majd én fizetem – mondta Laci, és maga elé engedte őket, mikor beálltak a hosszú sorba. Zsófinak egyszer csak feltűnt egy férfi az egyik sarokasztalnál: a mekdonaldos étel helyett egy darab kenyeret tépett félbe, s az ölében tartott papírból harapott hozzá egy falat párizsit.

– Jé. Egy hajléktalan – mondta.

– Hol? – kapta oda a fejét Laci.

Zsófi megmutatta.

– Szegény – mondta Anca.

– Utálom a hajléktalanokat, rontják az utcaképet – közölte Laci.

– Most nem az utcán vagyunk – mondta Zsófi.

– Innen meg ki kéne tiltani őket, csak bebüdösítik a levegőt. A hajléktalanoctól van olyan kurva bűdös a buszon is!

– Sziasztok, mit kértek? – szólította meg őket az eladó.

– Mangóízű jeges tea van? – kérdezte Zsófi.

– Csak citromos és őszibarackos.

– Akkor egy őszibarackosat.

– Meggyes pitét ajánlhatok hozzá esetleg?

– Jól hangzik – mondta Anca.

Laci megkopogtatta Zsófi vállát:

– Elmennél szabad helyet keresni? Még a végén nem fogunk tudni hová leülni.

Zsófi keresztülfúrta magát a várakozókon. A hajléktalan épp indulni készült. Nem látszott hajléktalannak.

– Szabad ez a hely?

– Persze – bólintott kurtán a férfi, összesöpörte a kenyér morzsáit az asztról a tenyerébe, s a szájába dobta őket. Zsófi mondani szeretett volna neki valamit. Táskájában ott volt az a jeges tea, amit még a Camponában vásárolt.

– Kéri? – kérdezte. – Magának adom – nyújtotta a férfi felé.

Az rábámult, majd a palackra, aztán megint rá.

– Nem – mondta végül.

– Nem akartam megsérteni vagy ilyesmi – mondta Zsófi.

– Hát persze – mondta a férfi.

– Csak arra gondoltam, hátha szomjas.

– Hát persze – mondta újra a férfi, aztán gyorsan átvette a félig telt palackot, és szabályosan elrohant.

Zsófi elfoglalta a helyet, nemsokára megjött Laci és Anca.

– Te kérted a meggyes pitét? – kérdezte Laci.

– Nem, az Anca.

– Én csak azt mondtam, jól hangzik.

– De hát itt van, kifizettem! Biztos nem kéred?

– Mondtam, hogy nem én rendeltem!

– Akkor majd megeszem én! – mondta Laci, és maga elé húzta a pitét. – Ha már kifizettem – tette hozzá, Zsófi nézve.

Zsófi felállt. A mosdó felé indult.

– Számla nélkül száz forint lesz – állította meg egy nő.

Fizetett.

Mikor már a tükör előtt állt, bejött Anca.

– Na?

– Mit na?

– Mit szólsz a Lacihoz?

– Nem is tudom.

– Nem nagyképű szerinted?

– Nem vettem észre.

– Nem idétlen?

– Nem, miért?

– Úgy látom, nem igazán csíped őt.

– Semmi bajom vele.

– Tényleg?

– Tényleg – hazudta Zsófi, aztán eszébe jutott valami: – De a füle tövében van egy pattanás, azzal kéne kezdenie valamit, így olyan idétlenül néz ki.

– Tényleg? Nem is vettem észre!

Mire visszaértek, Laci a pitét tömte magába.

– Na, elég volt a női csevelyből a tükör előtt?

– Abból sosem elég! – vágta rá Anca, miközben leült. – Figyelj csak, miért nem kezdesz valamit azzal a pattanással a füled tövében?

Laci lecsapta a pitét, épp a füléhez kapott:

– Hű, bassza meg! Bassza meg!

Zsófi a férfit gondolt, aztán a kóbor kutyára ott a megállóban, aki fektében is a gazdáját kereste, aztán eszébe jutott: mi van, ha a hajléktalan a kutya gazdája? Végül is: miért ne?... Kár, hogy nem jutott eszébe előbb. Megkérdezhetette volna a férfitől, hogy nem szakadt-e el egy kutyától valahol.

Anca felbontotta az ásványvizet, Laci már a krumpliszálak között turkált.

– Köszönöm a teát – állt fel Zsófi.

– Mész is? – kérdezte Anca.

- Aha.
- Szervusz. Majd csörögjünk, jó?
- Persze.

Zsófi kísértelt a MacDonaldból. A hajléktalant kereste, de nem találta. Csak azután pillantotta meg, hogy felszállt a tömött buszra. A férfi a gyorsétterem bejárata mellett állt, s épp a jeges tea utolsó cseppjeit itta. Amikor végzett, nem dobta el, hanem gondosan bezárta és szatyrába süllyesztette a palackot.

Lara Vapnyar

LÍDIÁLIGET*

Szalai Panni fordítása

Ha Lídiáligetbe mentünk anyámmal, Moszkva délnyugati csücskébe, buszra kellett szállnunk, aztán metróra. Azon a télen majd' minden héten megtettük ezt az utat. A buszra rozsdás kis bódében várakoztunk, amelyet jéggé dermedt, szürke decemberi hórengeteg vett körül. Anyám időnként kilépett a fedett tákolmányból, fázósan keresztbe fonva karját, hogy megnézze, jön-e már a busz, és kérdezgetett, nem fázom-e. Nemhogy nem fáztam, majdnem megsültem a posztócsizmámban, az ormótlan bundámban – túl gyerekes viselet volt különben is egy nyolcévesnek – és a kötött sapkámban, amelynek karimája vágta a vazelinnal bekent arcomat. Csak a kezem fázott. De kesztyűt nem viseltem csakazértsem, mert szabadon akartam hagyni az ujjaimat. Alig bírtam megmoccanni a rengeteg réteg ruha alatt. Ha még az ujjaimat is valami vastag gyapjúkesztyű szorítja, teljesen tehetetlennek éreztem volna magam.

Amikor megérkezett a busz, anyám a melléhez szorította nehéz táskáját, a szabad kezével pedig megfogott és áttuszkolt a tömegen, a fűtőtest melletti üléshez. Kivörösödött, zsidbadt ujjaimat a fűtőrács elé tettem, és figyeltem, ahogy a csiklandozó meleg lassan kioldja belőlük a dermedtséget, majd a homlokomat a jeges ablaküveghez tapasztottam, hogy lyukat olvasszak magamnak, amin kikandikálhatok. Azon a lyukon át figyeltem a hervadt fák szegélyezte ismerős szürke utat, a szürkésfehér iskolaépületeket, az egyforma élelmiszer-áruházakat piszkos ablaküvegeikkel, a fakóvörös fatáblákra fehér festékkel odapingált pártjelszavakat és a nyolcemeletes, hosszan, néha kilométereken át futó szürke lakóházakat. Az emberek „fekvő felhőkarcolóknak” hívták ezeket. Az egyik ilyen hosszú épület oldalán hatméteres Lenin-portrét lehetett látni. Olyan volt, mint egy hatalmas hernyó feje.

Amikor átszálltunk a metróra, mindig megpróbáltunk kifogni egy kétülékes sarokpadot. „Itt legalább magunkban lehetünk kicsit” – mondta anyám. Kigombolta mindkettőnk kabátján a felső gombokat, az ölébe helyezte a táskáját, és kiemelte belőle a

* A novella (LYDIA'S GROVE) a Pantheon Books Kiadó gondozásában jelent meg 2003-ban New Yorkban, a THERE ARE JEWS IN MY HOUSE (ZSIDÓK LAKNAK A HÁZUNKBAN) című kötetben.

kézirata zsíros, csúnyán gépelt lapjait. További javításokat akart végezni a szövegen, mielőtt találkozna Lídia Petrovna Rousseau-val. Gyerekkönyveket írtak együtt. Éveken át a kettőjük neve kötőjellel jelent meg a könyvek borítóján: Veller-Rousseau. Néme-lyik olvasójuk azt hitte, *egy* író ez, csak kettős neve van.

Mivel jobb dolgom nem akadt, általában anyámat néztem a metrón. Gyönyörű volt az arca a drapp szőrmekalap alatt. Pici orr, vastag, fekete szemöldök és nagy barna szem. „Mint egy lónak a szeme” – mondtam egyszer. Bóknak szántam. A lovaknak tényleg nagyon szép szemük van. A keze nem volt szép, érdes bőr, kidudorodó erek és ráncos, vörös ujjak – tintafoltokkal. A középső ujján még mindig hordta a karikagyűrűt, noha apám már évekkorábban meghalt.

Ahogy a metró Moszkva központjához közeledett, egyre több ember nyomult a kocsiba ételt, felgöngyölt szőnyeget, ablakkeretet, sífelszerelést, hátizsákot, fadobo-
zokat cipelve. Amennyire csak lehetett, próbáltam a háttámlának dőlni, de még úgy is csapdában éreztem magam a csöpögő szatyrok és a télikabátba zárt, felhevült testek között. Minden megállót ismertem, és számoltam őket. A miénk a huszonkettedik volt. Egyébként egyszerűen csak Délnyugatnak hívták. Csak a mamám nevezte Lídiáliget-
nek Lídia Petrovna és néhány vézna nyírfa miatt, amelyek a háza környékén nőttek.

Lídiáliget más volt, mint az a környék, ahol mi laktunk. Ott a gyéren telepített lakó-
házak között hatalmas üres térség húzóódott. A téli hónapokban vakítóan fehér hó borította. A semmiből egyszer csak szállókések kerekedtek, és az embert odacövekelték a földhöz. Erősen belekapaszkodtam anyám kabátujjába, és igyekeztem nem beszélni. Ha mégis beszéltem, a hideg levegőtől megfájdultak a fogaim. Lídiáligetben az iskolák ép-
pen olyanok voltak, mint nálunk, és olyanok voltak az élelmiszer-áruházak, a kopár fák és a pártjelszavak is. De a házak másmilyenek voltak. Tizenöt emeletes keskeny dobo-
zok, fehérre festve, élénkkék ablakkeretekkel és balkonokkal. A házak közül kis öreg templom kukucsált ki szerényen. Falairól lehullott a fehér vakolat, és egyenetlen téglák tűntek elő; a díszítő keresztet lefűrészelték, de az aranykupolák háborítatlanul csillogtak a napfényben. A templom belsejében zöldségraktár működött. Gyakran állt előtte egy testes, pirosposzsgás asszony, és rothadt krumplit meg hagymát árult. Step-
pelt, szakadt fekete kabát volt rajta, amelynek fésleléseiből előtüremkedett a szürke gyap-
júbélés. Posztócsizmát hordott, vastag kötött kesztyűt és nedves kötényt. Egyik lábával ütögette a másikat, és kiabált a vásárlóival: „Nem válogatunk, okostónik!” A letaposott hó a templom körül mindig tele volt fényes hagymahajjal.

Elmentünk a templom előtt, és benyomultunk az egyik kék-fehér doboz, Lídia Petrovna házának előcsarnokába. Az előcsarnok jól ki volt világítva, festék, vakolat és friss újságpapír illata töltötte be. A tizenharmadik emeleten egyforma fekete ajtókkal megszakított fehér folyosók labirintusán vonultunk végig. Amint anyám megnyomta a csengőt, gyorsabban kezdett verni a szívem, mintha mindjárt elém tárulna a tündér-
palota, és én magam tündér-királykisasszonnyá változnék, ha csak pár órára is. A tün-
dérnese azonnal megkezdődött, amint Lídia Petrovna ajtót nyitott, és faragott fafo-
gasra akasztotta a kabátunkat, nem pedig a megszokott műanyag vállfákra egy beépí-
tett szekrényben.

Aztán ő és anyám a hátsó szobába ment, amely dugig volt könyvekkel, kézírathal-
mokkal és szanaszét szórt papírokkal. A nyitott ajtón át láttam, ahogy a régi, elnyűtt kék bársonnyal áthúzott kanapén ülnek. Lídia Petrovna általában sötét színű nadrá-
got viselt és puha, laza fehér blúzokat, amelyeket gyakran nagy opálbrossal fogott

össze. Lopva rápillantottam, és aztán a tükörben kémleltem hasonmásomat. Megpróbáltam elképzelni, hogy rajtam is olyan blúz van, és nem a barna akrilpulóver. Mosolyogtam elképzelt tükörképem felé, és mélyen meghajoltam.

Néha figyeltem, ahogy dolgoznak. Lídia Petrovna mély, nyugodt hangján olvasta az oldalakat, és olykor megállt, hogy valamire rámutasson. Anyám bólintott, és javított a kéziratban. Amikor nagyon elmerült az írásban, Lídia Petrovna furcsa, nyugtalanító arckifejezéssel nézett rá. Azt gondoltam, féltékeny anyám szépségére, és sajnáltam érte. Lídia Petrovna nem volt szép. Nem egyszerűen érdektelen volt vagy jelentéktelen külsejű, hanem kimondottan csúnya. Hosszú, húsos orra volt, és a szája fölött bibircsók nőtt. De amikor hozzászóltam a csúnyaságához, az arcát kezdtem kellemesnek találni. Bubifrizurát viselt, ősz, göndör hajtincsei báránybundára emlékeztettek, kis, sötét szeme mindig csillogott, és gyönyörű volt a mosolya. Nem is lehet igazán mosolyosnak nevezni. A száját nem húzta szét, de csillogó szeme meleg ragyogást kölcsönözött az arcának, amitől még a bibircsókja is szépnek tűnt; olyan volt, mint egy rózsaszínű bogyó, amelyik odaragadt az arcához, mielőtt bekaphatta volna. Soha nem húzta széles mosolyra a száját, és sosem sírt, még a saját mamája temetésén sem. Félelmetes, halott tekintettel ült, mialatt anyám simogatta a hátát, és sírdogált.

Lídia Petrovnánál az elülső szoba az enyém volt. Egyszer, amikor túl nagy volt a huzat a hátsó szobában, Lídia Petrovna azt kérdezte tőlem: „Lárocska, megengeded, hogy ma a te szobádban dolgozzunk?” Bólintottam, és elpirultam örömben.

„Az én szobám” nagy volt és sötét. Kevés bútor volt benne, és nem voltak fényes, csillogó tárgyak. A tipikus moszkvai lakás megszokott kristályvázái helyett bronzszobrocskák ékesítették, üveg mögé rejtett képek helyett a falakon csorba bronzkeretbe foglalt olajfestmények lógtak. A szokványos politürozott szekrények és polcok helyett itt zöld kelmébe öltöztetett sötét faasztal állt és egy faragott mahagóni könyvszekrény. A széles ablakon simogatóan kúszott be a fény, nem vakított el.

Megengedték, hogy a sötét, gyűrött bőrrel behúzott magas székben üljek, és azzal a tollszárral rajzolgassak, ami még Lídia Petrovna nagypapájáé volt. A hosszú, kicsit rozsdás hegyű tollnak fából volt a szára, és nehéz volt vele bánni. Vagy csak karcolta a papírt, vagy kövér pacákat ejtett rajta, de azért néhány hiábavaló próbálkozás után általában sikerült leírnom a nevemet, és még egy kis cifra mintát is kanyarítottam az utolsó *a* betűből. Azt is megengedték, hogy bármilyen könyvet leemeljek a masszív, zömök lábakon álló mahagóni könyvespolcra, amelynek ajtaját faragott tölgylevelek díszítették, de én inkább csak nézni szerettem a bőrkötéses könyveket, és az ujjammal végigsimítani őket. Ha mégis kiemeltem egy könyvet, nagyon nehéznek éreztem. Törékeny lapjai elsárgultak, megszáradtak. Állott kekszszagot árasztott, és féltem, hogy a lapjai szétporladnak az ujjaim között, mint az állott keksz. Leggyakrabban csak sétálgattam a szobában, és szememmel beittam a részleteket. Akárhányszor voltam is Lídia Petrovna lakásában, mindig találtam valami újat, valami meglepőt. Például egészen addig, amíg egyszer a tollszárral véletlenül meg nem böktem, nem vettem észre, hogy a bronz Don Quijote-szobor meg tudja rázni a sisakos fejét. Vagy egyszer, ahogy végighúztam az ujjaimat a könyvespolc hosszan megkarcolt felületén, észrevettem, hogy az oldalára a „cica” szó van bevésve nagy ákombákomokkal. Nyilván Lídia Petrovna csinálta, amikor gyerek volt.

Mikor Lídia Petrovna és a mamám elkészült a kézirattal, kimentünk a konyhába ebédelni. Lídia Petrovna fürgén lépdelt előttünk. Anyám követte, nyújtózkodva, fáradt

szemét dörzsölgetve. És nekem úgy kellett visszafognom magam, hogy el ne kezdjek rohanni a konyha felé.

A lakás többi részétől eltérően a konyha éppen úgy nézett ki, mint bármely más moszkvai lakás konyhája: szürkéssárgára festett falak, fehér műanyaggal bevont konyhaszekrények, összecsukható műanyag asztal, unalmas mintájú drapp linóleumpadló, zúgó frizsider és a tűzhelyen zománc teáskanna. Leültünk a kemény, csúszós felületű fehér bárszékekre, és vártuk, hogy az asztal átessen a varázslatos átalakulásra. Először a fehér abrosz került elő, amely egy csapásra eltakarta az asztal megkarcolt és lepatogzott felületét úgy, ahogy az első hó fedi el a talaj egyenetlenségeit; aztán előkerültek a legfinomabb porcelánból készült aranykarimás világoskék csészek; majd a kobaltnék teáskanna a csöpp kis csőrére akasztott ezüst teaszűrővel. Ekkor fészkelődni kezdtem a székesen, és Lídia Petrovna végre az asztalra tette az ételt. Sosem tudtuk, mi lesz az ebéd. De mindig valami új dolog volt, valami, amit még előtte sosem kóstoltam. Később ugyan nem emlékeztem, hogy mi is volt az, amit éppen ettünk – mindegyik furcsa külföldi neve volt –, de mindig fel tudtam idézni azt, ahogyan a puha és nemes eledel elolvad a számban, és megtölti ismeretlen és rafinált ízekkel. Nem Lídia Petrovna főzte az ínycsemegeket, ő a főzést időpocsékolásnak tekintette. Egy kis eldugott csemegeboltban vásárolt Moszkva óvárosában, az egyik kis szűk, kacskaringós utcácskában.

Teázás közben anyám és Lídia Petrovna a kiadók világában forgolódo közös barátaikról beszélgetett. Én azzal szórakoztam, hogy a csészémet néztem, amelynek fala annyira vékony volt, hogy a másik oldalán láttam a saját ujjaim sziluettjét. Szerettem elnézni Lídia Petrovna kezét is. Kis keze volt, a bőre halvány, de selymes, az ujjai hosszúak és vékonyak. Amikor beszélt, a kezével könnyed, finom kis táncmozdulatokat írt le a levegőben. Ujjai időnként egyre közelebb táncoltak anyám kezéhez. Anyám furcsán reagált ilyenkor. Gyorsan az ölébe ejtette a kezét, és feszültté vált. Azt is észrevettem, hogy anyám soha nem ér hozzá Lídia Petrovnához, még véletlenül sem, amióta néhány hónappal korábban volt köztük egy kínos eset. Én, mint mindig, az elülső szobában játszottam, de valamiért a hátsó szoba felé vezető ajtó akkor be volt csukva. Hallottam bentről az elfojtott hangokat, és egyszer csak felpattant az ajtó, és anyám kirohant, fülig pirulva, feldúltan. Lídia Petrovna lehorgasztotta a fejét, úgy követte. Anyám egyetlen szót sem szólt, csak odaadta a kabátomat, és ő is felvette a magáét. Lídia Petrovna a roskatag kabátfogasnak támaszkodva állt. Remegett a szája. Anyám hirtelen megfordult, és megfogta a kezét. „Lidocska – mondta neki legnagyobb meglepetésemre, mert ő sosem használt kicsinyítő képzőket, engem például sosem hívott Lárocskának, mindig csak Lárának –, Lidocska, te mindig a legjobb barátnőm leszel.” Ez volt az utolsó eset, hogy anyám hozzáért Lídia Petrovnához.

Imádtam, amikor ebéd közben Lídia Petrovna a gyerekkoráról, a szüleiéről, a szülei tizenkét szobás lakásáról mesélt, ami nem volt elég nagy. „Ez a forradalom előtt volt” – magyarázta később anyám.

A hazaúton anyám további történeteket mesélt nekem a metróban Lídia Petrovnáról. Egészen közel hajolt hozzám, hogy megpróbálja túlkibálni a vonat zaját. A lélegzete csiklandozta a fületem, és ettől valahogy még izgalmasabbak voltak a szavai. „Képzeld, a családfájukat több száz évre vissza tudják vezetni! Mondtam már, hogy orosz cárok vannak a felmenőik között, és hogy a dédapja francia nagykövet volt?” Tátott szájjal hallgattam. Én a saját családfámat csak a dédnagymamámig tudtam visszavezetni, és róla is csak annyit tudtam, hogy Klarának hívták. Amikor az óvodában elma-

gyarázták nekünk, hogy az ember a majomtól származik, természetes következtetésnek tűnt, hogy akkor Klara majom volt. Még rajzoltam is egy majmot, ahogy ül a fán, és a képnek ezt a címet adtam: „*Dédnagyamám, Klara.*”

Januárban három hétig nem mentünk ki Lídiáligetbe. Lídia Petrovna telefonált, hogy megfázott, aztán hogy valami távoli rokona vendégeskedik nála, aztán meg hogy sürögösen meg kell írnia egy cikket valahová.

Amikor végre újra mehettünk, éreztem, hogy valami nincs rendben. Lídia Petrovna a konyhába vezette anyámat, nem a hátsó szobába, arra hivatkozva, hogy a hátsó szoba nagyon rendetlen. Hamarabb befejezték a munkát, mint máskor, és az ebéd alatt Lídia Petrovna ideges volt és szétszórt, és még a tejet is kiöntötte az asztalra. Anyám sietve letörölte, és ahogy állt a konyharuhával a kezében, egy nő jött ki a hátsó szobából, és a fürdőszoba felé menet elhaladt mellettünk. Magas, sovány nő, kiugró orra és beesett arca volt. Lila selyempizsamát viselt. Ránk nézett, és odaszólt: „Jó reggelt” – noha már jócskán elmúlt dél. Anyám annyira megdöbbsent, hogy csak akkorra tudott egy „Jó napot”-ot kinyögni, amikor a nő már eltűnt a fürdőszobában, és megeresztette a vizet. Aztán kijött, és indult vissza a hátsó szobába fejfájásra és az időváltozásra panaszkodva. „A barátnóm, Emma” – mondta Lídia Petrovna. Anyám egy gyors pillantást vetett rám, de nem szólt egy szót sem. Egész idő alatt a zsíros konyharuhával törülgette a kezét.

Ezután megváltoztak a Lídiáligetbe tett látogatásaink. Noha nem sokat láttuk Emmát – leggyakrabban ott sem volt, vagy valami migrénroham után aludt a hátsó szobában, vagy ha ott volt és épp nem aludt, akkor általában fütyült ránk –, mégis mindenütt éreztük a jelenlétét. Időnként benézett a konyhába pizsamában, virágos köntösben vagy valami rikító kimonóban, fejfájásra panaszkodott, és udvariasan megkért bennünket, hogy beszéljünk halkabban. Az előszobába is be-benézett, ha véletlenül leejtettem valamit, de nem szólt egy szót sem, csak megrándult az arca, és távozott, elegáns hímzett papucsában csoszogva és a halántékát masszírozva. Parfümjének sötét, zavaró illata még sokáig a szobában maradt. A jelenlétét a művirágokon is éreztem, melyek mindent beleptek, az asztalt, a polcokat, az ablakpárkányt. Ezeket Emma maga készítette, és fényes kristályvázákban helyezte el, amelyeket nyilván magával hozott.

Azon töprengtem, vajon meddig marad ott Emma. Néha nálunk is megszálltak barátok, de sosem ilyen hosszú időre.

Februárban Emma még mindig ott volt, sőt az ölebét, Kittyt is beköltöztette. „Emmának hiányzott nagyon a kutyája” – suttogta Lídia Petrovna anyámnak. „Az igazat megvallva engem feszélyeznek az állatok, de Kitty nem okoz semmi problémát.” Ez tényleg így is volt, Kitty alkalmatlan volt arra, hogy gondot okozzon. Nem ugrált, nem rohagált, nem harapott, és nem tudta, hogyan kell ugatni – csak ült az ember ölében, és bámult a képébe.

Kitty általában megvárta, amíg leülök, aztán lassan, ügyetlenül feltornászta kövér testét az ölembe, belevájva karmait a combomba. Majd kényelmesen elhelyezkedett, és kerek, üveges szemét rám meresztette. Egész teste mintha meg lett volna dermedve, kivéve az icipici nedves orrát, amely állandóan remegett. Volt valami idegesítő Kittyben. Letettem a földre, és ő soha nem ellenkezett, de néhány perc múlva megint visszamászott az ölembe. A szoknyám tele lett hosszú, fehér kutyaszőrrel.

Kitty ugyanezt csinálta anyámmal és Lídia Petrovnával is. Amikor teáztunk, mindig bejött a konyhába. Próbáltam elterelni a figyelmét valami étellel, de csak megszagol-

ta, megkarmolgatta, és azonnal belemászott valaki ölébe. Emma volt az egyetlen ember, aki örült Kitty figyelmének. Gyakran felkapta a kutyát, és egy óriási pusztit cuppantott a nedves orrára.

Ez idő tájt már minden alkalommal, amikor Lídiáligetbe mentünk, felkészültem az újabb változásra. Olyan volt, mint valami játék: Találd meg azt, ami más! És minden alkalommal elszomorodva meg is találtam: csipke a súlyos bársonyfüggöny helyett, kerámiacsészék a kék porcelánkészlet helyett, Emma fényképei üvegkeretben – mindehütt. Lídia Petrovna mindig jóváhagyta, sőt meg is dicsérte Emma választásait, de én kételkedtem az őszinteségében. „Nézzétek az új szerzeményünket!” – mondta egyszer az elülső szoba felé vezetve bennünket. Az asztal mellett masszív, fényesre politúrozott dobozszerű tárgy éktelenkedett, üvegajtókkal. A jobb szárny tele volt tányérokkal és vázákkal, a bal pedig könyvekkel. Anyámnak elakadt a lélegzete. Lídia Petrovna megérintette az üvegajtót, ami csilingelő hangot adott. „Nagyon praktikus, és sokkal több minden fér el így, mint az én régi könyvespolcomon.” Körülnéztem, és csak ekkor vettem észre, hogy a régi könyvespolc eltűnt. A kedvenc öreg könyvespolcom a kövér kis lábaival és az oldalába vésett „cica” szóval odalett! Elkeseredetten próbáltam visszafojtani a könnyeimet. Aztán megláttam Lídia Petrovna arckifejezését. Az ajkát mosolyra húzta, de a szemében szomorúság ült. Korántsem örült annyira az új könyvespolcnak, mint amennyire mutatta. Miért engedte meg Emmának, hogy ezt csinálja? Fél tőle valamiért? Tudtam, hogy anyámat jobb nem megkérdezni. Amikor csak Emma nevét kiejtettem a számon, bosszús lett, és rám förmedt: „Ne fecsegj annyit!”

Az étkezések is megváltoztak. Párizsis szendvicset kaptunk és lisztízű, négyszögletes, bolti kekszet. Emma szerint a csemegeboltban kapható étel egészségtelen volt és túl drága. Csöndben ettünk, és minden hang – ha a kanál hozzáért valamihez, vagy a zsírpapír zizegett – túl erősnek tűnt. Lídia Petrovna már nem ült le velünk. A mosogatónál állt foltos virágos kötényben, és mosogatott, vagy krumplit pucolt. Amikor elnéztem finom ujjain a fekete, ragadós krumplihéjat, mindig Hamupipóke jutott az eszembe. Úgy éreztem, valakinek ki kellene állnia Lídia Petrovna mellett, és meg kellene védenie Emmától. Álmaimban ez a valaki én voltam. A szovjet filmekből ismert hősi jelenetek cikáztak át az agyamon. Csikorgó bőrcsizmámban és vedlett bőrdzsekimben berontok a lakásba, utánam a katonáim. Fényes pisztolyomat felemelem, és lövök. Emma, talicskát tolvá maga előtt, visítva rohan el a kutyájával, a művirágaival és az új fényes könyvespolcával együtt. Ezt a képet különösen élveztem, a talicskáét, amely nyikorog a gyűlölt könyvespolc förtelmes, fényes tömege alatt.

De tudtam, hogy a valóságban tehetetlen vagyok. Az egyedüli dolog, amit megtehetek, gondoltam, hogy rálépek Kitty ronda, hosszú farkára, amikor senki sem látja. Ezt egyszer ki is próbáltam. Kicsit ráléptem, de Kitty még csak nem is szűkölt, csak nézett rám meglepve. Utána, amikor hazafelé mentünk, viszkett a talpam, mint amikor ember valami gusztustalanba lép.

Hamarosan teljesen elmaradtak az ebédek Lídia Petrovnánál. Egy nap Emma beszélt a konyhába, mialatt ebédeltünk, a fejfájására panaszkodott, és azt mondta, hogy nem bána egy teát. Lídia Petrovna sietve töltött neki egy csészével, de Emma hosszan, jelentőségtesen ránk nézett, és azt mondta, inkább várna. Ezután, ha Lídia Petrovna teával kínált bennünket, anyám mindig nemet mondott, hozzátéve, hogy úgysem tudnánk tovább maradni. A metróban ettünk, a Délnyugat megállóban. Leültünk a hideg márványpadra a hideg márványoszlop tövében, és anyám elővette régi sárga termo-

szunkat és néhány összeolvasztott sajtदारabkát, papírszalvétában. Az emberek bámultak ránk, és én igyekeztem nagyon gyorsan enni, majdnem megfulladtam az égetően forró, keserű teától, és meg sem próbáltam lehámozni a sajtról a hozzáragadt papírszalvéta-darabkákat.

Március végén mentünk el utoljára Lídialigetbe. Lídia Petrovna a konyhában ült Kittyvel az ölében. Anyám elővette a kéziratot a táskájából, és az asztalra tette, de Lídia Petrovna oda sem nézett. A szája meg-megrándult. Letette az öléből Kittyt a földre, és nyugodt hangján azt mondta: „Tudom, hogy ő sem szeret. Senki soha nem is fog. Már beletörődtem.” Vártam, hogy anyám mondjon valamit, bármit, de egy szót sem szólt. Aztán felállt az asztaltól, odament Lídia Petrovnához, és megölelte. Nem tudom, mennyi idő telhetett el, mielőtt Emma belépett. Sötétvörös selyempingyolát viselt, és látszott, hogy még kótyagos az alvástól. Bámulta anyámat és Lídia Petrovnát bamba szemével, aztán pedig néhány másodperc múlva fojtott kiáltást hallatott. Lezuhant az egyik székre, levegőért kapkodott, és bíborvörös körmeivel karmolta a mellén a bőrt. Azt gondoltam, talán most meg fog halni; még sosem láttam senkit meghalni. Lídia Petrovna gyorsan vizet vitt neki, de Emma fogta, és ráöntötte; még Kittyt is eltolta magától. Aztán már nem láthattam többé Emmát, mert anyám a ruhaujjamnál fogva kirángatott az előszobába, ahol sietve rám aggatta a kabátomat és a sapkámat úgy, hogy fáj.

„Most Emma meg fog halni?” – kérdeztem anyámtól, amíg ott álltunk, a liftre várva. Nem válaszolt. Nagyon sápadt volt, és az ajkát egyetlen keskeny kis ráncná szorította össze. Én állandóan az ajtót néztem, remélve, hogy Lídia Petrovna utánunk jön, és azt mondja, mégsem kell elmennünk. De amikor nyílt az ajtó, Emma állt ott, kezében a kézirat lapjai. Odavágta az egész paksamétát. Némelyik lap puffanva az ajtó elé esett, a többi a lépcsőn kötött ki. Emma köpenye kioldódott, és láttam a csontos mellkasán fityegő fekete nejlon melltartót. Aztán Lídia Petrovna megfogta Emma kezét, és behúzza a lakásba.

Letérdeltem a hideg, szürke, vakolatfoltos linóleumra, és összeszedtem a lapokat. Anyám a liftben várt. Belegyömöszölte a porcsimbókos, hajas papírköteget a táskájába, és amikor végre elindult a lift lefelé, megkönnyebbülten sóhajtott.

Ahogy mentünk a vonat felé, anyám nagyon sietősen lépkedett, és egy szót sem szólt. Kénytelen voltam futni mellette, ha nem akartam lemaradni, és megpróbáltam átugrani a pocsolyákon. Mindenhol vékony patakokban csurgott a koszos víz, a fák, a járda és az épületek, minden sötét volt és nedves. A hó helyett a házak közötti területet ellepte a szemét, itt-ott néhány tavaszi fűcsomó. A templom nehéz kapuja tárva-nyitva. Két borotvátlan, sötét köpenyes férfi egy rozoga teherautóról hagymával és krumplival teli zsákokat rakodott le. Az elárusítónőn most katonai zubbony volt és fekete gumicsizma. Állandóan köhögött, és a hangja kényszeredettnek tűnt, amikor kiabálta, hogy „Nem válogatunk, okostónik!” Fényes hagymahajak úszkáltak a standja melletti pocsolyában.

Visszanéztem még egyszer Lídia Petrovna házára. Második volt a rendezett, csipkefüggönyös ablakú egyforma épületek sorában. Megszámoltam az emeleteket tizenháromig, de nem találtam meg az ő ablakát.

Soha többé nem mentünk el Lídialigetbe, és hamarosan nem is használtuk már ezt a nevet. Ha szóba került a hely, csak annyit mondtunk, „Délnyugat”, mint mindenki más.

Jörg Magenau

„MINDENKINEK JOGA VAN A TÖRTÉNELEM NÉLKÜLI GYEREKKORHOZ”

Megjegyzések az újabb német irodalomról*

Nádori Lília fordítása

„A németek nem szeretik jelenkori irodalmukat, mert nem szeretik a jelenkorukat.” Akinek ez a mondat elhagyta a száját, természetesen a jelenkori német irodalom egyik szerzője. Ravasz mondat, hiszen a nemzeti önértékelési zavar láttelele mögött ott lappang a nem olvasott szerző sértett hiúsága. Ami a nemzettudat patológiáját illeti, nem csodálkozhatunk. A német közérzet ismerői tudják, hogyan folytathatta volna a mondatot Georg M. Oswald müncheni író: a németek nem szeretik a jelenkorukat, mert nem szeretik a történelmüket – a népszerűtlen jelenkorban tetten érhető a nemzetiszocializmus bűnös múltja. Mit is lehet mondani egy olyan nép jelenéről, amelynek jóléte és demokráciája mint valami vastag hájréteg borítja a történelmet? Külföldön, például az Egyesült Államokban, hasonlóan ítélik meg a helyzetet: nem véletlen, hogy odaát csak olyankor tekintik relevánsnak a kortárs német irodalmat, ha a fasizmus témájával foglalkozik; nem véletlen, hogy a gyéren fordított német könyvek közül éppen Bernhard Schlink A FELOLVÁSÓ című regénye került bestsellerlistára a kilencvenes években. Hitler nélkül a németek manapság igencsak unalmasak volnának.

Ez azonban az igazságnak csak az egyik fele. Az a jelenkor, amelyben Georg M. Oswald mondata elhangzott, jó néhány évvel ezelőtt volt. Azóta megváltozott az irodalom helyzete. A kilencvenes évek közepétől kezdve a fiatal német irodalom korábban nem sejtett fellendülése kezdődött, körülbelül a tőzsde fellendülésével párhuzamosan. Az irodalom árfolyama addig elképzelhetetlen magasságokba szökött, úgy tepertek a kiadók az első kötetesek után, mint az aranyásók Alaszkában. A kortárs irodalom iránti érdeklődés vehemenciájából akár arra is lehetne következtetni, hogy a németek végre megtanulták megbecsülni saját jelenkorukat és általa a történelmüket. Ámde valóban a jelenről szól-e a jelenkori német irodalom?

1989-ben az ország keleti felében végbement valami, ami a demokratikus forradalomra emlékeztet, mindenesetre csöndben összerogyott egy elaggott állami berendezkedés: olyan történelmi esemény ez, amelyre bizvást hivatkozhatunk. A fordulat után leggyakrabban használt közhelyek egyike így hangzik: „Végre megint normális nép vagyunk!” Közkeletű vélekedés szerint a német megosztottsággal együtt a bűnhődés kora is véget ért, Németország immár végérvényesen visszatérhet a népek civil közösségébe és a normalitásba, azaz a németek végre úgy beszélhetnek magukról, hogy nem

* A berlini Literarisches Colloquiumban 2004. március 22-én tartott előadás szerkesztett változata. Magyarul először a *litera* című internetes folyóiratban jelent meg (www.litera.hu). Jörg Magenau 1961-ben született Ludwigsburgban, irodalomkritikus, publicista, Berlinben él. Legutóbbi munkája egy Christa Wolfról szóló monográfia.

kell közben a fasizmusról is beszélniük. Hiszen 1989 óta Németországban újabb, sőt két újabb múlt is van, amiről van mit mondani.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy kevesebb szó esik a náci időkről. Erre később visszatérünk. Először azonban ejtsünk szót a történelem felfedezéséről a saját, még testközeli életrajzban. Témánk a

Gyerekkor

A jelenkor fiatal irodalma a biografikus elbeszélés irodalma. Az 1990 után olyannyira áhított normalitás győztesen vonult be az irodalomba. Egyetlen epizód sem volt olyan jelentéktelen, hogy ne hordozta volna magában a német múlt valamely fontos, megörökítendő részletét. Egyetlen hétköznapi sem volt olyan hétköznapi, hogy ne lett légyen méltó a feljegyzésre. Senki nem volt annyira fiatal, hogy ne rendelkezett volna saját múlttal. A fordulat kivételes történeti helyzetének köszönhetően már a húszévesek is egy letűnt korszakra pillanthattak vissza, és meg is írták a maguk önéletrajzi művét. A legfiatalabb és legsikeresebb önéletíró, Benjamin Lebert éppen tizenhét éves korában publikálta saját ifjúságának regényét. Jellemző a példa: a kortárs irodalom – eltekintve az úgynevezett popirodalomtól, amely a mindennapok banalitásának sztenogramja – nem annyira a jelen kihívásairól szól, mint egy jobban áttekinthető időszakra, a gyerekkorra való emlékezésről.

A keletnémet szerzőknek az utólagos rögzítés iránti igényén nincs mit csodálkozni. Ők még az NDK-ban töltötték a gyerekkorukat, és mivel az NDK-val együtt megannyi tárgy, szokás, életmód is eltűnt a süllyesztőben, annál érdekesebb mesélni róluk. Mivel ezek a szerzők 1989 után hirtelen gyökeresen más társadalmi rendszerben találták magukat, külső szemlélőként tekinthetnek vissza saját korábbi életükre, szocializációjuk sajátosságait a váltás okozta szakadék túloldaláról tudják szemlélni. Ugyanakkor a fogyasztói világ abszurditását sem tekintik magától értetődőnek, mint nyugatnémet kollégáik. A publicista Michael Rutschky tézise szerint az NDK csak most született meg, most, hogy már vége van. Míg korábban kényszerlakhelynek érezték a benne élők, mára közös kulturális térré, a saját nyelv szótárává vált. Csak most, a visszaemlékezésben válhat hazává: „*a tapasztalatok és az elbeszélés közösségévé*” egy idegen társadalomban. „*Ebben a kulturális értelemben – így Rutschky – az NDK soha nem létezhetett volna.*”

A tudás és a távolságtartás elegye táplálja az irodalmat, így aztán nem véletlen, hogy a kilencvenes évek legfigyelemreméltóbb teljesítményei éppen keletnémet szerzőktől származnak. Thomas Brussig volt az első, aki a szocializmusban felnőtté válás nehézségeiről szóló könyveivel össznémet bestsellerszerzővé nőtte ki magát. Annett Gröschner önéletrajzi regénye, a MOSKAUER EIS (MOSZKVAI FAGYLAL), amelyben magdeburgi gyerekkorát dolgozza fel, kevésbé ismert, de annál sikerültebb példa.

André Kubiczek első regényének címe akár programadó is lehetne: JUNGE TALENTE (FIATAL TEHETSÉGEK) – ezt a könyvet különösen ajánlom a kortárs német irodalom iránt érdeklődők figyelmébe. Az 1969-ben Potsdamban született Kubiczek egy fiatal férfi történetét beszéli el, aki a nyolcvanas években, a Harz-hegység egyik kisvárosában nőtt fel. Magányos különc, aki halott apja sötét öltönyeiben jár, az öltönyök persze több számmal nagyobbak a kelleténél – már csak ezért is kilóg a sorból. Érettségi után Berlinbe megy, összebarátkozik egy punkkal, a Prenzlauer Berg aszociális és művészkedő társaságába jár, üres utcákon tekereg, és egy lebontásra ítélt házban lakik. Ez a regény a kívülállásról, a sehová sem tartozásról, a magányról szól, és egy értelmes, autonóm élet utáni vágyról, amellyel az NDK társadalma adósa maradt saját ifjúságának. Ami-

kor egy berlini felolvasáson arról kérdezték, milyen jövőt képzelt el magának az NDK-ban, Kubiczek így válaszolt: „*Hát, hogy még maradok egy kicsit, aztán megyek Nyugatra.*” Nemcsak a várákozásnak erről a köztes állapotáról, egy stagnáló társadalom légüres teréről szól a JUNGE TALENTE, hanem a fiatalság bizonytalanságáról is. Ez az NDK-regény az NDK-n kívül is megőrzi érvényességét.

A keletnémetek leginkább abban különböztek a nyugatnémetektől, hogy úgy képzelték, másutt – nevezetesen Nyugaton – jobb és izgalmasabb az élet. Amúgy meglepő a gyerekkori élmények egybecsengése, már ha eltekintünk olyan részletektől, mint a kék FDJ-ing, a délutáni őrsi foglalkozások vagy a május elsejei felvonulás. A felnőttek világa elleni, sajátos öltözködésben és hangos zenében megnyilvánuló lázadás, az állandó kudarcra ítélt közösségkeresés, a tétova felfedező utak az ellenkező nem irányába – olyan témák ezek, amelyek az eltérő társadalmi rendszerekben csupán különöségeikben különböznek egymástól. Ezt állapíthatták meg a keletnémetek, amikor nyugati kortársaik könyveit olvasták, ugyanis „odaát” is egy elsüllyedt világról meséltek. És mivel a keleti kollégák sikereket értek el saját életük irodalmi kiaknázásával, a fiatal nyugatnémet szerzők is nekiláttak, hogy elmeséljék a nyugatnémet pampán töltött gyerekkorukat. Ralf Bönt Bielefeldben játszódo regényét, az ICKS-et említhetném, vagy Christoph Peters első könyvét, a STADT LAND FLUSS-t (VÁROS, VIDÉK, FOLYÓ) az Alsó-Rajna-vidékről. Rajna-vidéki időtűtést tesz MEINE NACHTBLAUE HOSE (ÉJKÉK NADRÁGOM) című regényében David Wagner, a WEIBERROMAN-ban pedig Matthias Politycki. Ezeket a könyveket az emlékezés intenzív vágya és a rendkívüli részletgazdagság tünteti ki. Matthias Politycki szabályos múzeumi katalógust készített, amelyben Bob Dylan-lemezektől esőáztatta anorákokig minden megvan, ami jellemző volt a gyerekkorára.

A fiatal német irodalom mintha konszenzusra jutott volna abban, hogy erről és semmi másról nem hajlandó mesélni – a pszichoanalízisnek abból a felismeréséből kiindulva, hogy minden nehézség oka és eredete a gyermekkorban keresendő. Amit akkoriban elkövettek ellenünk, azt követjük el később magunk és mások ellen is. Érthető tehát, ha valaki visszavágyik a bűntelenség állapotába, különösen, ha a jelen olyannyira átláthatatlanná és bizonytalanná vált.

A gyerekkor iránti szenvedély annál különösebbnek tetszik, minél unalmasabban teltek a gyerekkor évei. Paderbornból ugyanúgy nincs mit jelenteni, mint Potsdamból. A kilencvenes évek bestsellere, Florian Illies GENERATION GOLF-ja mindenekelőtt arról szól, hogy a nyolcvanas években a gyerekkor élményvilágának csúcspontját egy nutel-lásüveg deflorálása jelentette. Ennek a nemzedéknek az egyetlen traumája az, hogy semmiféle feldolgozásra érdemes traumát nem tud felmutatni. És ami a legkülönösebb: még a mozgalmas 1968-as évről is gyerekkorperspektívából írnak, mint a BOXHAGENER PLATZ, Thorsten Schulz (keleti) regénye Berlinnek Friedrichshain nevű negyedéről, vagy Burkhard Spinnen (nyugati) LEGOLAND-ja, amelyben Spinnen arra gondol vissza, hogyan legózott. Mintha az elmúlt negyedszázad történelmét térdmagasságból lehetne a legjobban megérteni. Mintha a naivitás volna a legmegfelelőbb hozzáállás, hogy elrendezzük magunkban a történelmet, és a gyermeki perspektíva a legmegbízhatóbb védelem az értelmezés, a megértés kényszerítő erejével szemben.

Erre a jelenségre egyébként az ötvenes években is találunk párhuzamot, amikor utoljára kellett visszatekinteni egy letűnt világra. Akkor, egy másik korszakváltást követően írta meg Günter Grass a BÁDOGDOB-ot. Oskar Matzerath személyében, aki háromévesen elhatározza, hogy nem nő tovább, olyan hős született Grass keze alatt, aki a fasiszta társadalmat gyermeki, mégis jég hideg pillantással szemléli. A gyerekek hal-

latlan előnye, hogy ők maguk sosem válnak bűnössé. Ezért is tudnak kíméletlenebbül beszélni arról, amit látnak. Amikor Christa Wolf a hetvenes évek elejének NDK-jában komolyan és a legszemélyesebben kezdett foglalkozni a fasizmussal, önéletrajzi kísérletének a *KINDHEITSMUSTER (A GYERMEKKOR MINTÁJA)* címet adta. Kiinduló kérdése így hangzott: „*Hogy lettünk ilyenek, amelyenek ma vagyunk?*” Saját példáján elemezte a nemzedékét meghatározó struktúrákat. Azt akarta tudni, hogy a leányszövetség egykori tagja milyen meghatározó tapasztalatokat szerzett, amelyek feltehetően a meggyőződéses szocialistára is hatni tudtak. Példaértékű önelemzésében sok nemzedéktársa magára ismerhetett, a fiatalabbak pedig megtudhatták, hogyan gyökerezett a szokásokban, a beszéd- és gondolkodásmódban a hétköznapi fasizmus.

Ennek fényében válik igazán érthetővé, mennyire megváltozott az emlékezés módusa a fiatal német irodalomban. Christa Wolf a gyerekkorát meghatározó élmények kioltására törekedett, míg a mai nemzedék képviselői azzal vannak elfoglalva, hogy egyáltalán létrehozzák saját meghatározó történeti tapasztalatukat. A történelem az örök Kohl-korszak gyermekei számára nehezen megfogható valami. Christa Wolf a múlt vizsgálata révén egyúttal a jelent is megkérdőjelezte – igaz, csak óvatosan –, a fiatalok a szelíd irónia jegyében írták meg önéletrajzi munkáikat. A múltbeli tettekkel való komoly politikai és morális szembenézést a személyes történet játékos-esztétikai feldolgozása váltotta fel. A mai nemzedék bölcs mosollyal emelkedik a kétes értékű múlt fölé, és már csak azért is elhiszi, hogy okosabb lett, mert a jelen nem osztozik a korábbi évtizedek rossz ízlésében. Ahelyett, hogy a Christa Wolf-i mondat mintájára rákérdoznének arra, kik is ők valójában, az elintézettnek tekintett múltat énük igazolásának szolgálatába állítják. Az ő mottójuk így hangzik: *Hogy a fenébe lettünk olyanok, amelyenek voltunk? A múlt elbeszélése a jelen legitimációjává vált.*

Ennek a hozzáállásnak jellemző példája Frank Goosen regénye, a *LIEGEN LERNEN (FEKÜDNI TANULNI)*. Goosen, aki 1966-ban született a Ruhr-vidéken, és korábban kabarékban lépett föl, rojtos bőrdzsekiken és répanadrágokon, nicaraguai önkénteseken és Abba-lemezeken élcelődik. Az a humor azonban, amely felül áll azon, amit nevetség tárgyává tesz, hosszú távon nemcsak kimerítő, de ki is merül. Meglehetősen korlátolt opportunizmusra vall azt hinni: csak azért, mert a jelenben élünk, a mindentudás állapotában leledzünk. A sok fecsegés mellett nem derül ki ugyanis, hogy mitől jobb a jelen az agyonszidott múltnál, azaz mit legitimál az elbeszélő arroganciája.

Ha igazán autentikusak akarnak olvasni a szövetségi német fiatalok tudatállapotáról, inkább egy másik könyvet ajánlanék figyelmükbe, Wilhelm Genazino legutóbbi regényét, amely a szépen csengő *EINE FRAU, EINE WOHNUNG, EIN ROMAN (NŐ, LAKÁS, REGÉNY)* címet viseli. Genazino persze régen, már a hetvenes években azzal volt elfoglalva, hogy az NSZK-t mint „*alkalmazottországot*” ábrázolja, amelyet pénztárosnők, irodisták és horgászfelszerelés-boltosok népesítenek be. Könyvei azonban hosszú ideig minden különösebb feltűnés nélkül jelentek meg, szerzőjüket csak az utóbbi pár évben árasztották el díjakkal és lelkesítő kritikákkal. Ezeknek oka nemcsak a rossz lelkiismeret, amiért ilyen sokáig nem vették észre a minimalizmus egyik nagy mesterét, hanem az is, hogy az unalom tematizálása, amit kezdettől fogva művelt, mára került a fősodorba. Csakhogy ez az unalom sehol másutt nem olyan izgalmas, mint Genazinónál. Genazino nem emelkedik felül a múlton, hanem mintha teljességgel feloldódna benne.

Az *EINE FRAU, EINE WOHNUNG, EIN ROMAN* azért is időszerű, mert fiatal hőse van, ami Genazinónál szokatlan. A regény a hatvanas évekbe vezet vissza, azokba az időkbe, amikor a nők nagy virágmintás kötényruhákat viseltek, a kávéskannákat pedig csöpö-

gésztől szerelték föl. A tizenhét esztendő elbeszélő egy nyugatnémet kisváros helyi riportere. Mire megtanulja, hogyan kell minigolfpálya-avatókról és karaokeversenyekről tudósítani, addigra elege lesz abból, hogy az élet mindent átható kínosságát az események leírásával leplezze. Már itt sejthető, hogy író lesz ebből a fiúból. A szerelemben sem a boldogságot, csak a kiábrándulást találja meg. Genazino melankolikus fejlődésregényt írt, amelynek végső tanulsága mind az életre, mind az írásra érvényes: *„Vennem kell a bátorságot ahhoz, hogy elfecséreljem az időmet, és a továtűnő időben csak magamat figyeljem.”* A különös figurákból és társadalmi rituálékból álló külvilág, no és persze az én válik a megfigyelés tárgyává. E megfigyelést áthatja a részvétlenség, pontosabban a részt nem vevés, a különállás morálja. *„A minden ízében furcsa élet”* ábrázolásának egyetlen vezérelve: *„Merned kell unalmasnak lenni.”* Ez lehetne az egész fiatal irodalom vezérelve is. Genazino azonban egzisztenciális magasságokba emeli, produktív lét- és ismeretelméleti elvvé magasztosítja az unalmat.

Elődök

A gyerekkorra való összpontosítás a jelen kihívásaival való szembenézés elkerülésének egyik módozata. Aki azonban az unalmat is el akarja kerülni, az a távolabbi múlthoz, a fasizmushoz nyúl vissza. Hitler és következményei: még mindig kimeríthetetlen elbeszélői tőke. Így látja Friedrich Christian Delius, Berlinben élő szerző, aki hatvanadik születésnapja alkalmából esszégyűjteményt jelentetett meg az alábbi címmel: *WARUM ICH SCHON IMMER RECHT HATTE – UND ANDERE IRRTÜMER. EIN LEITFADEN FÜR DEUTSCHES DENKEN (MIÉRT VOLT MINDIG IS IGAZAM – ÉS MÁS TÉVEDÉSEK. A NÉMET GONDOLKODÁS VEZÉRFONALA)*. Ebből is látszik, mi változott 1968 óta: az igazság akarása már nem erény, hanem hiba, történelmi ügyekben is ajánlatos a görcsök feledése-feladása. Delius szócikkembe rendezi gondolatait: *A mint Achtundsechzig (hatvannyolc), Z mint Zweifel (kétely). „Történelem” címszó alatt a következőt találjuk: „Őszintén szólva irigylem tőletek a történelmeteket, a borzalmaival együtt, mondta egy svájci barátom, akivel egy hideg, napos téli délutánon a nyugat-berlini Lietzensee partján sétálgattam. Az elmúlt egy-két évszázad német katasztrófái, bűnei és zűrzavarai, folytatta barátom, mindannyiokat, minden német családot tragikus, örült történetek tömegével ajándékoztak meg, amelyekből mint valami tárházból nektek, szerzőknek csak merítenetek kell. Minden világháború egy kincseskamra, a hidegháború feltáratlan aranybánya, minden német nagypapa irodalomképes, minden apa fanatikus vagy gyáva vagy mindkettő – aztán ott vannak a német nők, mennyi ellentmondást, mennyi történelmi terhet hordoznak!”* Delius így egészíti ki a hallottakat: *„Igen, így van, az írók, a publicisták, a historikusok, no meg a historikusok eldorádójában élünk. Nálunk mindig történik valami. Nálunk senki nem szabadul a történelemtől.”*

A történelem már-már inflálódott, legalábbis a médiában. Alig múlik el este Hitler-ről szóló dokumentumfilm nélkül. Minden részletről tudunk. A diákmozgalmak nemzedéke annak idején a fasizmusról való őszinte beszédet követelte – a háború utáni hallgatást mostanra felváltotta a fecsegés.

Ebben a mediális koncertben az irodalom, mint mindig, a halk szólamot játssza. Előbb-utóbb a legnarcisztikusabb popszerző is eljut a kérdésig, honnan is származik az ő agyonajnározott énje. Így a nemzedéki összetartozás „mi”-je által rosszul álcázott „én” a család „mi”-jévé változik – ennek a „mi”-nek pedig génjei vannak, története van. Aki az elődök nyomába ered, nem adja fel, hanem történelmi vonatkozásokba

ágyazza saját énjét. A náci múlttal való bánásmód is megváltozott: kevésbé ideologikus, inkább kíváncsi; kevésbé elméleti, inkább elbeszélő jellegű; kevésbé vádló, inkább törekszik a megértésre. Az unokák viszonya a nagyszülőkhez a dolog természetéből adódóan kevésbé konfliktusos, mint a szülőkhez való viszony, akik, mint tudjuk, mindig mindent rosszul csinálnak. Az unokák tudják, hogy a bűn nem öröklődik. A történelem azonban továbbra is hat, és továbbadja a felelősséget az unokáknak. Ezért az unokák mindent elmesélnek – talán azért, mert a fordulat óta értelmét veszítette a szégyenkező hallgatás, de talán azért is, mert hamarosan már késő lenne. Ha a nagyszülők meghalnak, senki nem marad, aki el tudná mondani, hogyan is volt.

A trendet Günter Grass indította el a RÁKLÉPÉSBEN című könyvvel. Tabutémához nyúlt, és bestseller lett belőle. Az új könyv iránti kíváncsiság olyan nagy volt, hogy a kiadónak előre kellett hoznia a megjelentetést, mert a recenziók áradatát nem lehetett visszatartani. Az egyöntetű eufóriában csupán egyetlen kérdés hangzott el: miért csak most? Miért nem mesélt már korábban is a kelet-poroszországi üldözöttek szenvedéséről és a „Wilhelm Gustloff” katasztrófájáról? Azért nem, mert a hetvenes–nyolcvanas években egyszerűen lehetetlen lett volna a németek második világháborús szenvedéseiről a revansizmus vádjának elkerülése nélkül beszélni. Aki áldozatokként mutatta volna be a németeket, az relativizálta volna bűnösségüket. Szerencsére ma már nem ez a helyzet. A történelemmel való szembenézés kiszabadult a morál merev koordináta-rendszeréből.

Az üldöztetés és az üldözöttekről való beszéd az NDK-ban is szigorú tabu alá esett. Ha valaki a keleti jövevények ellenséges fogadtatását emlegette volna, az lerombolja a szolidaritásra épülő szocialista társadalom eszményképét. Christoph Hein ezért írhatta meg csak most a LANDNAHME (HONFOGLALÁS) című regényt, amely már két hónappal megjelenése után a bestsellerlisták előkelő helyén állt. A LANDNAHME olyan életrajzi regény, amelynek a nácizmus az előtörténete, az NDK-ban zajlik, és a fordulat éven túl, egészen napjainkig követi hőseit. Realista regény, amelyet főként a mindennapok és az élet praktikus oldala iránti érdeklődése tesz meggyőzővé. Talán így nézett volna ki az NDK irodalma, ha nem létezik cenzúra és ideologikus szemellenző. Mivel a könyv fél évszázadot fog át, és hosszú folyamatokat ír le, a legkülönbélebb emberek leghétköznapiabb élményeinek háttérben történelmi dimenzió bontakozik ki.

Üldöztetés és menekülés a témája az öntörvényű stilszta, Reinhard Jirgl DIE UNVOLLENDETEN (A BEVÉGEZETLENEK) című családregényének csakúgy, mint Hans-Ulrich Treichel DER VERLORENE (AZ ELVESZETT) és Tanja Dücker HIMMELSKÖRPER (ÉGITESTEK) című regényének. Dücker énelbeszélője azt akarja megtudni, mi történt valójában, amikor nagyszülei elmenekültek Kelet-Poroszországból. A „Wilhelm Gustloff” ebben a könyvben is említésre kerül. Grass egy nagypapa szemszögéből írta le a történetet, aki aggódik a jobboldali radikalizmus felé hajló unokájáért. Dückersnél az unoka akarja megtörni a családjában uralkodó hallgatást. Végül megtudja: nagyszülei a náci párt tagjaiként azt a kiváltságot élvezték, hogy nem a Wilhelm Gustloffra, hanem egy másik, szerencsésebben járt hajó fedélzetére kerültek. Tanja Dückerst, amikor saját családját történetét kezdte kutatni, nem a keletről elüldözött németek sorsa érdekelte leginkább, hanem hogy megmutassa, milyen irritálóan pontatlan az áldozat és a tettes, az ártatlanság és a bűn közti különbségtétel. A hiányzó identitás és tradíció megteremtésének igyekezete érződik a regényen.

A történelmi regények sorozatából véleményem szerint kiemelkedik Stephan Wackwitz könyve, az EIN UNSICHTBARES LAND (LÁTHATATLAN ORSZÁG), amelynek kiindulópontja

a nagyapával szembeni idegenség. Wackwitz abban a szerencsés helyzetben volt, hogy nagyapja afféle folytatásos regényként leírta egész életét. Néhány évenként ünnepélyesen átnyújtotta a családnak a soron következő kötetet, amelyet az ifjú Wackwitz ingerülten, olvasatlanul tett félre. A zárkózott, napközben hallgatag és este, egy pohár bor elfogyasztása után emlékeit felidéző nagyapa a gyerek számára kifejezetten kellemtelen jelenség volt. Diákként a hetvenes években egy szocialista csoportosulás tagja lett, csak azért, hogy a lehető legnagyobb távolságot teremtsen meg a nagyapa és a család történetével. Wackwitz dokumentum-esszéregényt írt, a készen kapott anyagot kiegészítette, interpretálta. Mivel saját magát, saját életútját sem hagyta ki, és mivel a nagyapjához fűződő viszonyra reflektálva meglepő egyezésekre lelt, az egész XX. század történetén átívelő könyvet tudott írni, az első világháborús mézszárlásoktól a hetvenes évek balos szektáigi és a RAF-ig, Auschwitztól Stammheimig és tovább, egészen napjainkig.

A nagyapa túlélte a lövészárkot, de a vereséget nem tudta feldolgozni. Mint nemzeti érzelmű fiatalember részt vett az 1920-as Kapp-féle puccsban, a Weimari Köztársaság és az első világháború utáni európai rendszer ellensége volt, ennek következtében üdvözölte a nemzetiszocialisták hatalomátvételét, noha ő maga nem volt verszajú náci. A húszas években Szilézia lengyel területén teljesített lelkesítő szolgálatot, Auschwitztól tíz kilométerre. Ott született Wackwitz édesapja, ott töltötte a gyerekkorát. De a későbbi családi elbeszélések nem Auschwitzról szólnak, hanem a paplakban tanyázó állítólagos szellemről. Wackwitz ezt így kommentálja: *„Nagyszüleim, nagynéném és nagybátyáim, apámmal együtt, mintha maguk is szellemek volnának, az idő és a tér ama keskeny folyosóján közlekedtek, amely a világon szinte minden ember számára valami egészen mást jelentett. Akkor kerültek oda, amikor az a hely még semmiről nem volt nevezetes. Amikor a sötétség záve megnyílt, már elmentek onnan. Soha nem beszéltek arról, hogy gyermekkoruk színterét és az évszázad büntényének helyét egy hosszabb séta és egy szűk évtized választja el egymástól. Talán soha nem is akartak gondolni rá. Minden embernek joga van a történelem nélküli gyerekkorhoz.”*

Tizenöt évvel később, amikor Auschwitz azért nem vált még az ipari méretű tömeggyilkosság szinonimájává, mert az emberek nem akartak tudni róla, a nagyapa a gyerekekkel együtt újra arra járt. A család misszionáriusként Afrikában töltötte a harmincas éveket, azután a Berlin közeli Luckenwaldéba költöztek, Rudi Dutschke szülőhelyére. 1940-ben túrázni utaztak a Magas-Tátrába, és a vonat Auschwitz mellett haladt el. A nagyapa emlékirataiban rövid leírás szerepel egy dróttal körülvett barakk-táborról, és máris folytatódik a kirándulás élményeinek taglálása.

Köztudottan Auschwitz az egyetlen hely, ahol Auschwitz nem metafora. Wackwitz családregényének kezdetén ez a büntelen vidéki városka a családi fészek szomszédja csupán. Később azonban *„fekete lyuk a modern világ történetében, amely mindent elnyel, ami a közelébe kerül, és amelynek pereme fenyegető horizontként veszi körül mindazt, amit az elmúlt évszázadról és egyáltalán a történelemről mondanánk”*. A nagyapa mintha mit sem hallott volna minderről, a hatvanas években följegyzést készített a valaha több mint ötven százalékos zsidók lakta Oswięcimről. Idegenkedve írt a színes vásári forgatagról, az imaszíjas zsidókról, a baromfivágásokról. Undora a primitívtől és a piszkostól azért olyan hátborzongató, mert nem is próbálja titkolni idegenkedését. *„Minden elvárható alulmúló morális inkompetencia, hidegség, a szív restsége”* – így diagnosztizálja az unoka a nagyapa prózáját, aki Auschwitz után úgy írt Auschwitzról, mintha Auschwitz sohasem történt volna meg.

Stephan Wackwitz „családregény” műfaji elnevezéssel illeti könyvét. A fogalmat Freudnál találta, igaz, ott a fogalom a pubertáskori neurotikus viselkedéssel összefüggésben bukkan föl. Freud szerint: „*A tudatos emlékezésben ritkán, de a pszichoanalízisben bizonyíthatóan ott van a szülőktől való elidegenedés következő foka, amelyet »a neurotikusok családregényének«* nevezhetünk. Ugyanis a neurózis, valamint minden különleges adottság lényegéhez hozzátartozik az a különleges fantáziatevékenység, amely először a gyermeki játékban nyilvánkozik meg, és amely a prepubertástól kezdődően magáévá teszi a családi viszonyok témáját. Jellemző példa erre a tevékenységre az álmodozás.” Freud azokra a kamaszokra gondolt, akik földesurakat és hercegnőket álmodnak maguknak a szüleik helyére, hogy ezzel is fokozzák saját jelentőségüket. Freud nem sejtette, hogy lesznek családregények, amelyek náciokról és áldozataikról fognak szólni. Ezek a fantáziák is azt a célt szolgálják, hogy gazdagítsák az ént: az unalmas jelenbe a család által közvetített, lényegesen izgalmasabb múltat vetítik.

Rába György

BÁBSZÍNHÁZ

A színpad alatt
 kulisszák mögött
 a kéz az alkotó
 hatvankilónyi létnek
 a sorsát mozgató
 ebből ugyan mit észlel
 a közönség naiv
 csak azt mire a látszat
 cselekménye hív
 együgyű Vitéz László
 két kézre serpenyővel
 sárkánya ellen vív
 amíg összenyaklik
 ádáz ellenfele
 maga is elhanyatlík
 pusztul vele
 pedig mit is akar
 a mozgató a kar
 amikor kiszáll
 a fényes muriból
 koldus vagy király
 nem veszed soha észbe
 azt hiszed csupa tréfa
 az előadásnak vége

AMI MARADT

Forog oldalra hasra
ez az aludni készülő
forgatja nyárson
az évnívő
mi lesz belőle
ha lesz-e
akitől kődobásnyira
immár a messze
hisz nem kell neki távcső
hogy látva lássa
terjed de meddig
szemhatára
és mennyi és mi
amire számít
akit a másnap
többé nem ámít
tették ha maradt
neve már nem vitézi
reggelre egy-egy óra
szembenézni

VERS MINT GYERMEK

Megszülettél mert kimondtalak
te ruhátlan még cicomátlan
nemződnek szemefénye
bár ő se tudja
ahogy tested kirajzolódik
mivé növekedel
milyen sors vár rád a világban
hisz beléd ömlesztette vérét
a hétpróbáival sűrűsödöt
kalandjaival lüktetőt
megvilágosult nappalai

álmatlan éjszakái bérét
most hűledezve nézi
anyagtalán ajtókon dörömbölsz
ebből vajon mit is vesz észre
a földszint vagy kakastülő
lánya legénye
csak ami őt is mellbe vágta
csak ami őt is orrba verte
s lesz mennyének szánt hívívője
egyszeri találkozás
ismerős se

Horváth Elemér

HÁZI FELADAT

úgy írni mint mikes
szépen semmiért senkinek
száműzetésbe születni
s ugyanott halni meg

A KIÚZETÉS UTÁN

gyerekkel volt a paradicsomot
akkor felejtette el igazán
amikor érezte az idegent
aki nem volt teljesen idegen
kicsit ámulva nézett a testére
s aggódva hogy ekkora változás
maradandó nyomot hagy-e vajon
de pontosan tudta hogy mit csinál
be kellett rendezni a kisszobát
a színeket a számkivettetés
birodalmát (jégtáblán rózsakert)
s tette noha semmi gyakorlata
nem volt benne mindentudó
és bár halandó most már örök is

A PARADICSOM UTÁN

ami danténak sosem sikerült
nekem igen de persze nem tudom
hogy melyikünk járt jobban ő vagy én
az éden szebb ha csak elképzelem
ez minden kéjencnek nyilvánvaló
csak egy hetet kaptunk a szürke kis
pesti lakásban s amire a vágy
megszokta volna boldog önmagát
már mennünk is kellett a nagyvilág
két ellenkező sarkába neked
nem tudom mi maradt nekem
a paradicsom emlékezete
ezek a kínzott versek magyarul
őszintén szólva nem is dantei

A PESTI TALÁLKOZÁS

nézd én nem tudtam elfelejteni
rövid pesti találkozásunkat
az első perctől ahogy nyakamat
átkaroltad utolsó ígéretemig

köröttünk a legvidámabb barakk
még iszonyúbb volt firenze után
mint akkor amikor elhagytalak
húsz évvel korábban és örökre talán

neked volt bátorságod nem nekem
mikor megírtad azt a levelet
„mi dolgod odakünn? gyere haza”

megígértem és ma sem színlelem
hogy hazudtam hogy szerethesselek
s te adtad magad tudva hogy soha...

Tass Marianne

VARJÚ-SZIMFÓNIA

Benéz a varjú
ott ül az ágon
tünődve kérdi
kár volt-e minden

Kopog a varjú
kopogok én is
a gépem kérdi
kár volt-e minden

Elrejtett magvak
ülnek a hóban
kinőnek egyszer
nem tudja senki

Nem nőttem én fel
károg a varjú
ki tudja azt már
kár volt-e értem

Miskolczy Ambrus

FILOLÓGIA, SZELLEMTÖRTÉNET, TÖRTÉNELEM

Zolnai Béla (1890–1969) emlékezete*

Az emlékezet a szekuláris megváltás mennyországa. A kissé ördögi Martinovics Ignác és az angyaliaskodó Aljosa Karamazov egyaránt az emlékezetben kereste az örökkévalóságot. Talán az agnosztikus Zolnai Béla is erre készült. Írásait és irományait gondosan megőrizte, még azt is, ami kompromittáló. Így olyan tükörré állnak össze, amelyben megjelenik ember és világa, egyszóval megelevenedhet a kor: az első világhábo-

* A jelen dolgozat a SZELLEM ÉS NEMZET. BABITS MIHÁLY, ECKHARDT SÁNDOR, SZEKFŰ GYULA ÉS ZOLNAI BÉLA VILÁGÁRÓL (Napvilág Kiadó, 2001) című munkám tanulságainak egy részét foglalja össze, és rövidebb változata 2004. április 14-én előadásként hangzott el az MTA „Tamás Lajos emlékülsés”-én.

rú előtti idők életöröme, a forradalmak reményei és keservei, a bűnbakkeresés orgiái, majd a konszolidáció viszonylagos normalitása és az előre érzett, de méreteiben nem sejtett katasztrófa, majd ami utána következett...

Zolnai Béla az ún. reformkonzervatív irányzathoz tartozott, a hagyomány és korszerűség ötvözését vallotta célként. Igazi polihisztor volt. Irodalomtörténészként indult, majd a nyelvésztétika máig legnagyobb művelője lett. Különös iróniája a sorsnak, hogy bár jó műfordítóként is tevékenykedett, írói kísérletei százalmasak, miközben jó tudós-újságíró volt. *A Hétnél* kezdte, majd két évtizeden keresztül önálló folyóiratot adott ki programszerű címmel: *Széphalom*. Miután 1920 táján halkán belelépett az akkor aktuális ideológiai pocsolóba, az antiszemitizmuséba, a *Múlt és jövő* komor figyelmeztetése nyomán magához tért, és azt a metapolitikát képviselte, amely gyilkos irónia és emelkedett humánus sajátos keveréke. A sors ajándéka volt, hogy Zolnai Béla a legliberálisabb szellemű magyar egyetemen, a szegedin lehetett tanár, és egyben a szabadkőművességet pótoló Rotary Klub tagja, többek között Móra Ferencsel, id. Bibó Istvánnal. Mint dékán és mint Sík Sándor, a papköltő közeli barátja, nem is tűrte, hogy felelőtlen elemek a tantermekben kitegyék a keresztet, és profanizálják azt a hitvilágot, amelynek mélységeit klasszikus érvénnyel tárta fel Rákóczi Ferenc életművében. Igazában azonban a biedermeierben volt otthon Zolnai Béla. Ez volt az ő ellenvilága. Hogy ezt megerősítse, némileg ahistorikus módon a görög antikvitásból vezette le; és így lehetett a magyar biedermeier „az örök biedermeier” megjelenési formája, partikularizmus és univerzalizmus egységét mutatva fel. Ugyanakkor Zolnai Béla igazi írói bravúrral tudta érzékeltetni azt a mentális állapotot, amelyben egyszerre élt a vágy a békés polgári otthon iránt, és magasan lobogott az önfeláldozás harcias szelleme a szabadságért. Erről értekezni, még ha ő maga az egyezményes világnézet hívének vallotta is magát, forradalmitett-számba ment az egyszerre forradalomellenes és militarizálódó világban. A *MAGYAR BIEDERMEIER* című monográfia így egyben a magyar liberalizmust kárhóztató, sokban mérvadó szemlélet élő cáfolata. Ezt a szemléletet a legmagasabb fokon, a nyárspolgáriság aktív atavizmusával és a modern ideológus körmondfonságával az elvben elvbarát kolléga, Szekfű Gyula képviselte, akit, ha kellett – Zolnai Béla – egyszerre felmagasztalt és elmarasztalt. 1943-ban a *Magyar Szemle* Szekfű-émlékszámában a hatvanadik születésnapját ünneplő történészpápát először „lírikus”-nak nevezte – amikor az Németh László éppen lírai szemlélete miatt minősítette tudománytalannak –, majd így helyezte el – mármint Zolnai Szekfűt – saját korában, alapvetően mégis a kort bírálva: „Szekfű legnagyobb hatású könyve kétségkívül a HÁROM NEMZEDÉK volt. Itt megint nehéz elválasztani az írói művészetet a mondanivaló súlyosságától. Tény, hogy Szekfű úgy tudta előadni eszméit, hogy a forradalmak utáni szellemi és politikai reakciónak egész ideológiája az ő könyvéből táplálkozott: kifejezte korát, és korát kifejezve irányítója lett korának. Bármiképpen gondolkozunk is a mai politika síkján erről a könyvről, megjelenésekor (1920) a nemzet úgy fogadta, mint régen várt igét, amelyben testet ölt egy új Magyarország evangéliuma. A hatvanhetes liberális félszázad mint a dekadencia szomorú korszaka: ez volt a tézis, amely a nemzeti erőknek társadalmi és nemzeti szervezkedését tűzte ki célul. A könyv eszméin mohón kaptak a vezércikkírók és népszónokok, akiknek hatásos bölcsessége mögött ezúttal egy történetfilozófus megfogalmazásai állottak...

A HÁROM NEMZEDÉK személyes élménye volt a szerzőnek, amint ő maga bevallja: a nemzeti katasztrófa okait kutatja könyvében. Szekfű itt kilépett a történetírónak múltba zárkózó hűvösségéből, és a jelennek szól, néha a próféták ostorozó szavával. És a nemzet tűrte az ostort, keresve azokat, akikre átháríthatja a bűnösséget...”

Ismétlem, 1943-ban jelent ez meg, amikor a bűnbakkereső nemzet és vezetői már sodródtak és sodorták az országot s népét a nagy nemzeti katasztrófába. A reformkonzervatív egyetemi tanárok ekkor már a szellemi ellenállás harcosai. A szellem – mint tudjuk – trianoni szigetországunk szigete volt. Egyik jelentős terméke Eckhardt Sándornak A FRANCIA SZELLEM című 1938-ban megjelent műve. Jellemző, hogy Zolnai Béla a 276. oldalon alá is húzta Eckhardtnek azt a fejtegetését, amely szerint a XX. század elején Párizsban a magyar írók „szebb, teljesebb, igazságosabb életet véltek felfedezni a német tömbön túl”, majd az egész mű üzenetét így összegezte egyik lapszéli megjegyzésében: „*Ez a könyv a hitlerizmus gyűlöletén keresztül tér meg a francia-univerzális eszményhez.*”

Meghökkenítő észrevétel, mert Eckhardt Sándor természetesen nem említette a diktátor nevét sem. Viszont ki tagadná, hogy ez volt a mű metapolitikai üzenete. 1942-ben nyilván ezért adták ki Franciaországban. Zolnai Béla megjegyzése is a metapolitika jelentőségére utal. Önnön metapolitikájának jelentőségére is. Ezt alapvetően stilisztikai értekezéseiben érvényesítette, pontosabban nyelvszemléletében.

Zolnai Béla integratív, antipurista nyelvszemlélete a magyar szabadelvűség univerzalisztikus igényeit éltette. Legjobb példa erre az 1939-ben megjelent MI A MAGYAR? című kötetben A MAGYAR STÍLUS című tanulmánya, amelyet egyben a magyar szellemiség történetének is szánt, és természetesen saját kora szellemiségére akart hatni. Ezt az egyre szellemtelenebb szellemiséget az asszimiláció kérdése foglalkoztatta. Volt, aki a rossz asszimilációban látta a nemzeti süllyedés okát, mint Szekfű Gyula, és akadt, aki mindenfajta asszimilációt kárhooztatott, mint Németh László. Zolnai Béla velük szemben az általuk bálványozott Széchenyi Istvánra hivatkozott, mint aki „*a liberális asszimilációban látja a magyarság gazdagodását*”. Jellemző „*a szavak sorsára*” – hogy Zolnai egyik tanulmányának címével éljünk – az is, hogy mi történt a liberális jelzővel Zolnai tanulmányaiban. A MAGYAR STÍLUS francia változatában többször is előfordul, mint a magyarban. Tehát a szerző magyar lelke alaposabban élt az öncenzúrával, mint a francia. Az 1957-es kiadásból viszont a „cenzúra” emelte ki a szót, és vele az „örök magyar liberalizmus” (ha az „örök biedermeier” parafrázisával élhetünk) – több mint egy oldalt kitevő – dicséretét. De hát, mint maga a szerző is ebben a tanulmányában hangoztatta: „*A stílus célja a küzdés maga.*”

Zolnai Béla is küzdött a maga stílusáért. Az ellenfelek is minősítenek. Az első számú éppen apja, a tekintélyes Zolnai Gyula akadémikus volt, nagy purista, aki kegyetlenül személyeskedő cikket írt fia ellen a *Magyarosan* című purista fórumba, amely cikket – félreértések elkerülése végett – Xenophilus Antipaternek ajánlott. Ez a tudománytörténeti fejezet egyben „freudi dolog”, hogy magának a fiúnak egyik bizalmas leveléből idézzünk. Talán némileg az is „freudi dolog”, hogy a fiú oly sokban a nagyapára ütött, a hajdani 48-as honvédra, aki időnként azzal bosszantotta az osztrák tiszteket és lelkesítette a kispolgárokat, hogy még a családi kocsmában megforduló osztrák tisztek előtt is veres honvédsapkájában járt. Az unoka pedig egyszerre érvényesítette a természetes arisztokrata dédapa demokratizmusát és szellemivé szublimált arisztokratizmusát, például akkor is, amikor „*turáni kótyag*”-ként aposztrofálta a magyarkodó tudatlan ember típusát.

A filológia pszichoanalízise és a pszichoanalízis filológiája egyaránt a történelemhez, pontosabban a szellemtörténethez vezet. Ez volt az az ideológiai keret, amelyben Zolnai Béla tudománya elméletét és gyakorlatát összegezni próbálta. Az ő ideológiájára is jellemző, hogy frazeológiája elavult, de ha ezt lefejtjük, gyöngyszemszerű igazságok villannak fel. Például egyik dolgozata, a MAGYARCÉLÚ FILOLÓGIA már címével is

riaszt, pedig a transzkulturalitás oly termékeny gondolata járja át ezt a magyar romanisztika feladatairól szóló értekezést. Ebben ösztönző példaként emelte ki N. I. Apostolescu 1909-es doktori értekezését a francia irodalomnak a román irodalomra gyakorolt hatásáról, hangsúlyozva, hogy sikerült olyan művet írni, „*amely bekapcsolódik a jelen Franciaország szellemi csatáiba*”. De az megint riasztó, hogy „*mi sokszorosan több anyaggal tudjuk igazolni a nyugat-európai kultúrához való tartozásunkat*”. (Az érem másik oldala, hogy Apostolescu művét a román irodalomtörténet megtagadta, mert a román irodalom eredetisége elleni merényletet láttak benne, és továbbá az is mulatságos, hogy a felsőbbrendűség-tudat iránti igény miként épül be a mai eurofrazeológiába.) A múlt megjelenítéséről szóló következő aforisztikus észrevétel viszont a kanti kopernikuszi fordulathoz kapcsolódik: „*Nemcsak a jelen fejlődik, halad, hanem a múlt is folyton evolúál: nem pedig ismeretek és megmérhető igazságok tárháza, amelynek megkövült emlékei között, mint valami múzeumban újra meg újra végigsétálhatunk. A múlt képe folyton fluktuál, alakul, változik, aszerint, amint fluktuál, alakul, változik az ember lelki tartalma és struktúrája, amely ezt a múltat tükrözi és a maga képére és hasonlatosságára terenti. A tudományos gondolkodás naiv realistái persze nem veszik észre, hogy szubjektív szemüvegen át nézik a múltat, az irodalmi jelenségeket. A maguk szempontjait, a maguk látását, a maguk ismeretszerző módszerét örök érvényűnek, abszolút valóságának hiszik...*”

1949-ben be is köszöntött az abszolút igazság korszaka. Zolnai Bélának a nyelvtudományba kellett hátrálnia, ahol szintén Sztálin várta, de egészséges kajánságára vall, hogy még 1957-ben is hivatkozott a hatalmasnak kikiáltott nyelvészre, akinek köpönyegéből új uraink bújtak elő, és immár szégyellték a véres vörös holmit. A metapolitikát is újra kellett fogalmazni, és pedig a gondolat és a szó viszonyát. Ludwig Wittgenstein 1918-ban a TRACTATUS LOGICO-PHILOSOPHICUS előszavában ezt írta: „*Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg lehet mondani világosan; amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.*” Világossága ellenére kétértelmű gondolat. Mert miután a bécsi filozófus oxfordi professzor lett, és állítólag – bár sokan vitatják – Sztálinnak kémkedett, fenti tételét a mindenkori kémek és képmutatók arany szabályának is lehet minősíteni. Tehát: tudni kell, mikor mit lehet mondani. Ugyanakkor egyértelmű annak jelzése, hogy „*ahhoz, hogy a gondolkodásnak határt szabjunk, tudnunk kellene gondolni e határ mindkét oldalát (azaz tudnunk kellene gondolni azt, ami nem gondolható). A határt tehát csak a nyelvben lehet megvonni, és az, ami e határon túl fekszik, egyszerűen értelmetlenség lesz*”. Más szóval: „*Nyelvem határai világom határait jelentik.*” A nyelv így veszélyes szabadság és önkéntes szolgaság világa is lehet.

Zolnai Béla a második világháborús és az azt követő emberpróbáló időkben a wittgensteini dilemmák nyomában járt, élve és átélve a kétértelműségek lehetőségeit, talán anélkül, hogy Wittgenstein munkáiban elmélyülhetett volna. A hallgatás nagyobb tett, mint a beszéd – fejtegette 1944-ben a *Magyar Nemzetben*: a megszállt Franciaországról a megszállandó Magyarországból, amelyet nemsokára újabb megszállók szabadítottak fel. Egyébként nem hallgatott. Kialakította metapolitikájának klasszikus műfaját: az ekhót, öt-hat bekezdésből álló kis elmélkedés, amelyben a humanista tudós tudományos problémáit napi politikai gondjaival ötvözte. A purizmus önellentmondásait például – az 1942. május 2-i számban – úgy figurázta ki, hogy a fajelmélet abszurditásaival kapcsolta össze, amikor a nyelvpitológiáról ejtett szót: „*Íme a nyelv terapeutikája: mikor már nagyon elszaporodnak a tősgyökeres egy tőből képzett szavak, azzal gyógyítja magát, hogy egészséges fajkeveredést hoz létre. A nyelv önfenntartó ösztöne idegen szavak formájára teremt magának hibrid és abszurd, de praktikus képződményeket, és becsapja velük a*

puristákat, akik az új, mesterséges »idegen« szavakat elfogadják magyarnak, bár a valójában magyarosabbá lett igazi idegen szavak ellen berzenkednek...

1943 júliusában pedig A NYELVSZEGÉNYÍTŐ PURIZMUSRÓL úgy értekezett Zolnai Béla, hogy a náciizmust véve célba, a magyar náciizmusra is sújtott, közben pedig elmondhatta, csak a magyar sajtónyelv pongyolaságát tette szóvá: „Egy berlini távirat Göbbels birodalmi miniszter új cikkét ismerteti. A miniszter félművelt intellektuellekről szól... És a magyar lapok így közlik Göbbels szavait: »Ezek azok, kiknek hiányzik a hit melegítő ereje...« Nyilvánvaló, hogy a német miniszter azért róttá meg a félművelt intellektuelleket, mert hiányzik belőlük a hit melegítő ereje! Éppen az a baj, hogy nem hiányzik nekik a hit melegítő ereje, megvannak hit nélkül is, nem vágyakoznak hit után.

A magyar félművelt intellektuellek ilyen szövegekből nehezen fognak megtanulni magyarul.”

Aztán beköszöntött a félműveltek aranykora. Magyarország lassan az élőhalottak országába lett, és annak, aki a polgári normalitásban élt, az elvtársi világ perverz bohózatként tárult elő. Zolnai Béla 1949 derekán A BESZÉDES CSÖND címmel írt megrázó valómást. Ez legszemlemesebb és legkomorabb „ekhója”. Az ekhót ő intézményesítette a *Magyar Nemzetben*, ebben a hajdan oly kitűnő lapban, ahol még Göbbelst is kifigurázta. Most, miként Heidegger a semmit osztályozta, úgy különítette el Zolnai Béla a csend formáit. *Negatív csöndnek* nevezte azt, ahogy Krisztus Pilátusnak nem válaszolt. Vajon úgy vélte, vége a keresztény béketűrésnek, amikor azt állította: „Ezzel a negatív hallgatással szemben azonban hivatkozhatunk olyan hallgatásokra, akik ékebben szólnak, mint maga a beszéd. Van beszédes csönd is. Ilyen: egy embercsoport kegyeletes némasága vagy a tér megborzasztó némasága.” Pascal, Ady, Maeterlinck, Meredith, József Attila, Heine, Alfred de Vigny idéztettek tanúságtévesre. Zolnai Béla nem volt költő. Inkább a téma kifejtése és elemzése érdekelt. Ezért cikkét is ironikus ígérettel fejezte be: „A hallgatásról, mint emberek közötti kifejező eszköztől, könyvet lehetne írni.”

Ez a könyv persze elmaradt. Zolnai Bélát annak rendje és módja szerint kidobták az MTA-ból. A szellem szétolvadt az ideológiai nyalakodás hevében, csak a humor élte tovább és a csend. És Zolnai később legfeljebb mosolyoghatott azon, hogy a kidobó kollégák magukat proletárnak álcázva valamelyik söntésben dobták be a felest, hogy könnyítsenek lelkükön, és tartsák a külső nyomást ellensúlyozó belső nyomást. Neki erre nem juthatott, mert az ún. tudóspótlékot is megvonták tőle, és így mint 1949 decemberében egyik hajdani, immár magasra került pártfogoltjának írta: „Örömmel láttam azt is, hogy fizetésosztáskor az előttem sorban álló érdemes altiszt tudóspótlékot vett föl.”

Zolnai Béla „beszédes csönd”-je belső moraj külső burka volt. A szabad alkotás öröme a szabad olvasásban rejlett. Jellemző, hogy Szekfű Gyula FORRADALOM UTÁN-jában semmi biztató üzenetet nem látott, holott a hazánk érdekeit Moszkvában képviselő egykori nagy szerző valamiféle metapolitikai szómágiával azt a reményét juttatta kifejezésre, hogy a Szovjetunió nem vezeti be a proletárdiktatúrát, hanem megtűr valamiféle „keleti demokráciát”. Zolnai a maga módján élvezte azt, ahogy bekerültünk a világtörténelem sodrába. „Az Egyház új háborút sem vár – olvasta és húzta alá Szekfű művében – XII. Pius pápa szinte naponta mondja békeszövegét [mire Zolnai Béla az oldalszélre még odaírta: Sztalin, Hitler], és bizonyára bűnös lehet az, aki felteszi róla, hogy az atomfegyver kutatásában öröme telnék. Az is bizonyosnak látszik, hogy a felebaráti szeretettel sem egyeztethető össze az a kívánság, hogy ez vagy az a felebarátunk atombombát kapjon a fejére.” Zolnai Béla lapszéli következtetése: „Inkább a felebarát dobja ránk az atombombát.”

Zolnai Béla, ha olvasott, lapszéli ceruzás megjegyzéseivel nem kímélte sem az író, sem a kort, és tegyük hozzá: saját magát sem, mert amit az ötvenes években például

Lamennais egyik művébe beleírkált, azért kaphatott volna néhány évet. Például Lamennais ama megállapítása mellé, hogy „*a miniszterelnök fejedelmi hóhér*” vagy: „*a törvény szeszély*”, odaírta a lapszélre az évszámot: „1953”, amikor pedig a romantikus abbé azon kesergett, hogy az emberek tökéletlen nyelvén kell beszélnie, akkor megjegyezte: „*Ha a nyelv elégtelen, akkor a gondolat több.*”

A „beszédcsönd” vihar előtti csend lett. Aztán 1956 nagy eseményeiből újra kihaltatszott a biztatás. A szolidaritás nagy élménye: 1956. Az a nemzeti egység, amelyről 1939-ben Zolnai Béla írt A MAGYAR STÍLUS-ban – akkor –, naiv álomnak tűnhetett. 1956 októberi forradalmában vagy lázadásában viszont a nyelv csodálatos egysége a nemzet egységében nyilvánult meg. 1848 emlékhelyein ünnepelték a felszabadulást: néhány napig, de meghatározó érvennyel, hiszen a magyar biedermeierből – a normális polgári élet nosztalgiájából, nem kis hősiesség árán – megint sikerült valamit megvalósítani; megváltoztatva azt a képet is, amely bennünk és rólunk élt önmagunkban és másokban.

1956 úgy is felfogható, mint 1848 mitológiája. Az emlékhelyek felkeresése nemcsak az utánzás aktuosa volt, hanem valamiféle mély lelki kapcsolatot hozott létre az alapító személyiségekkel és eseményekkel. E nagy forгатókönyv megvalósítása pedig valamiféle reintegráció élményét nyújtotta: a fajharc és az osztályharc sebeit gyógyító közösségi élményét, Hannah Arendt szavaival: „*az együttes cselekvésből eredő hatalom felvilágosító élményét*”, amikor „*merészen megvalósították az utca szabadságát*”, egyszerűen fellázdak: Szabadság és Igazság jegyében. 1956: „*királyi örökség*” – mint Albert Camus írta. Ez: „*a szabadság, amelyet nem választottak, hanem egyetlen nap alatt visszaadtak nekünk!*”

1957-ben jelent meg Zolnai Béla NYELV ÉS STÍLUS című tanulmánykötete. Harmincöt év munkáját foglalta magába. A reakció nem maradt el. Napirendre tűzetett a szellemtörténet ún. marxista bírálata. Martinkó András, a kitűnő irodalomtörténészt feltehetően mint „munkáskáder”-t – apja bányász lévén – beugratta valamelyik ún. marxista játékmester. Az óvatlan kritikus, Martinkó András egyébként nem is sejtette, hogy a vulgármarxista sablonok kötelező és inkább csak rituális alkalmazásával milyen érzelmi reakciókat vált ki a megbíráltból, akit – nyilván – nem akart megbántani. Végül is dicsérte a művet. Egyébként a marxista kritikus valójában éppen úgy nem volt marxista, mint a megbírált, sőt inkább ő érezhette magát áldozatnak, és ha olvasta (vona) Zolnai Béla válaszát, még inkább, legalább kettős áldozatnak.

Zolnai Béla meg is ragadta az alkalmat, hogy Martinkónak válaszolva az egész kornak feleljen. Talán sejtette is, hogy mi lesz könyvvé duzzadó vitairatának a sorsa. A régi barátnak, Keleti Artúrnak – aki jobban ismerte a dörgést – 1959. június 26-án a következőképpen számolt be: „*Szép az, amit érdek nélkül nem tetszik kiadni.*” A legszebb benne öncélúsága. Nem is adták ki. Az ÉSZ TRÓNFOSTÁSA című összegző fejezetet nem is készítette el, hiszen a címadó mű szerzőjét, Lukács Györgyöt internálták, és Zolnai aligha vágyott mellé. De ha belelapozunk a torzónak maradt kéziratba, akkor a szellem szabadságharcának lehetünk tanúi, a fajvédő ellenforradalmiság és az őt követő vulgármarxista obskurantizmus ellenében, amelyek ráépültek – negatív vonatkozásban egyébként serény – ún. keleti lomhaságunkra, amelyben Babits Mihály kereste az ugyancsak a MI A MAGYAR? című kötetbe írt esszéjében a megtartó erőt. Íme egy példa, amikor a megbírált saját tanulmánykötete egyik dolgozatáról külön kiemelte, hogy annak célja: „*bizonyítani, hogy argó szavaink hamar bejutnak az irodalomba és köznyelviesülnek (pl.: srác, дума, muri, balek). Ezt a szerintem figyelemre méltó konklúziót bírálóm agyonhallgatja, holott bírálói tiszte a könyv tartalmának ismertetésére is kötelezte volna*”. Zolnai Béla

gondolatmenete a továbbiakban szerves folytatása annak, amit A MAGYAR STÍLUS-ban a neopurizmus kapcsán kifejtett, és éppen ez hitelesíti – némi prókatori ravaszságra is valló – fejtegetéseit: „Az hiszem, egynémely nyelvpolitikusunkban titokban még mindig a fehérterror bűnös Budapestjének ködös képzetei működnek tovább. Akkor vált jelszóvá, hogy minden, ami »pesti«, az nem magyar, hanem idegen és irtani való! Minden ország büszke a fővárosára. Úgy tekintenek rá, mint a haladás, a fény, a kultúra centrumára. Páris: ville lumière... Csak nálunk igyekeznek fajvédelmi alapon, a »szűz« vidék nevében és más babonák segítségével gyűlöletet terjeszteni az új Babilon ellen.

Ha Pesten elterjed és köznyelviessül egy szó – mint például a héber eredetű, rokonszenves srác, a szintén héber alma (nem), a cigány csaj (leány) – akkor rögtön lecsap rájuk a dilettáns nyelvvédő, és szent háborút hirdet ellenük. Nem annyira idegen eredetük miatt, mert ezt a szakemberek is csak újabban kutatják, hanem éppen bennszülöttségük, pestiességük okán...

Mintha Budapestet, a főváros népét, a pesti humort ki akarnák zárni a nyelvetemtésből, holott a magyarságnak ez a centruma termeli a legtöbb új szót.”

Budapest kultusza 1959-ben: a történelem iróniája is. Hiszen most ez lett a „bűnös város” 1956 forradalma miatt. A „srác” szó pedig meglehetősen feketelistára került a fiatalok részvétele nyomán. Ahogy Zolnai Béla a fehérterror Budapest-ellenességét az 1956-ot követő vörösteror légkörében megidézte srác szavunkkal, az mintha a történelem ironikus válasza volna a kérdésre: „Mi a magyar?”

E kérdést persze Zolnai Béla nem feszegette, az ily című kötetre sem utalt, amikor az irodalomtudomány doktora cím elnyerése végett – a kirúgott akadémikus – még 1956 előtt összeállította publikációs listáját. Ebben 1940-ben megjelent önálló kiadványként szerepel A MAGYAR STÍLUS. Viszont míg többi munkáját nem nagyon kommentálta, ezt már hosszabban, így látva lényegét: „Igyekeztem a magyar nyelvtörténet és a mai nyelvállapot alapján dokumentumokkal alátámasztva a magyar nyelvi eszmény és a magyar nyelvkarakter lényegét jellemezni.” És azt, hogy „a magyar életben az írás nem életfokozó, hanem életfokozó; a stílus eszménye a dinamizmus és a színgazdagság”. Talán nem fellengzősködés, ha Zolnai Bélát Antaioszhoz hasonlítjuk, a mitikus óriáshoz, akit ha tusa közben a földre vertek, anyjától: a Földtől új erőre kapott. Zolnai Béla az „életfokozó” nyelvben nyert új erőt. Utolsó könyvének üzenete sem öncélú. Ő, aki 1944 márciusának végén Kolozsvárott Voltaire-ről írva azon tűnődött el, hogy „Goethe szerint ő alapozta meg véglegesen a szellem birodalmát Európa lelki közösségében. De hová lett azóta az Erasmusok, Voltaire-ek lelki közössége?”, 1963-ban megjelent újabb tanulmánykötetével: a NYELV ÉS HANGULAT-tal a tények és az értelem elvesztett harmóniája felé tartott. Imre Sándor 1879-i figyelmeztetését idézve: „itt is a tudomány hatalma a legtöbb, itt is csak a tények felett s csak az értelem mondhat úteletet”, így üzent a világnak – mint látni fogjuk – János evangéliumának parafrázisával és még a következő szavakkal: „A formák és hangok változásainak társadalmi törvényszerűsége vagy történeti egymásutánja mellett tárgya lehet a nyelvtudománynak az a nyelvi élet is, amely egyéni kezdeményezésre és közösségi szankcióval előttiünk teremt magának az új formákat, vagy öncélú akusztikai eszközökkel – gyarapítja önmagát. Ennek éppúgy jelene, múltja és jövője, örök története van, mint minden nyelvi jelenségnek. A nyelv ebből a szempontból nemcsak mechanikus fizikai történettel bír, hanem mint az emberi érzelem-értelem-társadalom folyton alakuló emanációja is előttiünk áll. A tudomány az élet teljességét vizsgálja.

Kezdetben vala a hang. De a hang nemcsak élettelen fizikai tünemény, hanem maga is: lelkes élet.”

A beszéd visszanyerte méltóságát? Ki tudja. Egyértelmű, hogy Zolnai Béla visszata-

lált a tudományban rejlt eksztatikus örömhöz, amelyeket igazán önnön mítoszunk nyújthat. Zolnai Béla ugyan nem alakította ki saját mítoszá, de csodálattal adózott azoknak, akik erre képesek voltak. Tanítványának és keresztfiának, Radnóti Miklós-nak a kötetében, miután a SEM EMLÉK, SEM VARÁZSLAT című vers egyik sorát aláhúzta: „és tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard van”, megjegyezte: „Van neki is mithosza, mint Adynak.” Zolnai stíluskultuszában viszont van valami felszabadító lendület, mint általában a mítoszb, amelyért Kerényi Károly és Thomas Mann oly kemény harcot folytatott a barna gnózis ellen. Mégis, ha van mítosza Zolnainak, akkor az a szabadság és a nyelv mítosza. Mert, mint A MAGYAR STÍLUS-ban írta: „A magyar [stílus] teljes írói, kifejezési szabadságot követel magának. A francia normákat követ, regulákat vár és kap. Ebből a szabadságelvből folyik a magyar nyelv hallatlan gazdagsága szavakban, formákban. Életfönntartó princípiuma nem az elzárkózás, hanem az asszimiláció, az idegen elemek befogadása és magyarosítása.” Így: „Mint valami natura naturans, teremtő tevékenységben önmagát sokszorozza a magyar nyelv, néha egészen buja vegetációt hozva létre.” Ennek akart ő a krónikása lenni, ha már író nem lehetett, mert önéletrajzi regénye bizony gyengégre sikerült, de lehet még nagy naplóíró, ha zárolt naplója majd felszabadul a kutatási tilalom alól. Különös játéka a tudománytörténetnek, hogy filológia és történetírás, egyszóval az embertudomány interdiszciplináris egységét a magyar romansztika olyan irodalomtörténetész művelőjének életművére példázza, aki egyben a magyar stílelemzés klasszikusa: Zolnai Béla, aki 1956 után már újra kimondhatta az élet teljessége iránti igényt.

Az alkotás örömét azonban alaposan korlátozták a mostoha megélhetési viszonyok. Maradt az agkori gyermettség önélvezete. Az, hogy mint „néger”, a készülő nagy francia szótárba nem létező szavakat talált ki, ő, aki magyar LAROUSSE-t szeretett volna írni, és végre befejezni Romain Rolland JEAN CHRISTOPHE-jának a lefordítását. Prózaibb, de hatékonyabb örömeckét szerzett, hogy gondosan alulbélyegezte újévi üdvözeleteit az egyik nagy nyelvész akadémikusnak, aki rosszul lett, ha portót kellett fizetnie. Aztán a *rescensus ad superos* fájdalmas folyamatában kimerültek a tréfálkozókedv tartalékai. Mert ugyan tanulmányait kötetbe foglalhatta, láttuk, az egyik (NYELV ÉS STÍLUS) már 1957-ben megjelent, a másik (NYELV ÉS HANGULAT) pedig 1964-ben, mégis, amikor újra átnézhete életművet, úgy érezhette, van oka félni, netán fejére olvashatják egyegy hajdani élesebb megnyilvánulását. Például azt az 1922-es cikkét, amelyben a szellemtörténetről és a nyelvtudományról értekezve azt fejtette ki, hogy a kommunista irodalom nagybetűs ember szavában, ill. a „sok Ember-handabandázás”-ban miként „foglatatik az egész kommunista ideológia”. Éspedig – az általa később is nagy íróként becsült – Kassák Lajos MESTEREMBEREK című –, „egyébként szép” – versében „az Isten-ember után mesterember lett az irodalom ideálja; igaz, hogy ez az egész irodalmi forrongás ma már csak – pohár víz [...] Az ember a társadalmi rend kizsákmányoltja: »Ember-olajat liheg a csapágy!«” Idézett hely: Komját Aladár: ÚJ INTERNATIONALE. 1919. 5.) Így: „Az ember szó tartalmi változása magának az embernek világnézeti változásait tünteti föl.” Valószínű, hogy Gáldi László ezekre a passzusokra is gondolt, amikor nekrológiájában kiemelte, hogy Zolnai Béla „a nyelv művésze maradt akkor is, amikor [...] páratlan fnomsággal elemezte ember szavunk jelentéstartalmának fejlődését”. Egyébként amikor 1926-ban A LÁTHATÓ NYELV című izgalmas tanulmányában, azt vizsgálva, hogy milyen „érzelmi velejárója [van] az írásnak”, a magyar avantgarde-ról nagy megértéssel írt. Ekkor már befutott ember volt, nem kellett bizonyítania. A helyzet is stabilizálódott. A szellem is mintha visszanyerte volna méltóságát...

A szellem ethoszában élő metapolitika hordozói mind tragikusan elmagányosodva haltak meg. Az ember amitől fél, az gyakran beteljesedik: Zolnai Béla, akit mindig iz-

gatott az elmebetegek nyelvteremtő képessége, a hajdani barát, a költő Juhász Gyula sorsától tartott, és arra jutott, beszédképtelen élőhalottá vált, miután többször is felidézhetette, miként írta meg a szegedi költő egyik nagy szonettjében Baudelaire elméjének elborulását. És immár ki tudja, mit gondolhatott?

A „bolondok” bölcsessége túl van a miénken, és megvan az a kiváltságuk, hogy ki-nevethetnek minket. De egy ideig együtt nevethetünk azon a világon, amely megbolondítja önmagát, kezdve azzal, hogy fokozatosan elpusztítja a nyelvet, és felvillantja a kérdést: Lehet-e élet nyelv nélkül? Lehet-e nyelv nélküli gondolat, ha tumbol a gondolat nélküli beszéd? És elméletileg elgondolható, hogy a hang nemcsak kezdetben „vala”, hanem a végén is? Zolnai Béla embertudományának, életének és sorsának legnagyobb tanulsága most talán az, hogy nyelvi világunk minősége életünk minőségének nemcsak folyománya, hanem alakítója is. Ez közhely, bár Zolnai Béla életműve közhelyszerű elemekkel nem jellemezhető. Rendhagyó és rendkívüli munkájáért, emberi botlásait helyrehozó erkölcsi tartásáért tiszteljük, és emlékezünk rá, abban a reményben is, hogy írásai révén az élet elvesztett teljességének nosztalgiájából talán még visszanyerhetünk valamit, bár tudnunk kell, hogy a nosztalgiákat történetiségükben kell szemlélnünk, a kifinomult filológia és szellemtörténet, de maga a durva történelem is erre figyelmeztet.

Deák Ágnes

DEÁK, A MAGYAROK MÓZESE

Deák Ferenc és a kortárs utókor, 1876*

Nehéz olyan kiemelkedő politikai személyiséget elképzelni, aki egyéniségénél fogva kevésbé volt vagy lehet alkalmas a mítoszteremtésre, mint Deák Ferenc. Közismert puritán életmódja, az ahhoz való feltétlen ragaszkodás mindennapi gesztusai, idegenkedése a politikai színpad hősi pózaitól a kortársak előtt éppúgy ismert volt, ahogy az utókor előtt is. Politikusként sem tartott igényt piederasztárra. Igen jellemző az az anekdotaszerű, mégis hihető történet, melyet Pulszky Ferenc örökített meg, miszerint ő utólag érdeklődött, valójában kinek is köszönhető a kiegyezés tető alá hozása. A megkérdezettek, Andrassy Gyula gróf, Eötvös József báró, Lónyay Menyhért, ahogy Csengery Antal is, saját nyilvános vagy a színpad mögött eljátszott szerepüket emelték ki, kivéve Deák Ferencet, aki szerint Andrassy modora és összekötései győzték le az ellenszenvet az udvarnál, s csak ez tette lehetővé a megegyezést.¹ Deák még annak gondolatától is berzenkedett, hogy beszédeit valaha is összegyűjtsék, kiadják majd, mondván, azok a napi politikai aktualitások szülöttei, nem érdemelnek ezen túlmenő figyelmet.²

* Előadásként elhangzott a DEÁK ÉS UTÓDAI – MAGYAR IGAZSÁGÜGYI MINISZTEREK 1848/49-BEN ÉS A DUALIZMUS KORÁBAN című konferencián, Pécsen 2003. november 20-án.

Ráadásul, bár 1873 őszén bekövetkezett komoly megbetegedéséig végig aktív politikusként jelen volt a politikai színtéren mint a Deák-párt feje, mintegy pártvezére, viszonyulása a kiegyezés után kiépült politikai hatalmi tényezőkhöz igen ambivalens volt. Halálakor az ellenzék kinyilvánította: egynek tekinti a kormányzatot és Deákat. „...1867 óta Deák Ferencz oly korlátlan hatalommal bírt a ház többségére s az abból alakult kormányokra, hogy... a magyar törvénykönyv előtte üres lap volt, melyre ő tetszése és jó belátása szerint írhatott volna akármit. E helyzetnek, e hatalomnak két következése van: egyik, hogy a ki ily hatalommal bír, az saját rendszerét minden részleteiben, egész tökéletességében keresztül viheti, – másik az, hogy a ki ily korlátlan hatalmat gyakorol: az felelős mindenért, a mi az országgyűlés és kormánya által történik” – jelentette ki Simonyi Ernő a Deák érdemeinek törvénybe iktatására vonatkozó törvényjavaslat képviselőházi vitájában 1876. február 16-án.³ Deák maga azonban már 1867 tavaszán sem akart pártvezér lenni, sőt kormánypárttag sem, az épp kormányzati pozíciót nyert híveinek februárban azt javasolta, szervezzenek a gyűjtőpárt jellegű Deák-pártnál feszebb kormánypártot, de ő abból személy szerint kimaradna, bár a fontos kérdésekben támogatná őket tekintélyével. Andrassy Gyula gróf válasza persze erre az volt, hogy akkor alakítsunk inkább Deák kormányt – nélküle.⁴ Deák visszakozott, s ezzel egyszerűen rámerült az alapító atya póza és szerepe. Tudjuk, jó néhány kérdésben eltért, mégpedig alapvetően eltért véleménye a kormány politikáját alakító egykori közei párthívei nézeteitől, de az egység megőrzése és az esetleges kormányválság kikerülése érdekében engedett, a kitérés és hallgatás útját választotta. Ennek ellenpontjaként a kormányzat igyekezett tekintélyét megszilárdítva saját legitimitációját is megerősíteni. Deák nevéhez már az 1861-es országgyűlés időszakában hozzákapcsolódott „a haza bölcsé” toposz, 1867 után a hivatalos propaganda is beemelte ezt eszköztárába, kiegészítve „a haza atyja” megjelöléssel, s Deákot már életében mintegy a halhatatlanok sorába emelték. Hogyan is látta Deákot a kortársak emlékezete nem sokkal a halála után, ezt kívánja ez az írás felvillantani részben egy igen sajátos forrás, a Magyar Tudományos Akadémia által Deák emlékét megörökíteni szándékozó verspályázat bemutatásán, részben pedig a kortárs politikusok megnyilatkozásainak értékelésén keresztül.

Deák az utolsó évek súlyos betegeskedése után, 1876. január 28-án este távozott az élők sorából.⁵ Mind Lónyay Menyhért, az MTA akkori elnöke, Deák közei munkatársainak egyike az 1860-as években, mind pedig Csengery Antal, az alelnök, Deák legközelebbi munkatársa és elvbarátja haláláig rendkívül fontosnak tartotta, hogy az Akadémia már másnap megemlékezzék róla, amint Csengery valószínűleg Arany János főtítkárhoz intézett levelében írta, „mi nem lehetünk utolsók”.⁶ Így az Akadémia január 29-én délután öt órakor rendkívüli „elegyes ülés”-t tartott. Lónyay Menyhért, az Akadémia elnöke elnökkölt, s miután bejelentette Deák halálhírét (elvesztettük azt, „ki hazánk történelmének vele együtt élt korszakában s annak legnevezetesebb eseményei közt bölcs tanácsadónk, a legnehezebb körülmények közt vezérünk, s szilárd tiszta hazafiui jelleme által osztatlan mély tiszteletünk s szeretetünk tárgya volt”), indítványozta, hogy ez alkalommal ugyanúgy járjanak el, mint Széchenyi István gróf, az intézmény alapítójának halálakor, 1860-ban, azaz február 3-i temetésén s a két nappal később tartandó gyászistentiszteleten testületileg jelenjenek meg, születésének napján, október 17-én ünnepélyes gyászülést tartsanak, ott hangozzék el egy emlékbeszéd, illetve egy „ó dai költemény”, mely utóbbira száz arany díjat tűzzenek ki. Készíttessék el Deák életnagyságú arcképét, s helyezték el az Akadémia arcképcsarnokában. A gyűlés határozata leszögezte, „...ő a miénk is volt, nagy mértékben a miénk...”, megemlékezett a „bölcs törvényho-

zó"-ról, „az egyszerű igazság, éles logikai elme s tősgyökeres magyar nyelv erejével ható szónok"-ról, az MTA tagjáról, „osztályának vezérfia"-ról és igazgató tanácsi tagjáról. Külön kiemelték Deák ADALÉK A MAGYAR KÖZJOGHOZ című munkáját, amelyet 1866-ban már akadémiai díjjal kívánták kitüntetni, de Deák ellenkezése akkor azt megghiúsította, most az Akadémia nagyjutalmával koszorúzták e művet, s e koszorút kegyelettel letették „*ra-vatala számolyára*”.⁷

A lapokban híradás jelent meg minderről,⁸ s ezt néhányan úgy értelmezték, mint ha a pályadíj az „ó dai költeményre” már hivatalosan is kiíratott volna. Február 28-án, az osztályok „összes ülésén” Arany János főtitkár arról számolt be, hogy már érkeznek is pályaköltemények. Határozatot hoztak, hogy gyűjtsék össze azokat addig is, míg „köz-ülési előrajz készítésére kinevezett állandó bizottság” Lónyay Menyhérttel együtt nem dönt arról, hogy „pályázat vagy megbízás útján állíttassék-e elő a kívánt ó dai költemény”.⁹ Az Akadémia vezetése ugyanis eredetileg abban is a Széchenyi-ünnepség nyomdoka-in kívánt haladni, hogy Arany Jánost szerették volna megbízni a költemény elkészítésével, s nem véletlenül, hiszen Deák igen nagyra becsülte Arany költészetét. Arany azonban már 1860-ban is csak unszolásra vállalta el a megbízást, s helyette azt ajánlotta, szólítsanak fel többeket az Akadémia tagjai közül, s a legjobb verset olvassák aztán fel. Végül beadta a derekát, de a megbízás valóban igen nehéz és terhes feladatnak bizonyult számára. Csengery Antalnak és Toldy Ferencnek is arról panaszkodott, milyen nehézségekkel jár e műfaj, mint Toldynak írta: „Frázist csinálni nem tudok – vezércikk-félt nem akarnék: inspiráció kellene, de az megjön-e, nagy kérdés.”¹⁰ Csengery igyekezett megnyugtatni: „A Széchenyi-vers bizony ne aggaszson! Azt írod: sokat várnak! Nézd a naponkénti tapasztalat: mily kevéssel megelégednek. A kedélyek izgatottak, van egy-két hír, melyet Széchenyiről írván, mindenki szükségkép megpendít; s e hírok megpendítésére bizonyosan kitör a lelkesedés. A mi téged nem elégít ki, a közönséget magán kívül ragadhatja! Ne légy oly szigorú bírása tenmagadnak!”¹¹ Ennek ellenére Arany az elkészült műről utólag is kissé keserűen nyilatkozott Tompa Mihálynak írott egyik levelében: „Széchenyi-ódám kész. Alkalmi poéma lett bizony az, és nagyon meglátszik rajta a morális kényszerítés, melynek nyomása alatt világra jött. Hanem, legalább megtettem, amit rám parancsoltak.”¹² Nem meglepő ezek után, hogy Arany ezúttal mindenképp kibújni igyekezett a feladat alól.¹³ Így azután sokkal inkább az 1858–59-ben, Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója alkalmából meghirdetett költői pályázat forgatókönyve érvényesülhetett újra.¹⁴

Az említett bizottság végül április 3-án tartott ülésén valóban részben módosította az elképzeléseket, amennyiben javasolták, hogy a tervezett emlékünnepegy időpontjával ne októbert válasszák, mivel akkor az országgyűlés valószínűleg szünetel, s a szüreti elfoglaltságok miatt a főváros lakosságának tekintélyes része is távol lesz, a városba téltre beköltözők pedig még csak később érkeznek. Ráadásul Dessewffy Emil gróf és Eötvös József báró esetében is a halálozás időpontjában s nem a születésnapon tartották a megemlékezést. A költemény megalkotására pedig immáron pályázat kiírását javasolták, „...hogy az öszves költői irodalom hozzá járulhasson”.¹⁵ Az emlékbeszéd tartására Csengery Antalt kérték fel. Jelentésüket április 10-én az Akadémia ülése jóvá is hagyta, az ülésen ugyan Szász Károly a *Pesti Napló* tudósítása szerint sajnálkozását fejezte ki, hogy az ó da megírásával az Akadémia nem bízta meg Aranyt, de Fraknói Vilmos megjegyezte, hogy ez valóban felmerült, s „csak igen nyomós okok miatt ejtetett el”.¹⁶ Ezt követően Arany megfogalmazta a lapokban közzétett pályázati felhívást: „ó dai költemény”-t várnak DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE címmel. Határidőként 1876. október 17-ét, Deák születésnapját tűzték ki, s azt is közzétették, hogy a pályadíjat a legjobb műnek mindenképpen odaítélik.¹⁷ Október 2-án a közgyűlésen Lónyay bejelentette, szerződést kö-

töttek Thán Mór festőművésszel Deák arcképének elkészítésére, s az a gyászünnepélyre el is készül.¹⁸

Ezzel párhuzamosan került sor 1876 áprilisában a Deák végleges síremlékének tervezésére meghirdetett pályázatra, melyet az országgyűlés e célból megválasztott bizottsága készített elő és felügyelt.¹⁹

Október 17-én lezárult az ódapályázati határidő. Október 23-án a közgyűlésen Arany főtitkár beszámolt arról, hogy összesen negyven pályamunka érkezett (kettő ugyan határidőn kívül, de mivel a postabélyegző tanúsága szerint október 17-én adták fel vidéken, elfogadták őket). Ebből azonban egy német nyelvű, mely még februárban érkezett, mégpedig nem jeligésen, hanem a szerző megjelölésével, ezért ezt a munkát kizárták a versengésből.²⁰ A többi átadták az I. osztálynak bírálathoz.²¹ Az osztály október 28-i ülésén felállította a bíráló bizottságot Arany János, Greguss Ágost, Gyulai Pál, Vadnay Károly és Zichy Antal gróf részvételével. Az írásbeli jelentést végül Gyulai fogalmazta meg decemberben. Értékelésük szerint „számra nézve” elég pályamunka érkezett be, „*de a művek becse teljességgel nincs arányban a nagy számmal*”. Nem is foglalkoztak bírálathoz csak két költeménnyel:

„A XX. számú mind küll, mind belforma tekintetében nem annyira oda mint inkább Deák költői jellemzése, nem egy helyt szellemesen is találván, de kevés odai emelkedettséggel. A mű eleje sikerültebb, mint a vége, egyes részei szebbek, mint az egész, az érdek, a hatás nem fokozódik se gondolatban se érzésben, sőt hanyatlani látszik.”

„A XXXVIII. számú elégiai hangból indul ki ugyan, de inkább törekszik ódai emelkedésre; több ugyan benne a szónoki, mint tisztán költői elem, de általában mind küll mind belformára nézve felülmulja társát. E mellett bizonyos ünnepélyesség ömlik el rajta s így illőbbnek látszik azon ünnepély méltóságához, a melyen felfog olvastatni. A mű kezdete az elégiai hang itt is sikerültebb, mint a tulajdonképi ódai szárnyalás, a mely egyenetlen, megmeglankadó, de kevésbé hanyatlík, mint társáé.”

Ezután a pályadíj odaítélését természetesen ez utóbbinak javasolják, az előbbi pedig „*méltánnyal kiemelendő*”-nek ítélik. Felbontották e két vers jeligés leveleit, s ekkor derült ki, hogy a díjnyertes költemény Szász Károly, a másik pedig Tóth Kálmán alkotása. A többi pályázó nevét rejtő levelek „*megégetésére*” Ipolyi Arnoldot és Vadnay Károlyt kérték fel, akik azonnal teljesítették a megbízatást. Szász Károly javasolta, hogy saját nyertes ódája mellett a gyászünnepélyen hangozzék el Tóth Kálmán költeménye is. Mindezt a közgyűlés jóvá is hagyta.²²

Mit is tudtak mondani ezek a költemények Deákról? Milyen hírokat kívántak megpendíteni a nagyközönség előtt?

Természetesen figyelembe kell vennünk a műfaji kötöttségeket s azok következményeit is, hiszen az óda – ahogy a korabeli poétikatanakönyv fogalmaz – „...*a lelkesedés valódi költői formája s mindig a fenség jegyével bír*”, a „*lengület [!] segítségével az ihletett lélek a magasztos tárgy felé tör, ami nem engedi meg az eszmék zavartalan rendben való elsorolását*”, hanem „*merész átszökkenések, s bizonyos művészi erélyes szaggatottság*” jellemzi a műfajt.²³ Mindez eleve predesztinálta a pályázókat arra, hogy Deákat az ódai magasságokba emeljék. A közel negyven pályamunka áttekintése után valóban minden szempontból a műfajjal jár – de Deák egyéniségétől igencsak távol álló – sablonok dagályos túltengését állapíthatjuk meg.

Kikhez hasonlítják például, illetve kikkel azonosítják Deákat?

Az Ószövetségből leginkább a Mózes-párhuzam uralta a műveket (VII., XIII., XXIII., XXXIX. sz.), amint az egyik pályaműben (VII. sz.) olvashatjuk:

„Alkotmányunknak égő csipkebokrát
 Te is, mint Mózes híven megeléled;
 A titkos szózat nagy munkát bízott rád
 Megmenteni Árpád sujtott nemzetét.
 Vezértársad nincs mint Mózesnek Áron
 Varázsveszződ csak gyémántjellemed,
 Mely bizton győz veszélyen és dagályon
 S létünk, jövőnk alapját megveted.”

Tudjuk, hogy a magyar és a zsidó nép sorsa közötti párhuzam gondolata a közép-korig nyúlik vissza, amelyet a reformáció felerősített, s „irodalmi közhellyé kristályosodott analógiá”-vá vált.²⁴ Erre épült a „magyarok Mózes” kép, amire az első ismert példa Bocskai Istváné, akit a kassai országgyűlésen megjelent rendek tisztelték meg ezzel az elnevezéssel 1604-ben,²⁵ Kálvin INSTITUTIO CHRISTIANAE... című munkájának arra a tézisére építve, miszerint ha Isten megelégedi a zsarnokságot, szabadítót küld a nép sorsának enyhítésére, ahogy az Úr Izráel népének Mózeszt adta.²⁶ A kép azután beépült a XIX. századi magyar költői hagyományba is, de természetesen közvetlen politikai töltete mindig is igen erős maradt. 1848–49 viharos éveiben Kossuth Lajos nevéhez kapcsolódott hozzá e toposz részben egyháziaknak (elsősorban református papoknak, de egyáltalán nem kizárólagosan), részben pedig világiaknak köszönhetően.²⁷ Nem véletlen, hogy a neoabszolutizmus sötét és reménytelennek tűnő évei után, a nemzeti mozgalom újraerősödésének első hullámában, az 1859-es Kazinczy-ünnepségek során is igen gyakran fordultak a költők ehhez az erős mozgósítóerővel rendelkező sablonhoz, immáron azonban az alkalomhoz illően Kazinczyt tekintve Mózesnek, aki az ígéret földjére vezette népét, aki korának lángoszlopa volt és így tovább. Margócsy István emez ünnepélyek nyelvhasználatának elemzése során arra is rámutatott, hogy Kazinczy mint a profán megváltó figurája „krisztusi allúziókkal” is telítődött, vagy mint hazája védőszentje jelent meg.²⁸ A Mózes-kép víziójától azonban nem volt mentes például Arany Széchenyi-ódája sem, hiszen a párhuzamok között ott is olvashatjuk: „...ki a pusztán népét vezérli...”²⁹

Ez alkalommal viszont Deákot helyettesítették be az évszázados konvencióba: a neoabszolutizmus rabsága után népét az alkotmányosság Kánaánjába vezette. Nem volt azonban ez teljesen új gondolat, nem pusztán az óda műfajának túlzásokra talán túlságosan is csábító emelkedettsége volt e párhuzam ihletője. Elszórt utalásokból úgy tűnik, ez a gondolat élt a fejekben már korábban is. A balközép párti Várady Gábor például, aki nem tartozott tehát Deák politikai irányvonalának támogatói közé, 1865–1867-ben, sőt 1861-ben igen éles politikai szembenállás jellemezte viszonyukat, ezt jegyezte fel naplójába 1866 áprilisában: „A közelebb lefolyt pár nap alatt szorongó érzelem szállotta meg keblünket, mely megzavarta álmainkat is: Deák, beteg volt. Most már szabadabban lélegzünk, a baj, Istennek hála!: csak mulékony jellegű volt: teljes javulás állott be. A gondviselés örködjké drága élete fölött. Mi lenne belőlünk, ha még Mózes sorsa sem leendne neki osztályrészül, ha még a hegy csucsra sem juthatna el, nekünk a Kánaánt megmutatandó?! És mi lenne belőlünk, ha utána soká vagy hasztalan kellene várakoznunk egy »Józsué«-ra?”³⁰ 1873 őszén pedig, Deák komoly megbetegedése után néhány héttel egy Jókai Mórnak tulajdonított röpirat így fogalmaz: „Deák Ferencz, hazánk s nemzetünk Mózes, az én meggyőződésem szerint, befejezte politikai áldásos működését. Egészsége kényzeriti elhagyni a küzdőtert,

de elhagyni győzelmesen s a nemzet áldásától kísérvé. Mózes kivozette Izrael népét Egyiptomból, áthatolt vele minden veszélyen, de az ígért földére nem vezethette be, csak az utat mutatta meg. Deák létrehozta a kiegyezkedést, visszaszerezte a nemzetnek alkotmányát, utolsó nagy beszédében az egyházi kérdésben utat mutatott a nemzetnek, s most visszalép.³¹ Margócsy István elemzésében feltételezte, hogy a Mózes-párhuzam Kazinczy méltatása esetén külön funkcióval is rendelkezett, nevezetesen azzal, hogy általa az utókor Kazinczyban „*az író helyett dicsérhessen... valami más*”, mivel munkái „*könnyűnek bizonyultak*”.³² Deák esetében is elgondolkodhatunk a mózesi párhuzam „*üzenetén*”, még akkor is, ha tudjuk, Deák igenis beléphetett Kánaán földjére, hogy azután a liberális alkotmányos kormányzás hétköznapijaiban csalódottan láthassa: a dualizmus politikai gyakorlata számos ponton korlátozta ama liberális elvek érvényesülését, amelyek jegyében ő az államjogi kompromisszumokat létrehozni kívánta. Így aztán persze a kortársak láthatták úgy, hogy az általa mutatott Kánaán még csak körvonalazódik a napi politikai csatározások zűrzavaros viszonyain átszűrődve.

A Mózes-kép mellett Deákot mint Messiást (XVII., XX., XXVII., XXX., XXXI. sz.)³³ és Salamont is megjelenítik a költemények. Nem hiányzik a Jézus-allúzió sem (IX., XX., XXX., XXXII., XXXIV., XXXV. sz.): egy csillag tűnt fel ott, hol „*játszva, alva Angyalmosolyra nyílt az új szülött*” (IX. sz.), vagy a XX. sz. mű, azaz Tóth Kálmán versének sorait idézve:

*„Lón nagy vihar... s utána pusztulás.
Remegve kérdtük: hol a Messiás?
Midőn vonaglott a mi nemzetiünk
S halkán susogtuk: Uram, elveszünk!
A mester csak mosolygott könnyeden,
Mint napsugár az acél fegyveren,
S mondá: A törvény s jog még megvan –
S nyugodtan járt a vész hullámain.”*

De ezenkívül nevezik Deákot „*nagy alkotmány-apostol*”-nak (XXI. sz.) is, ahogy nemegyszer mint védőszenthez, védangyalhoz fordulnak befejezésül támogatását kérve a haza számára (V., XI., XII., XXX. sz.). Van, aki egyenesen a „*Szabadság Istené*”-t akarja látni Deákban (XXIII. sz.).

Felvonulnak persze az ókori Görögország bölcsei, Lükurgosz, Arkhimédész, Démoszthenész, Szolón, s tiszta jellemei, például Ariszteidész, ahogy Róma egyes nagyjai, mindenekelőtt Cato, Cincinnatus, Gaius F. Luscinius Fabricius, Manlius Atilius Regulus is. A kortárs európai történelem alakjai nemigen szerepelnek, George Washington tűnik fel néhány alkalommal (XIX., XXXIII. sz.), illetve egy esetben az ír nemzeti mozgalom vezetője, O'Connell (VII. sz.).

Nem sok meglepetést tartogat a magyar múltbeli elődök felsorolása sem: Attila (VII., XVIII. sz.) és Árpád (XXXIV. sz.), a hét vezér (VII. sz.), akik azonban karddal szereztek hazát, míg Deák „*észcsatában győzött*” (XVIII. sz.) a bölcsességével, s ez föléjük helyezi. Egy költemény említi még Zrínyi Miklóst, Hunyadit (?) és Festeticset (?) (XXVI. sz.), egy Hunyadi Mátyást (XL. sz.).

A kortársak közül két vonatkoztatási pont tűnik elő: Széchenyi István gróf (XII., XVI., XXV., XXVI. sz.) és Kossuth Lajos. Széchenyié a reformfolyamat elindítójaként, akinek a munkáját Deák mintegy betetőzte:

*„Széchenyi, e nap, kelteni álmiból
Népét Keletnek jött föl az égre, el,
fölvinni majd a fénytetőre,
S hozni derűt a setét borúra:*

*Éltre sírból Kehida Bölcse szent
Hullád Világos! Szemfödélét ezer
Hét, hatvan, és nyolcszáz boritá
Fátyolul a feledés szemére.”*

– fogalmazott a XVI. sz. pályamű írója.³⁴

Kossuth alakja inkább áttételes formában sejlik fel, hiszen a közte és Deák között a kiegyezésről folyt „polémia” mindenki számára világossá tette: a nemzeti Pantheon e két nagysága egykori harcostársakként igen különböző, messi pontokra jutott. S hogy ne kelljen állást foglalni „konfliktusuk”-ban, Kossuth alakja inkább csak elmosódott árnyékként jelenik meg, a Deák sírjára küldött cipruságacska képének felvillanásában (XIX., XXI., XXXVII. sz.).³⁵ Vörösmarty Mihály SZÓZAT-ának sorai is (XIII., XXV. sz.) fel-felsejlenek:

*„Mert te – áldott, vagy vert s sorsod bár –
Hazádhoz rendületlen hű valál”*

– olvashatjuk például a XIII. sz. pályaműben.

Említésre méltó elem lehet még, milyen sok költemény használta fel a Deák ravatalánál megjelenő és ott imádkozó Erzsébet királyné képét a fájdalom kifejezésére (IV., XIX., XXI., XXIX., XXXII., XXXVI., XXXIX., XL. sz.).

De megjelenik Deák a haza atyjaként (V., XXIII., XXVII., XXXIV., XXXVI. sz.), illetve Széchenyi után második atyjaként (XVI. sz.), orvosaként (V., XIV., XXXIX. sz.) is, vagy az asszonyként megjelenített haza kedveseként (XVIII., XIX., XXIII., sz.), más dimenziókban mint a mulandó idővel dacoló piramis (XIV., XXXVIII. sz.), más költeményben pedig a piramis, épp ellenkezőleg, a szolgaság jelképe, mely igazi hírnevet – Deákétól eltérően – nem eredményez (VII. sz.).

Ennyi talán elegendő arra, hogy lássuk, a műfaj személytelen sablonjai vonulnak fel, talán – tehetjük hozzá – a két kiemelt pályamunkában még a legkevésbé. De kérdés: mi az, ami Deák személyiségéből az „egyenszövegek” halotti maszkja mögül előbukkan.

A „haza bölcse” mint szlogen, a „higgadt agg bölcs” képe (XIX. sz.) szinte mindegyik költemény fő motívuma. Törvény, Jog, Igazság, Alkotmány, a békés haladás hirdetése, erkölcsi következetesség és megvesztegethetetlenség; egyszerű polgárerény, önzetlen hazaszeretet („önzetlenség puritánja” – XXI. sz.), szerénység, a fényes jutalom stb. visszautasítása, egyszerűség – ezek a Deák alakját leíró „ódai állandó fogalmak”, bár ez utóbbiak kiáltó ellentétben állnak az ódai dagály eszközeivel. Néhány munka szerzője egy-egy Deák-idézet-parafraízist is beleszótt munkájába:³⁶ „kockáztathatunk mindent a hazáért, de a hazát kockáztatnunk nem szabad” (1. felirati javaslat, 1861 – XIX., XXI., XXXVIII. sz.); „jobban tudom szeretni e hazát, mint gyűlölni ellenségeinket” (uo. – XXXVIII. sz.); „Lakoma után imádkozni kell. Az én imádságom rövid: csak három szóból áll: éljen a haza!” (Kazinczy-émlékünnepe, 1859. okt. 27. – XXVI. sz.); „Hogy a jog a miénk!” (1. fel-

irati javaslat, 1861 – XXXII. sz.). Volt, aki egy közismert Deák-anekdotát, a mente újragombolásáról szólót idézte fel az olvasóban („*Deák érvel csak egy parányi gombról*” – IX. sz.). Bizonyára nem véletlen, hogy ezek a szövegek mind 1859–1861 között születtek, amikor Deák még – a felirati és határozati párti nézetkülönbségek ellenére – a magyar politikai elit egységesen elismert vezetője volt. Nem a kiegyezés „pártpolitika”, ahogy azt az ellenzék szemére vetette. A költemények verbálisan 1867-et éllették, de a közvélemény 1860–61-es húrjait pengették – hogy visszatérjünk Csengery Aranyhoz írt jó tanácsára. Az is árulkodó, hogy a költemények kivétel nélkül mind egységes pályáívet formáltak Deák számára, még csak nem is sejlik fel az, milyen változások, dilemmák és konfliktusok terhelték útját. S bár néhány költemény utalt reformkori tevékenységére is, a mózesi párhuzam jegyében 1849-ig minden csak előkészületnek tűnik az akkor rá váró nemzetmentő hivatáshoz. 1848 Deákja sem az igazságügy szakminisztere, hanem a látnok, aki rémulten állt az örvény előtt, s figyelmeztetett, ne dobjuk el „*a jog szent paizsát*” (XXV. sz.), de hiába. Ez a kép persze az 1850–1860-as években formálódó Széchenyi-kultusz egyik alappillérevel rokonítható,³⁷ s ismét csak a Széchenyi és Deák között felfedezni vélt párhuzamot volt hivatott kiemelni.

Tragikus elem Deák életútjának felvillantása során csupán egyetlen pályamunkában (IV. sz.) fedezhető fel, persze itt is az ódai kellékek mezében:

*„Ám a szelídség pajzsa csekély anyag
Mégvédni mentőn a nemes érzetet –
Kaján irigység – meghasonlás –
Nemtelen elv rohanása ellen!...*

*Bár küzd kitartón ércszíved érzete
A vad hatások törhegyes élei
Meggyengítésén, – hasztalan küzd!...
Végre szívedbe tolont a méreg!...*

*S ott már halálos vérsebeket mara,
Mit gyógyszerekkel menteni képtelen
A legtudósabb ész! – Remegve
Mondjuk: a hős – a vezér lerokadt!”³⁸*

Kevesen akadtak olyanok is, akik kitértek Deák személyiségének derültebb vonásaira: a kedvelt társasági emberre, a kedélyes anekdotázóra („*uralgott élczkirályként*” – XXX. sz.), a segíteni kész, érző emberre is emlékezve. Talán éppen ez tette némileg egyénivé a Szász Károly díjnyertes költeményében kirajzolódó portrét:

*„S e Nagy olyan volt köztünk mint a gyermek:
Nyájas, kedélyes és igénytelen.
Komoly ajkán kedv, játszi tréfa termett,
Mint bércz-nyílásban kis virág terem.”*

De idézhetjük a XXI. sz. költeményt is:

„*Am mégis érzett, mély kedély volt,
Nem égő nap, de tiszta szép hold,
Szelíd világot hintve széjjel
Hol éj borong és szenvedés kel;
Nagyot, fölségest tenni – csendben,
Deáké ez ősrégi jellem,
Kezén a törvénykönyv kitarva,
Szívén – a Vörösmarty-árva.*”

Az Akadémia Deák-gyászünnepélyére 1877. január 28-án került sor. Lónyay Menyhért megnyitóbeszédében a Deákról már ismert közhelyeket ismételte (nagy tehetség, alapos képzettség, erős ítélet, jellemzilárdság, bölcs mérséklet, önzetlen hazaszereget, jogtisztelet), miközben határozott aktuálpolitikai üzenetet is megfogalmazott: „*Deáknak és pártjának az 1867-iki kiegyezés legfőbb alkotása*”, mivel felismerte, hogy Magyarország fennállásához szükséges a Monarchia fenntartása; a mai kor feladata Deák munkáját továbbfejleszteni, amire a „*jelen külügyi bonyodalmakban*” is emlékezni kell.³⁹ Ezt követően hangzott el Csengery Antal emlékbeszéde. Az emlékbeszéd műfajával kapcsolatban Gyulai Pál véleményét szokás idézni, aki szerint az emlékbeszéd a kegyelet műfaja, amelynek a feladata azonban nem a mértéktelen bálványozás.⁴⁰ Csengery emlékbeszéde megfelelt ennek az elvnek, nem tömjénez, mintegy tényeket sorol, felvillantva Deák pályafutását. Tartózkodik a fellengzős állításoktól és túlzásoktól, szemléletes és érzékletes képét rajzolja meg Deák alakjának. Ugyanakkor lekerekíti a sarkokat, főként az 1867 utáni időszak kifejtését kerüli. Egyetlen helyen fordul elő csak utalás arra, hogy Deák viszonyulása milyen ambivalens volt e korszak politikai erőihez. Csengery beszédét követően Tóth Kálmán költeményét Győry, Szászét pedig maga a költő olvasta fel.⁴¹

Íme, előttünk áll Deák halála után alig néhány hónappal az a Deák-kép, melyet mi is jól ismerünk a nemzeti emlékezet közhelyeiből: Deák a nyugodt, megfontolt, a kötelességét mindig tudó és teljesítő, az ókori republikánus erényeket megtestesítő tökéletes, majdhogynem mindenható államférfi. E kép megkonstruálásában – akaratlanul bár – Deák maga is közreműködött zárkózott magánemberi és közéleti személyiségevel, ahogy vállalta, ha keserűen is, a kormánypárt vezérének tisztét és erkölcsi felelősségét a közvélemény előtt, miközben bizalmas körben nem kis rezignációval vagy éppen dühvel mondhatta: „ő csak Deák és nem Deák-párti”, ahogy Csengery Antal felidézte alakját akadémiai emlékbeszédében.⁴²

Deákról persze halála alkalmából versek tucatjai születtek, a pályázatra beküldött költemények csak a jéghegy csúcsát villanthatják fel. A *Vásárnapi Ujság* szerkesztőség üzenetként a következőket tartotta érdemesnek közölni olvasóival 1876. február 13-án: „*Deák halálára egész sereg alkalmi költeményt kaptunk. Sajnáljuk, hogy egy sem emelkedik közülök a közölhetés mértékeig sem. Íróik, úgy látszik, abban a tévhitben élnek – melyben egyébiránt némely fővárosi verselők is leledzenek –, hogy a nagy hazafit jobban megtisztelik egy rozszal verssel, mint a – néma hallgatással.*”⁴³ A végül nyomtatásban megjelent Deák-gyászversek szintén a pályázati költeményekből már jól ismert eszköztárat vonultatták fel. Nem hiányzott a külföldi államférfiakkal való egybevetés (Washington, Lafayette, Ariszteidesz), az egekig magasztalás, ahogy a Mózes-motívum kibontása sem. Pap Gábor – aki költeményében azt sem hallgatja el, hogy „*nem táboromnak volt ő nagy vezére*” – DEÁK FERENC EMLÉKEZETE című versében például így fogalmaz, Józsva képébe valószínűleg Tisza Kálmánt öltöztetve:

„Nagy szellemével Ő volt a szövétnek,
Mikor bolyongtunk pusztaságokon.
Fénylő sugári most már nem vezérlnek,
De tört az út, s mi járhatunk azon.
Nábó hegyén bár elmaradt: beérünk
Kánánba, mert Józsuánk – vezérünk.”⁴⁴

S hogy az ódai műfaj korabeli közhelyei nem csak az ódákban éltek a fejekben Deákról, bizonyítja, ahogy Csorba Géza, a Királyi Főügyészség írnoka (igaz, maga is publicistai, sőt költői ambíciókkal rendelkező) naplójában január 29-én, szombaton feljegyezte Deák halálhírét: „Reggel, amint a belvárosi Járásbírószághoz a Csiky-féle perben hozott ítélet lemásolása végett bementem, már gyzászlók lobogtak a ködös, hideg légben, fájdalomosan jelentve, hogy a Magyarok Mózese, nagy prófétája, a haza bölcse, Európa nagy státusférfia, a haza atyja, a kedves »öregúr«, a nagy Deák Ferenc, meghalt.” Felesége, Táncsics Eszter pedig a következő nap ezt jegyezte be közösen vezetett naplójukba: „Szegény Deák bácsi! Nincs többé; nemcsak a kitűnő politikust, a páratlan államférfiút, a hű és igaz hazafit, az aranytisztta jellemű embert, az igazságos és részrehajlatlan, megvesztegethetetlen férfiút, a szorgalmas és fáradhatatlan képviselőt, a haza bölcsét, a trón és nemzet közötti összetartó kapcsot, a haza legelső emberét sajnálom benne, hanem mint barátot, mint olyant, ki egy igen-igen becses emlékekkel ajándékozott meg!”⁴⁵

Nagyon ismerősek ezek a sztereotípiák, már készen áll a Nemzeti Emlékezet szobra Deákról, amikor halálára ténylegesen sor kerül. S annak formálásában a jog tudósának és a higgadt mérlegelés nagymesterének már csak sajnálatosan kevés szerep jutott a – hús-vér Deáktól oly nagyon távol álló – lánglelkűpróféta-hivatás árnyékában. Persze nyilván voltak olyanok is, akikben a halál aktusa nem feledtette Deák nézeteivel való egyet nem értésüket. Elszórt utalások fennmaradtak erre vonatkozóan is.⁴⁶ Ahogy a kibontakozó Deák-mítoszt némileg beárnyékolhatták az aktuális politikai pártcsatározások is, a Deák érdemeinek törvénybe iktatása körüli parlamenti vita vagy Kossuth Deák halálakor Helfy Ignáchoz intézett levelének⁴⁷ nyilvánosságra hozatala. De mindez csak egy-egy sötétebb árnyalatot jelenthetett a már évek óta épülő kultusz építményén.

Jegyzetek

1. Pulszky Ferenc: VISSZAEMLEKEZÉSEK I–II. *Budapesti Szemle*, 33. k. (1883) 75. sz. 343.
2. Kónyi Manó: HOGYAN REVIDEÁLTA DEÁK FERENCZ AZ Ő BESZÉDEIT. *Nemzet*, 6. évf. 1657. (99.) sz. 1887. ápr. 10. Melléklet; Gyulaihoz írott 1873. júl. 9-i levelében pedig Deák így érvelt: „...a miket én mondtam azok nem ki dolgozott beszédek, hanem véleményem egyszerű kijelentései s valóságos irodalmi becsel tehát nem bírnak”. In: DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE. II. LEVELEK 1822–1875. Szerk. Váczy János. Bp., 1890. 337. és

SZÁZ LEVÉL DEÁK FERENCZTŐL, 1850–1875. Szerk. Katona Csaba. Bp., 2004. 148.
3. Az 1875-DIK ÉVI AUGUSZTUS 28-ÁRA HIRDETETT ORSZÁGGYŰLÉS KÉPVISELŐHÁZÁNAK NAPLÓJA. 5. köt. Bp., 1876. 10.
4. LÓNYAY MENYHÉRT NAPLÓJA. 1867. febr. 27. Lónyay Menyhért: JEGYZETEK, 1867. MOL Filmtár X 9572.
5. Díszes temetéséről lásd: *Vasárnapi Ujság*, XXIII. (1876) 6. sz.; Lakner Judit: HALÁL A SZÁZADFORDULÓN. (=História Könyvtár. Monográ-

fiák 3.) Bp., 1993. 27–28.; Gyáni Gábor: AZ UTCA ÉS A SZALON. TÁRSADALMI TÉRHASZNÁLAT BUDAPESTEN, 1870–1940. Bp., 1998. 70–71.

6. Csengery Antal levele címzés és dátum nélkül, ill. Lónyay Menyhért levele „*Tisztelt Barátom!*” megszólítással, Buda, 1876. jan. 29. (Valószínűleg mindkettő címzettje Arany János, az Akadémia titkára.) MTAKK RAL 1326/1876.

7. MTA nagygyűlések jegyzőkönyve, 1872. máj. 23.–1876. jún. 8. MTAKK K 1374. A gyűlés határozatát közli még: ARANY JÁNOS HIVATALI IRATOK 2. AKADÉMIAI ÉVEK (1859–77). (=ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. XIV. köt.) Szerk. Gergely Pál. Bp., 1964. 563.

8. Például lásd: *Pesti Napló*, 27. évf. 24. sz. 1876. jan. 30.

9. 8. akad. ülés, összes ülés, 1876. febr. 28. MTA kisgyűlések jegyzőkönyvei, 1876. jan. 3. – 1876. dec. 11-ig. MTAKK K 1451.

10. Idézi: ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. 1. köt. KISEBB KÖLTEMÉNYEK. S. a. r. Voinovich Géza. Bp., 1951. 513.

11. Csengery Antal levele Arany Jánoshoz, Pest, 1860. júl. 16. (Másolat.) OSZK Kt, Quart. Hung. 2422. Közli: ARANY JÁNOS LEVELEZÉSE ÍRÓBARÁTAIVAL. 2. köt. (=A. J. HÁTRAHAGYOTT IRATAI ÉS LEVELEZÉSE. 4. köt.) Bp., 1889. 186.

12. Idézi: Barta János: ARANY JÁNOS SZÉCHENYI-ÓDÁJA. *Irodalomtörténet*, 66. évf. (1984) 25. Vö. még: Keresztury Dezső: A HALLGATÓ ARANY. *Irodalomtörténet*, 38. évf. (1950) 3. sz. 66–72. Köszönöm Császtvay Tündének, hogy ez utóbbi tanulmányra felhívta a figyelmemet.

13. Arany és Deák viszonyáról lásd újabban: Imre László: DEÁK FERENC ÉS A MAGYAR IRODALOM. In: DEÁK FERENC EMLÉKEZETE. Szerk. Szabó András. Bp., 2003. 197–198.

14. A „Kazinczy Ferenc emlékezete” címmel kiírt akadémiai pályázatot „költemény” írására 1858. december 18-án hirdették ki. Tízennégy pályamunka érkezett, az első díjat Tompa Mihály, a másodikat Szász Károly kapta. AKADÉMIAI EMLÉKKÖNYV A KAZINCZY FERENC SZÜLETÉSE ÉVSZÁZADOS ÜNNEPÉRŐL. Pest, 1859. 75–76.

15. MTA nagygyűlések jegyzőkönyve, 1872. máj. 23. – 1876. jún. 8.

16. 14. akad. ülés, összes ülés, 1876. ápr. 3. MTA kisgyűlések jegyzőkönyvei; *Pesti Napló*, 27. évf. 84. sz. 1876. ápr. 11. Reggeli kiadás.

17. Arany János főtítokar fogalmazványa a hírlapok számára, MTAKK RAL 1405/1876. *Pes-*

ti Napló, 27. évf. 84. sz. 1876. ápr. 11. Reggeli kiadás.

18. 21. akad. ülés, összes ülés, 1876. okt. 2. MTA kisgyűlések jegyzőkönyvei.

19. Papp Gábor: DEÁK FERENC SÍREMLÉKÉRE KIÍRT PÁLYÁZAT TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA. In: PEST-BUDA EGYESÍTÉSÉNEK 125. ÉVFORDULÓJA 1873–1998. Szerk. Hajdú Ákos–Ősz Ferenc. Bp., 1998. 88–98.

20. Joh. N. Sacher 1876. febr. 24-én kelt, az MTA elnökségéhez írt levelében küldte el „*Franz Deak der große Staatsmann, Patriot und Liebling der ungarischen Nation*” című „balladáját”. Mint írja, a *Der Freimuthige* című lapban olvasta, hogy a Deákról írt legjobb ódát vagy balladát az MTA száz dukáttal díjazza. MTAKK RAL 169/1876. Érkezett még két német nyelvű költemény is. Minden bizonnyal a legelső beérkezett költemény lehetett Joh. Ganskyé (Ottakring bei Wien, dátum nélkül, de a levél hátoldalára feljegyzettek szerint 1876. febr. 5-én már meg is érkezett) FRANZ DEAK DER GROßE PATRIOT IN UNGARN címmel. Azonban, bár levele tanúbizonysága szerint a pályázatra küldte, nem csatolták azt a pályázati anyagokhoz. (MTAKK RAL 91/1876.) Anton Jak. Petritsch (Agram, 1876. szept. 28.) viszont az MTA elnökségéhez írt levelében hangsúlyozta, hogy nem kíván a versengésben részt venni, költeményével csak tisztelni akar Deák emléke előtt. (MTAKK RAL 922/1876.)

21. 27. akad. ülés, összes ülés, 1876. okt. 23. MTA kisgyűlések jegyzőkönyvei, vö. Kimutató az 1876. okt. 17-ig beérkezett pályamunkákról, MTAKK RAL 1491/1876. Az első pályamunka február 16-án érkezett, a XVI–XL. pályamunkákat pedig csak októberben küldték be. A pályamunkákat lásd: Deák Ferenc pályaművek. MTAKK M. Irod. Régi és új Irodalom 4-r 99. sz.

22. 35. akad. ülés, összes ülés, 1876. dec. 11. MTA kisgyűlések jegyzőkönyvei.

23. Névny László: AZ IRÁSMŰVEK ELMÉLETE, VAGYIS AZ IRÁLY-, KÖLTÉSZET- ÉS SZÓNOKLATTAN KÉZIKÖNYVE ISKOLAI ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA. Pest [1870]. 134.

24. Györi L. János: IZRAEL TÖRTÉNELMÉNEK ÉS A MAGYAR NÉP TÖRTÉNETÉNEK PÁRHUZAMA A XVI–XVII. SZÁZADI MAGYAR PRÉDIKÁTORI IRODALOMBAN. *Confessio*, 22. évf. (1998) 3. sz. 18.

25. Benda Kálmán: HABSBERG-POLITIKA ÉS RENDELI ELLENÁLLÁS A XVII. SZÁZAD ELEJÉN. *Történelmi Szemle*, 13. évf. (1970) 3. sz. 424.

- 26.** Gáborjáni Szabó Botond: A „KOSSUTH MAGYAROK MÓZESE” TOPOSZ TÖRTÉNETI HÁTTERE. *Debreceni Szemle*, 1998. 3. sz. 341.
- 27.** Gáborjáni Szabó Botond id. mű; Zakar Péter: „KOSSUTH A MAGYAROK MÓZESE”. LIBERÁLIS EGYHÁZIAK KOSSUTH-KÉPE 1848–1849-BEN. *Aetas*, 18. évf. (2003) 3–4. sz. 87–108.
- 28.** Margócsy István: MAGYAROK MÓZESE. AZ 1859-ES KAZINCZY-ÜNNEPÉLYEK NYELVHASZNÁLATÁHOZ. 2000, 9. évf. (1997) 11. sz. 53–57.
- 29.** ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEL. I. köt. KISEBB KÖLTEMÉNYEK. S. a. r. Voinovich Géza. Bp., 1951. 292.
- 30.** Várady Gábor: APRÓSÁGOK EGY NAGY EMBER RŐL. In: DEÁK-ALBUM. EMLÉKKÖNYV. Bp., 1876. 50., ill. VÁRADY GÁBOR ORSZÁGGYŰLÉSI LEVELEI 1865–1868. Kiadta Szilágyi István. Pest, 1871. I. köt. 93–94.
- 31.** POLITIKAI LEVELEK EGY KÜLFÖLDÖN ÉLŐ HONFIHOZ. Bp., 1873. 32–33.
- 32.** Margócsy István.
- 33.** 1849-ben Kossuthot nevezték annak. Jókai visszaemlékezése szerint 1849-ben egy rabbi arról prédikált, hogy Kossuth a régóta várt Messiás. Idézi: Gáborjáni Szabó Botond, 344.
- 34.** A XII. sz. pályamű is Széchenyihez kapcsolja Deák életművét: „*Századok jönnek s lehangyatlannak majd, / Hozva a »nem volt« de a »lesz« re hajnalt; / Hogyha lesz, néked köszönnendi sorsát – / szép Magyarországot.*”
- 35.** Van azonban olyan költemény is, amely – szintén csak sejtetve, de – határozottan negatívan jeleníti meg Kossuth szerepét: Deák minden gyanúsítást, akár baráttól jött is, eltűrni kész volt, írta Szász Károly.
- 36.** Nem volt ez másképp Arany Széchenyi-ódájában sem. Vö. Tolnai Vilmos: ADATOK SZÉCHENYI ÉS ARANY VISZONYÁHOZ. *Egyetemes Philológiai Közöny*, LV. évf. (1931) 29–33. Köszönöm Szilágyi Mártonnak, hogy erre az írásra felhívta a figyelmemet. Lásd még: Skala István: HÁRMAS PYRAMID. *Egyetemes Philológiai Közöny*, LVI. évf. (1930) 252.
- 37.** Lásd még: Deák Ágnes: SZÉCHENYI ISTVÁN ÉS A MAGYARORSZÁGI KÖZVÉLEMÉNY AZ 1850-ES ÉVEKBEN. (Előkészületben.)
- 38.** A X. sz. költemény is utal a Deákot ért támadásokra: „*Habár szent szándokával a király – / S a honnak érdeke soha sem ütközött: – / Majd a magasztalóknak balvány-oszlopa; / Majd a kicsinylő lelkek élő vád-sára.*”
- 39.** MTA 1877. január 28-án Deák Ferenc emlékezetére tartott ünnepélyes közülés tárgyai. MTA ÉVKÖNYVEI. 15. köt. (1877) Bp., 1879. 1–88.
- 40.** Az emlékbeszéd műfajáról lásd: Tverdo-ta György: AZ EMLÉKBESZÉD MINT A KULTIKUS ÉS A KRITIKAI BEÁLLÍTOTTSÁG ÉS NYELVHASZNÁLAT KÖZÖTTI ÁTMENET MODELLJE. In: AZ IRODALOM ÜNNEPEI. KULTUSZTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK. Szerk. Kalla Zsuzsa. Bp., 2000. 87–91.; Takáts József: GYULAI, EMLÉKBESZÉD, KANONIZÁCIÓ. In: A MAGYAR IRODALMI KÁNON A XIX. SZÁZADBAN. Szerk. Takáts József. Bp., 2000. 163–176.
- 41.** Pauler Tivadar: NAPI JEGYZETEK. OSZK Kt, Quart. Hung. 2611. 2. köt. 1877. jan. 28-i bejegyzés; MTA ÉVKÖNYVEI. 15. köt. (1877) Bp., 1879.
- 42.** Csengery Antal: DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE. In: Cs. A. ÖSSZEJYJTOTT MUNKÁI. 3. köt. Bp., 1884. 41.
- 43.** *Vásárnapi Ujság*, XXIII. évf. 7. sz. 1876. febr. 13. Köszönöm Pajkossy Gábornak, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet.
- 44.** Közli: A HAZA BÖLCSE EMLÉKEZETE. VERSEK DEÁK FERENCZRŐL 1803–2003. Szerk. Árpás Károly. Szeged, 2003. 65.
- 45.** TÁNCSICS ÉSZTER ÉS CSORBA GÉZA NAPLÓJA. S. a. r. Buza Péter. Bp., 1994. 324–325. Deák halála alkalmából Csorba is írt két verset, melynek egyikét közli is a napló.
- 46.** Csengery Antal például egy alkalommal így írt: „...egy Washingtonnak is utána kiáltotta a tömeg a hazaárulást... a gúnyból, gyanúsításból kijutott, míg élt, sőt – fülemmel hallottam – a midőn már teritőn feküdt is, Deák Ferencznek is”. In: CSENERGY ANTAL HÁTRAHAGYOTT IRATAI ÉS FELJEGYZÉSEI. Kiadta Dr. Csengery Lóránt. Bp., 1928. 388. Az ellenzéki Mocsáry Lajos szerint pedig a közvélemény „általánosan” felróta neki (Deáknak), hogy „míg maga teljesen tisztán állott, felhagyta burjánozni maga körül a corruptiót”. Mocsáry Lajos: DEÁK FERENCZ. *Egyetértés*, X. évf. 32. sz. 1876. febr. 10.
- 47.** KOSSUTH LAJOS DEÁK FERENCZRŐL. *Egyetértés*, X. évf. 47. sz. 1876. febr. 27., kihagyásokkal közli még: DEÁK FERENCZ EMLÉKEZETE. Szerk. Törs Kálmán. Bp., 1876. 233–235.; Kossuth levele (vezércikk). Uo. 48. sz. 1876. febr. 29.; Gyulai Pál: KOSSUTH LEVELE DEÁK HALÁLAKOR. *Budapesti Szemle*, 11. köt. (1876) 167–177.

Csengery Kristóf

A NEM VALÓ VILÁG

Az Élet Áruházban
 most vásárlási láz van.
 Vesz éveket, kinek dús
     a tárcája, szalad
 a pénz. Nyugodt öregség?
 Húszmillióért, tessék!
 Acél izmok, feszes hús,
     s kinek mindent szabad:

vad ifjúság! Az ára
 negyven milkó. Ha már a
 negyven jött szóba: érett,
     megfontolt férfikort
 is tartunk. Bárki lenne
 vevője, jól fog benne
 mutatni – kommersz méret,
     ilyet mindenki hord.

Vehetsz itt hetven évet,
 rákmentesen. Ha kéred,
 utalj át millióban
     épp annyit: hetvenet.
 Sztárélet, pletyka, botrány,
 kevés gond, sok fény, sok lány,
 s még minden, ami jó van,
     s amit el sem lehet

hinned: garanciával
 tiéd százért. Ha más dal
 tetszik, maffiafőnök,
     pártelnök, sportoló
 éppúgy lehet belőled.
 A felajzott vevőket
 szorgos operatőrök
     filmezik: *Nem való*

világ a műsor címe.
 Élő adásban, íme,
 meglesheted, ki mit vár,
     miről ábrándozik,

mitől retteg. Szemérem
nincs senkiben. Ha kérem,
fel is boncolnak – itt már
ez sem tilos. S a sikk:

minden fordítva van! Kint
a bent és jobb a bal – mint
álomban vagy tükörben.
Az egyik pult előtt
kiváltképp nagy a nyüzsgés.
Nosza, odamegyünk és
megnézzük, oly erősen
mi vonz annyi vevőt:

a Legszebb Álom – éppen
most készül árverésen
boldog gazdát találni.
Kikiáltási ár:
egymilliárd. Sokallnád?
Mint nedvdús, édes almát,
kóstolgasd, mit kínál, mi
az, mit héjába zár.

Ez – s itt a trükk –: a Semmi.
Hogy *nem kell megszületni*,
azt ígéri e pompás
szolgáltatás. Bizarr
a gondolat? Nos, jó. Bár
ha elnézed a sóvár
tömeget, láthatod: más
az, amit ő akar,

s más, mit te. Leghőbb vágya
a kényelem nagy ágya.
Mi jobb, mint nem csalódní,
nem kételkedni és
nem félni a jövőtől?
Minden hiányt kipótol
az örök altató. Mi
jobb, mint ha a *levés*

szolgáltatába fel sem
vesznek? Kár is felelnem,
oly meggyőzően írja
a prospektus: *szelíd*

*nemlét vár, hol tavasz van
folyvást, s tapasztalatlan
bókláshatsz benne, mintha
volnának lépteid...*

– de nem lesznek. A békés,
örök csend lesz, mely kék és
ezüst dimenziókra
tárul. Se súly, se cél,
se vágy. A Semmi éltet!
Úgy lenni, mint a képlet,
elvként... – Komputer-óra
csipog: végéhez ér

az áruházi séta.
Kezünkben a biléta,
irány a mélygarázs. Ég
a vásárlási láz,
s mi újra eljövünk, és
aztán is, nincs menekvés,
mert izgat, mit kínál még
az Élet Áruház.

DECEMBER, MERÜLÉS

Ahogy a piszkosszürke köd
dermedt foszlányai
kúsznak a csapzott fák között;
ahogy a hajnali
álom a létre kérdez, és
csak egy választ kap: *tévedés*;
ahogy lassan veszi

a levegőt a kétkedő,
kopár táj – mindez egy
állítást érlel: az idő
mélyén a dárdahegy,
az év aknájában az ón
tovább merül még. Ahogyan
– váratlan, égi kegy –

kisüt a nap egy percre, ám
mindjárt el is borul;
ahogy a bódé oldalán
elszántan, konokul
virít az obszcén ábra, mely
nem szólít meg, s azt, hogy felelj,
nem várja, mintha túl

járna érven, okon; ahogy
a tegnap és a ma
egymásba fásul, s egyre fogy,
mi szétválasztana
igent, nemet – csak az derül
ki mindebből: kívül-belül
sötétebb éjszaka

is várható még. A madár,
ahogy kérdőjelet
rajzol röptével (s mintha már
a sejtett felelet
is ott rejtőzne tagadó
mondatként ívében); a tó,
amelybe nem lehet

követ hajítani, a víz
olyan vad és rideg,
hogy kilöki; a fémes íz
a nyálban; a sebek
a fény testén – egyre tanít
mindez: most nem számít a hit,
csak az fejtette meg

az évszak kódját, aki nem
gyorsabb a többinél.
Míg szemléli türelmesen,
hogy emeli a tél
a játszma tétjét, izma, bár
feszült, meg sem rezzen. Kivár,
mint mag a földben: él.

Szaádat Haszan Mantó

A KIRÁLYSÁG VÉGE

Dezső Csaba fordítása

Megcsörrent a telefon. Épp mellette ült, hát felemelte a kagylót, és beleszólt:

– Halló, itt a 44457.

– Elnézést... – mondta egy vékony női hang a vonal túlsó végén.

Lerakta a kagylót, és újra belemerült a könyvbe. Már vagy hússzor elolvasta – nem mintha valami rendkívüli lett volna benne, csak éppen ez volt az egyetlen könyv ebben a megüresedett irodában. Lapjait megrágták a kukacok.

Egy hete foglalta el az irodát, az egyik barátjéé volt, aki elutazott egy másik városba, hogy egy nagyobb összeget kérjen kölcsön. Neki nem volt hol laknia, ezért ideiglenes jelleggel átköltözött a járdáról ebbe az irodába, és egy hét alatt az itt található egyetlen könyvet vagy hússzor elolvasta.

Teljesen egyedül volt az irodában.

Állása nem volt. Ha keresett volna, biztosan akad valami munka valamelyik filmvállalatnál, de nem akart rabszolga lenni. Teljesen ártalmatlan és őszinte ember volt, ezért barátai fedezték napi kiadásait. Nagyon kevéssel beérte: reggel egy csésze tea és két pirítós, délben két *phulká* és egy kevés *kari*, egyetlen doboz cigaretta naponta: semmi több.

Rokonai nem voltak. Mérheterlenül szerette a csendet és a nyugalmat, jól tűrte a vizsontagságokat, napokig tudott éhezni. Barátai, ha mást nem is, annyit mindenesetre tudtak róla, hogy gyerekkorában otthagya a családját, és egy ideje már Bombay járdáin lakik.

Egyetlen dologra vágyott az életben: egy nő szerelmére. Gyakran mondogatta, hogy ha megadatna neki egy nő szerelme, megváltozna az élete. „De azért dolgozni, azt nem fogsz!” – mondták a barátai. „Dolgozni? Én leszek a munka hőse!” – válaszolta nagyot sóhajtva. „Akkor hát szeress bele valakibe!” – mondták a barátai. „Nem – válaszolta –, én nem vagyok híve az olyan a szerelemnek, amit férfi kezdeményez.”

Ránézett a szembenső falon függő órára: lassan itt az ideje, hogy egyen valamit. Már épp azon volt, hogy elindul, amikor megszólalt a telefon. Felemelte a kagylót, és beleszólt:

– Halló!

– 44457? – kérdezte egy vékony hang a túloldalon.

– Igen – felelte.

– Maga kicsoda? – kérdezte a női hang.

– Manmóhan... mit óhajt? – Mikor nem jött válasz a vonal túlsó végéről, megkérdezte: – Parancsoljon, kivel óhajt beszélni?

– Magával – felelte a hang.

– Velem? – kérdezte kicsit meglepődve.

– Igen, magával... Van valami ellenvetése?

– Hogy?... Nem, dehogy! – mondta zavartan.

A hang gazdája elmosolyodott.

– Azt mondta, a neve Madan Móhan?

– Nem, kérem, Manmóhan.

– Manmóhan?

Néhány pillanatil csend volt, aztán Manmóhan megszólalt: – Beszélgetni szeretne velem?

– Igen – mondta a hang.

– Kérem. Akkor beszéljessen!

– Nem jut eszembe semmi, amit mondhatnék... – mondta a hang rövid szünet után.

– Kezdjen bele maga!

– Jól van. – Kicsit gondolkozott. – A nevetem már megmondtam, ideiglenes jelleggel tartózkodom ebben az irodában, azelőtt a járdán aludtam, és most egy hete egy nagy íróasztalon alszom.

– A járdán szünyoghálóval aludt? – mosolyodott el a hang gazdája.

Manmóhan felnevetett. – Mielőtt tovább csevegnék önnel, egy dolgot szeretnék leszögezni: én sohasem hazudok. Hosszú évek óta a járdán alszom. Ezt az irodát úgy egy hete foglaltam el, és mostanában dőzsölök.

A hang gazdája ismét elmosolyodott. – Hogyan dőzsöl?

– Találtam itt egy könyvet, az irodában – felelte. – Az utolsó lapok hiányoznak, de azért már hússzer elolvastam... Ha egyszer kezembe kerülne az egész könyv, megtudnám, milyen véget ért a hős és a hősnő szerelme.

– Maga nagyon érdekes ember – nevetett a hang.

– Maga igazán kedves – mondta udvariasan.

– Mí a foglalkozása? – kérdezte a hang némi szünet után.

– A foglalkozásom?

– Vagyis hát mit dolgozik?

– Mit dolgozom? Semmit... Mit dolgozhatna egy munkanélküli? Egész nap csavargok, éjjel meg alszom.

– Szereti ezt az életet? – kérdezte a hang.

– Várjon – morfondírozott –, az az igazság, hogy ezen még sohasem gondolkoztam... Most, hogy megkérdezte, én is felteszem magamnak a kérdést: „Szereted te ezt az életet?”

– Jött valami válasz?

– Nem – felelte rövid szünet után –, nem jött semmi válasz. De azt hiszem, biztosan tetszik nekem ez az élet, ha már ilyen régóta élem.

A hang megint felnevetett.

– Nagyon dallamosan nevet – mondta.

A hang gazdája elszégyellte magát: – Köszönöm.

A beszélgetés fonala megszakadt. Manmóhan kis ideig állt még telefonkagylóval a kezében, majd mosolyogva letette, bezárta az irodát, és elindult a piacra.

Mikor másnap reggel nyolckor csörgött a telefon, még aludt a nagy íróasztalon. Ásítotva felvette a kagylót, és beleszólt: – Halló, 44457.

– Jó reggelt, Manmóhan úr – szólt a hang a vonal túlsó végén.

– Jó reggelt... – Egyből felébredt. – Ó, maga az... jó reggelt, üdvözlöm.

– Biztosan aludt még... – mondta a hang.

– Igen... Míóta itt vagyok, kicsit elkényelmesedtem. Ha visszamegyek a járdára, lesz gondom elég.

– Miért? – mosolygott a hang gazdája.

– Ott már hajnali öt előtt fel kell kelni.

A hang felnevetett.

– Tegnap olyan hirtelen tette le a telefont – mondta Manmóhan.

– Miért dicsérte a nevetésemet? – kérdezte szégyenlősen a hang.

– Ejnye, kisasszony, de furcsa dolgot kérdez... Ha egy dolog szép, akkor azt nem szabad megdicsérni?

– Nem bizony!

– Maga ezt nem írhatja elő nekem. Én még sohasem fogadtam el senkitől, hogy felteleket szabjon nekem! Ha maga nevetni fog, én biztosan megdicsérem majd.

– Ha megdicsér, lerakom a kagylót.

– Ahogy tetszik.

– Magát egyáltalán nem érdekli, hogy felbosszant!

– Először is, nem akarom felbosszantani. Másodszor, ha nem dicsérném meg a nevetését, akkor vétenék a jó ízlésem ellen. Márpedig a jó ízlésem nagyon drága nekem.

Néhány pillanatnyi csönd után megszólalt a hang a túloldalon: – Bocsásson meg, a szolgálónak mondtam valamit... Szóval, a jó ízlése nagyon drága magának. De azt mondja meg nekem, mi az, amit igazán szeret.

– Hogy érti?

– Hát, valami hobbi, valami elfoglaltság... Úgy értem, mihez ért?

– Nem értek én semmihez! – nevetett Manmóhan. – Hacsaknem a fényképezéshez, azt egy kicsit szeretem.

– Nagyon jó hobbi!

– Sosem gondolkoztam még azon, vajon jó vagy rossz-e ez.

– Biztosan van egy nagyon jó fényképezőgépe – mondta a hang.

– Nincs saját fényképezőgépem – nevetett. – Amikor élni szeretnék a hobbimnak, kölcsönkérek egyet a barátaimtól. Ja, igen, lebeg a szemem előtt egy fényképezőgép, ha egyszer keresek egy kis pénzt, majd megveszem.

– Milyen az a fényképezőgép?

– Exacta, tükörreflexes. Nagyon tetszik.

Kis ideig csend volt, majd megszólalt a hang: – Eszembe jutott valami.

– Mi jutott az eszébe?

– Maga nem kérdezte meg a nevemet, és a telefonszámom felől sem érdeklődött.

– Nem éreztem szükségét.

– Miért?

– Mit számít, mi a neve? Maga tudja az én számomat, ennyi elég... De ha azt szeretné, hogy felhívjam, megmondhatja a nevét és a számát.

– Nem mondom.

– Ám legyen, így is jó... Ha meg sem kérdezem magától, akkor fel sem merül, hogy megmondja vagy nem mondja meg.

– Fura egy ember maga – mosolygott a hang gazdája.

– Igen, pont ilyen ember vagyok – mosolygott Manmóhan.

Néhány másodpercig csönd volt.

– Megint elgondolkozott valamin? – kérdezte Manmóhan.

– Igen... valami más járt az eszemben.

– Akkor tegye le a kagylót, és kész.

A hang egy fokkal élesebb lett: – Maga nagyon udvariatlan! „Tegye le a kagylót!” Tessék, leteszem.

Manmóhan lerakta a telefont, és elmosolyodott.

Félóra múlva, mikor kezét-arcát megmosva épp el akart indulni, megszólalt a telefon. Felvette, és beleszólt: – 44457.

– Manmóhan úr? – kérdezte a hang.

– Igen, Manmóhan. Mit óhajt?

– Azt óhajtom, hogy elmúlt a haragom – mosolygott a hang gazdája.

– Nagyon örvendek – mondta Manmóhan elégedetten.

– Reggelizés közben arra gondoltam, hogy nem kéne magával veszekednem... Tényleg, maga reggelizett már?

– Még nem... Épp el akartam menni, mikor felhívott.

– Ó... akkor menjen csak.

– Nem, nem sürgős, nincs semmi dolgom... és ma pénzem sincs. Ma nem reggelizem.

– Miket nem mond... Miért beszél így? Vagyis hát megkönnyebbül, ha ilyeneket mond?

– Nem – mondta pillanatnyi gondolkodás után –, nem tudom... Ha valamitől szenvedek, vagy ha valami fáj, már hozzászóltam.

– Küldjek magának egypár rúpiát? – kérdezte a hang.

– Küldjön... – felelte. – Gyarapítani fogja a szponzoraim számát.

– Nem, mégsem küldök.

– Ahogy óhajtja.

– Leteszem.

– Kérem.

Lerakta a kagylót, és mosolyogva kiment az irodából.

Este tíz óra körül jött vissza. Átöltözött, és lefeküdt az asztalra. Kis idő múlva kinyújtotta a kezét a hússzor olvasott könyvért, és olvasni kezdett, olvasás közben pedig elgondolkodott: „Ki lehet ez a nő, aki telefonálgat? A hangja alapján fiatalnak tűnik... Nagyon dallamos a nevetése... A beszédéből nyilvánvaló, hogy művelt, kulturált...” Sokáig gondolkodott.

Az óra tizenegyét ütött, mikor megszólalt a telefon.

Felemelte a kagylót: – Halló!

– Manmóhan úr? – kérdezte a túloldalról az ismerős hang.

– Igen, Manmóhan. Mit óhajt?

– Azt óhajtom, hogy napközben többször is hívtam... Hova tűnt?

– Asszonyom, én ugyan munkanélküli vagyok, de dolgom azért van elég.

– Miféle dolga?

– A csavargás komoly munka.

– Mikor tért vissza ebből a komoly munkából?

– Tíz óra körül.

– Mit csinált azóta?

– Feküdtem az asztalon, és megpróbáltam elképzelni magát a hangja alapján.

– Sikerült?

– Nem... még nem.

– Ne fáradjon azzal, hogy megpróbál elképzelni... Csalódni fog... Nagyon csúnya vagyok.

– Bocsásson meg, téved... de ha maga tényleg csúnya, akkor tegye le a telefont. Irtozom a csúnyaságtól.

A hang gazdája elmosolyodott: – Ha így van, hát legyen, gyönyörű vagyok... Nem akarok irtózatot kelteni magában.

Egy pillanatig hallgattak.

– Eszébe jutott valami? – kérdezte Manmóhan.

– Nem... – A hang megremegett. – Meg akartam kérdezni magától, hogy...

Manmóhan félbeszakította: – Előbb jól gondolja meg, hogy...

A hang felnevetett: – Énekeljek magának egy *ghazalt*?

– Persze!

– Várjon egy kicsit...

Hallotta, amint a hang gazdája megköszörüli a torkát, majd elénekli neki Ghálib egyik *ghazal*ját: – A fájó szív mindenben hibát keres... – A dallam lágy, a hang fájdalomman őszinte volt.

Mikor a *ghazal* véget ért, Manmóhan elismerését fejezte ki: – Csodálatos volt... gratulálok.

– Köszönöm – mondta szégyenlősen a hang, és gazdája letette a telefont. Ghálib *ghazal*ja egész éjjel ott zsongott Manmóhan szívében és fejében.

Reggel korán kelt, és várta a telefoncsörgést. Úgy két és fél órát ült a széken, de a telefon néma maradt. Valami furcsa keserűséget érzett a szájában. Felkelt a székből, és járkálni kezdett a szobában; aztán lefeküdt az asztalra. Kis idő múlva elkezdte lapozgatni a könyvet, melyet már számtalanszor elolvasott. Amíg feküdt és lapozgatott, beesteledett. Hét óra tájban megszólalt a telefon. Felemelte a kagylót, és élesen beleszólt: – Ki az?

A jól ismert hang válaszolt: – Én.

– Hol volt ilyen sokáig? – kérdezte változatlanul éles hangon.

A hang megremegett: – Miért?

– Reggel óta itt dekkolok... nem reggeliztem, nem ettem semmit, pedig van pénzem.

– Akkor telefonálok, ha úgy tartja kedvem... maga...

Manmóhan közbevágott: – Nézze, fejezze ezt be! Ha telefonálni akar, akkor adjon meg egy időpontot. Nem bírom a várakozást.

A hang gazdája elmosolyodott: – Elnézést kérek... Holnaptól mindig reggel és este fogom hívni magát.

– Igen, így már rendben van.

A hang felnevetett: – Nem tudtam, hogy ilyen könnyen méregbe gurul.

Manmóhan elmosolyodott: – Bocsánat, a várakozás teljesen kiborít... És ha valami kiborít, akkor elkezdem büntetni magam.

– Hogyan?

– Hát, ide figyeljen, reggel nem hívott... el kellett volna mennem, de egész nap itt bent emésztettem magam étlen-szomjan... tisztára gyerekes...

– Sajnálom, hogy elköttem ezt a hibát... – mondta fojtottan a hang. – Szándékosan nem telefonáltam reggel.

– Miért?

– Meg akartam tudni, kívárja-e vagy sem.

Manmóhan felnevetett: – Nagyon gonosz! Jól van, most már tegye le, elmegyek enni valamit.

– Mikor jön vissza?

– Félórán belül.

Félóra múlva, miután evett és visszajött, csörgött a telefon. Sokáig beszélgettek. Aztán a hang elénekelte Ghálib egyik *ghazal*ját, ő szívből megdicsérte, majd letették a kagylót.

Ettől fogva a hang gazdája mindennap reggel és este telefonált – Manmóhan alighogy meghallotta a csörgést, odaugrott a telefonhoz, és volt, hogy órák hosszat beszélgettek. Ezalatt sem a számát, sem a nevét nem kérdezte meg a hang gazdájától. Kezdetben megpróbálta lefesteni képzeletének vásznára a képét, de most már maga a hang is kielégítette – a pusztá hang volt neki a test, a pusztá hang volt az arc, a pusztá hang volt a lélek.

Egy nap a hang megkérdezte: – Miért nem kérdezi meg a nevem?

– A maga neve Hang... – felelte Manmóhan mosolyogva.

– Még hozzá nagyon dallamos! – nevetett a hang.

– Semmi kétség!

Egy nap a hang nagyon indiszkrét kérdést tett fel: – Móhan, volt valaha szerelmes?

– Nem – válaszolta.

– Miért?

Manmóhan egyszerre elszomorodott: – Erre nem lehet röviden válaszolni. Az életem egész romhalmazát el kéne hordanom... És ha nem akadnék semmilyen válaszra, az nagyon kiborító lenne, és ha nagyon kiborulnék, akkor...

– Hagyja, felejtse el, Móhan!

Körülbelül egy hónap telt el azóta, hogy telefonon megismerkedtek – rendszeresen, naponta kétszer beszéltek, még össze is tegeződtek. Aztán kapott egy levelet a barátjától, hogy elintézte a kölcsönt, és hogy napokon belül Bombayba érkezik. Miután elolvasta a barátja levelét, elkecseregett.

Mikor csörgött a telefon, felemelte a kagylót, és így szólt: – Figyelj, a királyságom már csak egypár napig marad fenn.

– Miért? – kérdezte a hang.

– A barátom bármelyik nap visszajöhet – felelte. – Levelet kaptam tőle... az iroda foglalt lesz, és...

– Nincs telefon egy másik barátodnál?

– Több barátomnál is van telefon, de nem adhatom meg neked a számukat.

– Miért?

– Nem akarom, hogy más is hallja a hangod!

– Merthogy?

– Nagyon féltékeny vagyok.

– Ez bizony nagy baj – mosolygott a hang gazdája.

– Most mi legyen, mondd?

– Rendben, aznap, amikor véget ér a királyságod, megadom neked a számomat.

– Igen, úgy jó lesz.

Elillant minden elkecseregettsége. Elkezdte várni a napot, amikor visszatér a barátja, és a királysága véget ér. Akaratlanul is megpróbálta lefesteni képzeletének vásznára a hang gazdájának a képét. Több képet is készített, de nem volt elégedett. „Csak pár nap kérdése”, gondolta. „Ha meglesz a telefonszám, meglesz a cím is, és akkor láthatom őt...” Ahogy erre gondolt, szíve-esze megbénult: „Micsoda óriási pillanata lesz ez az életemnek...”

Másnap reggel, mikor csörgött a telefon, így szólt: – Mondanék valamit... már vágyom rá, hogy láthassalak.

– Miért?

– Azt mondtad, hogy a királyságom utolsó napján megadod a telefonszámodat.

– Igen, ezt mondtam.

– Ez azt jelenti, hogy meglesz a címed is, és láthatlak...

– Móhan, akkor láthatsz engem, amikor akarsz. Ha akarod, már ma is láthatsz.

– Nem, nem... – Egy pillanatra elgondolkozott. – Kicsit jobb ruhában szeretnék találkozni veled... Még ma szólok egy barátomnak, hogy varrasson nekem egy öltönyt!

– Tisztára olyan vagy, mint egy gyerek! – nevetett a hang. – Figyelj, amikor találkozunk, majd adok neked egy ajándékot.

– Miféle ajándék lehetne nagyobb, mint hogy találkozhatom veled? – mondta szenvedélyesen.

– Vettem neked egy Exacta fényképezőgépet.

– Ó!

– De csak azzal a feltétellel adom oda, hogy az első képet rólam csinálod!

– Majd ha találkozunk, eldöntöm, hogy teljesítem-e ezt a feltételt – felelte mosolyogva.

Kicsit még beszélgettek, aztán a hang így szólt: – Ma este, holnap és holnapután nem tudlak felhívni.

– Miért? – kérdezte ijedten.

– El kell mennem valahová a családommal... Bocsánat ezért a kétnapos kihagyásért...

Miután lerakta a kagylót, nem bírt felállni.

Napközben egyáltalán nem ment ki az irodából, és egész éjszaka nyugtalanul forgolódott. Mikor másnap reggel nagy nehezen felkelt, lázasnak érezte magát. Azt gondolta, azért ilyen elcsigázott, mert ma nem fog szólni a telefon, vagy talán azért, mert fél, hogy valamiért nem jön meg a barátja.

Délutánra felszökött a láza, tüzelt a teste, a szeme égett. Lefeküdt az asztalra. Kis idő múlva gyötörni kezdte a szomjúság. Felkelt, száját a csapra tapasztotta, ivott, majd visszafeküdt.

Estefelé úgy érezte, mintha valami súly volna a mellkasán. Mire megvirradt, teljesen legyengült. Nagyon nehezen lélegzett, mellkasában a fájdalom elviselhetetlenné vált. Gyakran félrebeszél, a láz rohamaiban többször úgy érezte, mintha azzal a kedves hanggal csevegne a telefonon. Estére már nagyon rossz állapotban volt. Ködös szemmel nézte az órát. Furcsa hangok csengtek a fülében: ajtók csapódtak, telefonok szóltak – hangokat hallott mindenfelől.

A telefonszörgést viszont nem hallotta meg. Már hosszú ideje csengett, mikor végre felriadt. Felkelt, és odatámaszkodott a telefonhoz. A falnak támaszkodva, remegő kézzel felvette a kagylót, és taplóvá szikkadt nyelvvel megnyalta száraz ajkát.

– Halló!

– Halló! Móhan? – kérdezte a jól ismert hang a vonal túlsó végén.

– Igen... Móhan – felelte akadozva.

– Beszélj kicsit hangosabban!

Mondani akart valamit, de a szó elakadt a torkán.

– Hamarabb megjöttem... – mondta a hang. – Már régóta próbállak hívni, hol voltál? Szédülni kezdett.

– Mi van veled? – kérdezte idegesen a hang.

Nagy nehezen sikerült megszólalnia: – A királyságom... a királyságom... – Szájából vékony csíkban szivárgott a vér, és végigfolyt a nyakán.

– Ne bánkódj... Írd fel a számom: 50314... 50314... Reggel hívj fel! Mindenképpen!
– Letette.

Manmóhan arccal a telefonra borult, szájából vér bugyogott.

Szaádat Haszan Mantó (Sambrala, Pandzsáb, Brit-India, 1912 – Lahore, Pakisztán, 1955) az egyik legnagyobb urdú nyelvű író. Két évtizedes írói és újságírói pályafutása során több mint kétszáz novellát, valamint számos színdarabot, rádiójátékot és esszét írt. Novelláinak szereplői Bombay és Pandzsáb szegényei, prostituáltak és kuncsaftjaik, stricik és madámok, csavargók és életművészek. Egyéb műveiben az India 1947-es felosztását követő menekültáradat borzalmaait dolgozta fel. Merész stílusa miatt bírósági eljárást is folytattak ellene, de bátorsága csakúgy, mint önbizalma, sohasem hagyta cserben.

Kántor Péter

ÖT GYEREKVERS

Fut az erdei ösvény

Fut az erdei ösvény –
hegyen-völgyön körözvény,

fut a körút, sugárút,
beletorkollik száz út,

kocog a postás a levéllel,
valaki félbarna kenyérrel,

néni lebegő hajjal,
kisfiú nagy sóhajjal,

busz, villamos, biciklik,
a Dunán kishajó siklik,

falipók szedi a lábát,
pásztor tereli a nyáját,

olvasó lapaljig eljut,
katona cipel borjút,

magasba nyúlik létra –
Brahms írta klarinétra,

röpködnek az izgatott fecskék,
szétömlik az égen a festék,

higgy bennem, bízva bízzál,
fűszálra hajol a fűszál,

szél zúgatja a lombot,
eső mossa a dombot,

cseppre csepp halmozódik,
a világ elmosódik,

üzletház, színház, romvár,
az ősz mögött egy romnyár,

szélfútta, kecskerágta
lemezre mentett vágta,

hosszú betűsor, számsor,
térdig, könyökig látszol,

ma vagy holnap vagy régen,
mint rianás a jégen,

fut az erdei ösvény –
hegyen-völgyön köröztvény.

Béka-parti

Éjjel a békák összehajolnak,
kezdi az egyik, mind beleszólnak:
Brekeke, brekeke!

Legmagasabb a fák koronája!
Leggyönyörűbb a dálnoki pálya!
Brekeke, brekeke!

Tízezerig ha számol a béka,
tízezer évig él ivadéka!
Brekeke, brekeke!

Told ide azt a nagy buta képed,
hadd vegyem észre benne a szépet!
Brekeke, brekeke!

Elmegyek innen vajszinü tóba,
dísziti vállam vajszinü stóla!
Brekeke, brekeke!

Szállni kellene fecskefarokkal!
Holdnak ezüstje kéne marokkal!
Brekeke, brekeke!

Fő az egészség, el ne felejtse!
Békaporontynak békaszerencse!
Brekeke, brekeke!

Hajnalodik már, olvad az éjjel,
futnak a békák mind szanaszéjjel.
Brekeke, brekeke.

Szélforgó

Lődörögnek a szelek,
kódorognak a szelek –
leveleket pörgető
kaleidoszkóp leszek.

Sivítanak a szelek,
süvítének a szelek –
hószakállas hómanó,
jégcsapszerelő leszek.

Fütyörésznek a szelek,
dudorásznak a szelek –
föld alól kibukkanó
selyemfűtenger leszek.

Mormolásznak a szelek,
dorombolnak a szelek –
csacsifülbe súgdosó
szerelmes számár leszek.

Erdőszélen

Volt egy Ernő réges-régen,
ott lakott az erdőszélen,
unatkozott, mint akárki,
míg valami jót talált ki,
segítség!

Belemászott a vödörbe,
 ki se látszik füle, körme,
 csak a hangja kandikál ki,
 jöjjön már valaki, bárki,
 segítség!

Arra jönnek, beszélgetnek,
 hogy a komisz menyéteknek
 egy padlás se állhat ellen,
 éjjel rohangál sok szellem,
 segítség!

Meghallja ezt egy kismadár,
 aki épp gilisztát zabál,
 huss, elrepül, vissza se néz,
 míg a szárnya homályba vész,
 segítség!

Vándor-ballada

Vándor, hova fut a nagy út?
 Hoz-e vissza újra,
 hegyen át, völgyön át,
 tengeren is túlra?

Hegyen át, völgyön át,
 tengeren is túlra.

Vándor, messze mész, tudom én,
 nem jössz vissza újra.
 Viszel-e nehezet
 tengeren is túlra?

Magamat, nehezet,
 tengeren is túlra.

Dombnak tetején van egy ház,
 füstöl a kéménye.
 Hosszú út kanyarog,
 nem látsz a végére.

Hosszú út kanyarog,
 hadd járjak végére.

Kukorelly Endre

SAMUNADRÁG

Volt 1x1 medve

*„Volt egyszer egy medve,
sose volt jókedve.”*

(Mészöly Miklós)

Kicsit, szerintem, népszerű vagyok,
szerintem behívnának bármi sóba,
és felkapott, mint a többi nagyok,
mert legnagyobbak álltak velem szóba,

például vegyük azt, hogy Málna.
Vagy Milne
vagy mi a szösz, Kormos, Mészöly Miki,
és még a jó ég tudja, hogy ki-mi.

Legalább kettőnél több viccben szereplek,
bocs!, bár a medveségem mélyen sérti,
ott minden állatot pont velem veretnek,
amiben hogy mi a vicc, azt ki érti,

meg ahogy beszél(tetn)ek, tréfásan lapos,
pedig ha medve vagy, ritkán beszélsz.
Úgy lett kitalálva, hogy nem lehetsz okos,
ha rímes-mesés versikékben élsz,

ilyesmi születésnap-fordulóra
készült nincs-füle-farka költeményben.
Na jó, sokat ne is fecsegjünk róla.
Kábé olyan brumfordiban, mint én *nem*.

Föl

Fölébredsz, és meg van mondva, hogy aludjál tovább,
rumliztál, de ez volna a rend, így tartod rendben a szobád,
nem kell csokoládét enni, de kell vagy nem, lehet,
mindenki moziba akarna menni veled,
mindenkinek, kivéve te, akkora lenne a szája,
hogy alig férne be az iskolába,
mind, de mind az összes olyan tökkelütött, hogy
semmi más süti nem fogy, csak az általad sültött fogy,

pedig homokból készítetted, de valahogy átváltozott,
na mindegy, de te nem kérsz, csak abból, amit a Bandi hozott
a sarokról, vagyis három sarok ide, az a cuki,
bemész, és csak neked köszön az a cukrász muki,
mert, úgy mégis, kinek másnak.
A postásnak?

Van 1

Van 1 kisöcsim, neve Samu.
Oda-vissza van érte anyu,
apa is, én is,
minden nagy néni,
családunk szeretet-alapú.

Kész. Ez egy versezet [limerick. A szerző], így kell szavalni:

vanegyki söcsimne veSamu
odavisz szavanér teanyu
apai séni
smindennagy néni
családun xerete talapu.

Pont, kész, vége. Meghajlás, pukedli, taps.

Leg

Legszebb a vizilóba'
nem az, hogy milyen kurta lábú,
hanem hogy a fejét lóbálva
valamit mintha mondani próbálna.

Szép a zsiráf, mikor behúzza a nyakát,
és nem néz oda,
mert jön az Ararát
vagy alagút vagy micsoda.

Nekem tetszik a ken-
guru, főleg rajzfilmekben,
malacka is, csak még gyámoltalan,
kell neki kocaoltalom,

szép zöld kis kukackák, sünguriga,
csigacsúszda, csinos csigabiga,
van Csigák regénye, írta Jókai Mór,
olvastam már.

Szép a hal, csak szagos
és olajos,
netán
ton,

cet vagy bálna.
Ki ne halna!
Állítólag milliárd faj van,
a Földön bajban.

Létezik olyan is, hogy megvan a neve, de maga
az állat nincs meg, csak a foga.
Szép dolgok ám az állatok,
az egy másmilyen állapot.

Arató Zsófia

GÓLYA VISZI A FIÁT

**Anyai utánérzések Larkin:
„Álljon e vers” című költeményéhez**

Elbasztak jól, te is tudod,
de folytatod, mint a mamád.
Fájdalommal szülsz magzatot,
s növeszted benne sok hibád.

Kikúrsz vele, bár nem direkt,
nyüstölsz, nyúzod, nyaggatod.
„Nem én akartam!” – bömböli,
és mit ér a bűnbánatod?

Átkot és áldást elvegyít
az Úr és egy mederbe mos,
pucold hát kölyköd valagát,
és légy újra állapotos!

Sajó László

EVERY DAY

(a mátraszentistváni temetőben)

– *A gyöngyösi. Akkor tizenöt nullanyolc. – Téved. Még
nem jött meg a pesti.*

– *Tudta, hogy Tilda néni Galyára jár dolgozni a temetőből,
mikor nincs itt senki?!*

Eltérített gipszangyal fejére – ne tudja, hol van – KODAK reklámszatyor húzva.
Félbevágott flakon.

Hypóváza. – *A családom vett egy széfet, hogy emlékemet örökre megőrizze!
– Ma nem jön több rokon.*

Hátul szemétdomb közös sírja. Lejárt szavatosságú koszorúk,
... és családja szalag.

Összegereblyézett őszinte részvét. Szétsírt papír zsebkendők.
Orrfúvások. A szag.

Mint kidobott, vízszintes karácsonyfán, csipeszben gyertyacsonkok. EVERY DAY kóla.
Minden elmúlt, ami.

A sok kacatot az idénymunkás isten az utolsó gyásztávirattal
fogja felgyújtani.

– *A Zoltika, tudja, a két hónapos, nem csinál semmit, csak: sír. Kő, kereszt
dől a röhögéstől.*

– *Tizenhét tizenkettő. – Ötvennégy. – Tizennyolc harmincegy. Fent zajlik
az élet. – Ne nézz föl.*

Földbe folyt gyertya dermedt homálya. – *Hideg van. Befóliázott sírkövek, mű-
virág melegágya.*

– *Feltámadunk! Mint vakondtúrás, feljött már az első csillag,
kupac szervestrágya.*

Örökmécsek kiégett kanóca serken, ördög szőrszála, sűrű,
örökös sötétség.

– *Bori néni villanyt gyújtott. – Tavaly halt meg. – Mit keres ilyenkor otthon? Esni
kezd, szakad a részvét.*

Túlvilágra becsomagolt sír. Csonkláng, fólia csapkod. A feltámadás kiskapuján
zseblámpafény motoz.

– *Neve? – Kiss Jánosné. – Élt? – 68 évet. Elgurul egy
GLOBUS konzervdoboz.*

- *Elment az utolsó! – A húsz huszonhármas. – Két percet késett. – És nyolc másodpercet.*
 – *Minek nekünk lámpa?*
 – *Tiszta pocsékolás. – Ilyenkor ki jönne. – Nagy fény lenne akkor! – Sötétben is idetalálna.*

Szél fú, csupasz villanypóznán áram zizeg. – *Jó éjszakát. – Nyugodjék békében reggelig.*
 – *A pásztoi busz. – Hat nullakettő. – Három. Késett. – Különbén jó reggelt. Örök világítás fényeskedjék nekik!*

Gréczi Emőke

ÁTÖLELT AZ ISTEN (II)*

Találtam egy könyvet, benne: Október 26-án bement a Szabad Kossuth Rádió, hogy a László Kórház dolgozói és betegei üzenik, tökéletesen rendben vannak, teljes ellátást kapnak. Tényleg?, kérdi anyám. Szép volt tőlük, hogy szóba kerültünk, de minket nem kérdeztek meg, nevet. Hát mit tudott volna mondani, ha kérdezik.

Béla szőrös keze kinyitja az ajtót. A szállítóocsin először két női láb jelenik meg, majd a hozzá tartozó lány is, alig lehet idősebb nálam. Előredől, hogy Béla át tudja karolni a hátát, egyik lábát is felemeli, hogy a férfi karja aláférjen. A másikat nem mozdítja. Aha. Azt hittem, teljesen egészséges, de megtaláltam a baját. Ha ezt egyáltalán annak lehet nevezni. Egyetlen nyomorék láb – az én két nyomorék karomhoz és két nyomorék lábamhoz képest. Övé lett tehát a másik felnőttágy.

Rozinak hívják. Én is bemutatkozom, és mintha velem volnának, végigmutatok a gyereksoron. Nem tudom egyikük nevét sem, de harmadik napja egymáshoz tartozunk.

Örülök neki. Rozi felül, hogy jobban lásson. Mindene mozog, egyetlen láb kivételével. Láthatóan nem rendíti meg a szerencsétlenségem, látott már ilyet vagy még rosszabbat az előző kórtermében, ahonnan azért hozták át, mert az belövést kapott. Nem az övé volt az egyetlen, állítólag három kórtermet is eltaláltak, de beteget egyetlen sem. Mégiscsak október van, a hidegben nem maradhatnak betört ablak mellett, szétosztották őket, most már nemek szerint.

Bámulatos. Egyedül eszik, megfordul az egyik oldaláról a másikra, aztán vissza. Megigazítja a lepedőjét, magára terít egy köntöst, elhelyezkedik kényelmesen. Pár másodpercre még lábra is áll, de csak az egészségesre, ügyesen egyensúlyoz, szökdécsel, mielőtt lefekszik az új ágyára. Utánam egy héttel betegedett meg, de rögtön idehozták, vagyis egy nappal megelőzött a fertőzőosztályon.

Ha tudnád, mennyire örülök neked!

* Gréczi Emőke itt közölt könyvrészletének előzménye ÁTÖLELT AZ ISTEN címmel lapunk 2004. februári számában olvasható.

Tizennyolc éves volt, formás, egy kicsit tömör, jól is állt neki. Szülei süketnémák voltak, az intézetben ismerkedtek meg. Gyermekeik egészségesen születtek, nagyszüleiktől tanultak meg beszélni, de megtanulták a jelbeszédet is, amit jól tudtak használni egymás között, ha csevegésükből ki akarták rekeszteni a hallótávolságban tartózkodó embereket.

Ugyan nem volt kinek, de még a pongyoláját is kacéran terítette magára, egészséges lábát rutinosan mindig fedetlenül hagyta, haját állandóan igazgatta, mintha tükör volna a szeme előtt. Látszott, hogy minden mozdulata szokásos, természetes. Elemében volt a mozdulatlan kamasz lány és az öntudatlan gyereksereg mellett. Egyedül evett, oda tudott ugrálni a gyerekekhez vagy akár anyámhoz is.

Forgalmas nap volt október 25-e, nagy események a kis világban: a harmadik ágyra megérkezett Ica néni pucéran, hat pucér férfi közül. Megalakult a női szakasz, a rájuk bízott kölykökkel.

Mióta hallom a lövéseket, én sem érzem magam nagyobb gyereknek, mint a kicsik szemből. Megnyugtattak, hogy vidéken nem történik semmi, de azért az éjszakák pokoliak. Mióta nem ájulok el, aludni sem tudok. Nem vagyok fáradt, csak unatkozom. Hallgatom a dünnögéseket, a ráérő lépteket az üvegajtón túlról, a rádió recsegését és a fegyverek hangját egészen távolról. Tegnap nagyot szólt, mikor három lövés érte a pavilont, de a betört ablakok csörömpölése nem ébresztett fel senkit. Mindannyian ébren vagyunk, és talán soha többé nem tudunk aludni. Nem tudom, kire lőhetnek, ha minket találnak el.

Ica néni megnyugtat, még ha nem szól is hozzám. Idősebb, mint az anyám. Kövér-kés, de nem úgy, puhán, mint nálunk vidéken, hanem városian, mint nagymamám régi képes újságjaiban a grófnők és a bárónők. Sima a lába, nem visszeres, finom, rózsaszín a keze, csak néhol foltok borítják meztelen testét. Nem azok az elszedett hullafoltok, mint nálam, hanem a vastüdő maradványai. Már nincs rá szüksége, átadta másnak.

Megpróbálom úgy nézni a gyerekeket, mintha én is most érkeztem volna. Ha járnának és beszélnének, többet tudnék róluk. A legfiatalabb legfeljebb egyéves lehet, már járnia kéne, de most alig mozdul. A legidősebb talán öt éves, kisebb egy iskolásnál. Megkérdezhetném, de még mindig félünk egymástól.

A szélső ágyon fekszik Gera, egy gyönyörű, angyalarcú, szőke kisfiú, dünnög néha, de sosem beszél, nem ért belőlünk semmit. Tegnapelőtt ő volt a kis kedvenc, húst kapott ebédre, ma meg utálják a nővérek.

Gerazimov szülei a szovjet nagykövetségen dolgoztak, október 23-ig kiszolgálták a személyzet, mint egy pöttöm párttitkárt. A kedveskedéseket, a bambán rámosolygó arcokat, a kivételezettnek járó ellátást természetesnek vette, ezt szokta meg Pesten. Mikor kitört a forradalom, szülei repülővel hazamenekültek, itt hagyták a hároméves beteg gyereket.

Persze egy fertőzőosztályon nagyobb biztonságban tudták, mintha elindulnak vele a városba. És amúgy sem vihették volna magukkal, a huszonnyolc napos elzárás rá is vonatkozott. Tudták vajon, látják-e még valaha?

A nővérek csak percekig sajnálták, amikor megtudták, hogy magára maradt az országban. Órákkal később a szüleire vonatkozó megvetés átszállt a kölyökre, napokkal később a rendszer minden nyomorúságát, gyötrelmeit, rettegéseit, az elmúlt években felhalmozott frusztrációt a szerencsétlen gyerek nyakába zúdították. Gera bömbölt, mert keveset kapott enni, és az sem volt már

ugyanaz, mint korábban, félt az egyedüllettől, a megvető tekintetektől, és ha felsírt a hangos lövések hallatán, azt mondták a nővérek: Fogd be a szád, Gera, mert kiadunk a felkelőknek!

November 4-e Gera ünnepe volt. Szülei az elsők között jöttek vissza, helyreállt a rend kinn is, benn is, ő meg sírhatott végre nyugodtan.

Napok óta legfeljebb ellátnak, annyit tudunk, amennyit egymás között beszélgetnek a nővérek. A lövéseket állandóan halljuk, komoly harcok folynak az Üllői úton. Tudjuk, hogy be lehet szolgáltatni a fegyvert, és akkor nem lesz bántódásuk a felkelőknek. Ezek meg inkább lőnek, mint feladnák magukat. Nem lehet tudni, hogy ma ki a miniszter, és ki lesz holnap. Kevesen járnak be dolgozni, és nem hoznak ennivalót.

Egy őszes, eddig alig látott nővér ül Ica néni ágya szélén. Nyakát furcsán előrenyújtja, így kisebb a tokája annál, mint amekkora valójában. Azt hittük, hírt hoz a családkról, de csak azt kérdezte, ki itt az evangélikus. Ica néni jelentkezett, de szerintem rögtön megbánta, mert a nővér megrohanta, leült az ágya szélére, és most buzgón téríti. Az ateista Ica néni (ezt többször is elmondja magáról) megpróbálja elzavarni, tiltakozik és ellenkezik, de a diakonissza néni erősebb. Hát istenem, nem tudunk elszaladni előlük. Ne fárassza magát, mondogatja állandóan, de a nővér előhúz köpenye alól egy Bibliát, és zsolnárokat olvas fel a magatehetetlen asszonynak. Bár nem tetszik a diakonissza erőszakossága, a fejtartása is természetellenes, élvezem a felolvasást. Végre történik valami.

Hagyjon békén, hagyjon békén, így Ica néni, a diakonissza pedig csak mondja a magáét, kapkodva lapoz a könyvben, bárhol kinyitja, azonnal beleolvas. Minél nagyobb a tiltakozás, annál fontosabbnak tartja a feladatot. Talán már érzi, hogy a kis istentiszteletből egyre csak vita lesz.

Magát veri az Isten, nézzen magára, de még nem késő, még megmenthetem, mondja az ajtóból, majd becsukja maga mögött. Nevetünk mi, Isten által vertek, pedig akár igaz is lehetne. Megfordul a fejemben, ha megpróbálnám végighallgatni a Bibliát, tengernyi időmből szánnék rá pár órát, és visszatérne végtagjaimba az élet, szaladnék apácának, diakonisszának vagy bárminek, ahogy hívják. De minden feltevéssel ellentétes lenne, tehát nem hagyom magam meggyőzni. Ide ne jöjjön többet!

Ma másodszor kaptunk száraz kenyeret tömbből levágott gyümölcsízzel. Állítólag egyre kevesebb étel van raktáron, kintről meg nem érkezik semmi. A piros vegyes gyümölcsíz legalább egy kicsit felpuhítja a kenyér száraz tetejét, mert egyébként alig tudom megraggni. Nem lakom jól vele, sőt már nem is kívánom. De valamit azért enni kell.

Vidékről az első forradalmi napoktól kezdve teherautón hordták fel az élelmet. Egy fuvarnyit valahonnan a kórházba irányítottak. Volt rajta tojás, tyúk, húzott liba, de csak a híre jutott a betegekig, a személyzet mindent hazahordott. Azokat a csomagokat sem kapták meg, amiket a vidéki rokonok küldtek fel a pesti autóval.

A meglévő készletek végesen fogytak, ami kintről érkezett, az közvetlenül az orvosokhoz, nővérekhez jutott. Sokan nem jártak be dolgozni, a bejárók egy kicsit kárpótlták magukat. A tömbökben álló gyümölcsíz azért végig kitarított, ebből vágdostak apró adagokat a betegeknek. Igaza volt a rádióadásnak, végül is tényleg jól voltak, éhen nem halt senki.

Nagymamám 25-én vonattal feljött Pestre, a lányával most sem találkozhatott, de hozott magával kacsasültet, beküldte a kórterembe egy nővérrel. A folyosó és az anyám ágya közötti pár méteren a csomag eltűnt, nem zavarta meg a benti kozt egyhangúságát. Másfél hónap múlva szóba került: kacsasült október végén? Azzal biztosan más lakott jól. Ahogy azokkal a húsokkal is,

amelyeket a teherautókra felkapaszkodva hordtak fel a nagyszüleim. Mivel csak egy üvegajtón túlról leshették meg lányukat, beszélgetni nem tudtak, a sülték eltűnése titokban maradt. Elloponni és megszabálni valószínűleg könnyebb és gyorsabb volt, mint megszerezni, megsütni, összecsomagolni, elérni egy teherautót vagy vonatot, végigülni az utat, elkerülni a lövöldözést és keresni egy megbízhatónak látszó nővért. Bár vidéken inkább volt élelem, azért ott sem rengeteg. A hús mindenesetre többnyire Pestre került.

Sem éjjel, sem nappal nem hallgatnak a fegyverek. Már azt sem tudom eldönteni, hogy ágyúval vagy géppuskával lönek-e, talán csak percekig van csend. A sorozatokat utálok a legjobban, mert olyan, mintha sosem akarnának abbamaradni. Ha nagyot szól, abbahagyjuk a beszélgetést, én pedig megpróbálom elképzelni, hogy most embert, autót vagy házat találhattak-e el. Félek, hogy minden lövésnél meghalnak, akkor pedig alig élhet valaki. Egyre több értelmét látom a maréknyi brómnak a fiókomban, pedig csak egy szemet vettem be az elején, azt hittem, jó szándékkal adják. Szóltak Roziék, hogy nem azért van, hanem mert nincs más. Ez az egyetlen gyógyszer, ami itt jár nekünk. Nyugton kell maradnunk, nem idegeskedni a háborútól, és nem idegesíteni a nővéreket. Fogjuk be a szánkat. Orvost nem láttam régóta.

Állítólag éjszaka van, de nem látni kifelé az ablakkeretre rögzített lópokrócoktól. Vastag, sűrű, darabja legalább egy mázsá, ráadásul nem ér semmit, mert teli van lyukkal. Ha sötétedik, bejönnek ketten, felállnak egy létrára, és gyömködik a keretbe a pokrócot, mielőtt még bekapcsolják a biztonsági világítást. A szélein szöggel erősítik a falhoz. Ha azt meglátják kívülről, belőnek. A pokróc lyukain nem látok ki a sötétbe, sem fölül, ahol rés maradt, mert a szög nem mindenhol bírja el a mázsát. Ők bezzeg tudhatják, hogy mi ébren vagyunk.

Tegnap még azt hittem, a félelemtől nem alszunk, de mondták, hogy ez a betegség jár. Idegrendszeri zavar.

A férfiszakaszh felől néha azt hallani, hogy nővér, nővér, valaki folyton kiabál. Aztán egy erősebb férfihang megismétli, de így sem megy oda senki, pedig nem nyugszanak meg, kiabálnak tovább kórusban, mintha volna köztük egy karmester, a többi pedig igazodna hozzá. Ha közelről hallani egy lövést, mindenki gyorsan elhallgat, nehogy felhívja magára a figyelmet.

Fönn volt az egész kórház, legalábbis a paralízisesek. Senki nem tudja, miért nem voltak képesek aludni, hogy bírták ki hetekig alvás nélkül, de mindegyikük körülbelül másfél hónap múlva kezdett elszunyókálni, először csak egy órát, majd napról napra többet. Az álmatlanságra nincs orvosi magyarázat, magam nem vagyok biztos benne, hogy nem a félelem tartotta ébren a társaságot.

Ahányszor megrázkódott a pavilon, felüvöltöttek a gyerekek. A nagyobbak kezdték, felsírták a kicsiket, anyámék pedig tehetetlenül figyelték a hangzavart, a kölykök vörös fejét, hiányos fogsorukat legörbült ajkuk mögött. Ha percekre elült a csatazaj, Rozi néha odaugrált egy hangadóhoz, megsimogatta a fejét, az elcsöndesedett, és lassan a többiek is befejezték a bömbölést. A második rettegős éjszakára Ica néni megfigyelte, hogy hármójuk hangjára a gyerekek megnyugszanak. Felvetette, mi lenne, ha hangosan imádkoznának, így beszélnek is, telik az idő, és hátha mégis van valami értelme. Csakhogy ő nem tudta az imákat, anyám és Rozi igen. Nekikezdték a Miatyánnak, utána folytatták az Üdvöz légy, Máriával, majd következett a Most segíts meg, Mária, ó, irgalmas szüzanya, egymás után, egész éjjel. A két lány mormolta folyamatosan, Ica néni is a Miatyánkat, a többiből pedig egyre többet. A zajból, amit a férfiszakaszh zsongása, egy

távoli rádió recsegő hangja és az Üllői úti háború okozott, egyre többször kitűnt egy-egy magas, nyöszörgő gyerekhang lelkes imádkozása. Bocsásd meg a mi vétkeinket, mondták a nagyobbak egyre bátrabban. Gondolkodott azon valaki, hogy mi a fenét vétettek azok a kölykök?

Fejenként több marék brómmal és imával várták, történjen már valami változás. Mikor hónapokkal később, az utókezelés idején Ica néni nagy hangon ismét ateista lett, anyám emlékeztette az imákkal töltött éjszakákra. Ó, gyerekek, csak értetek tettem, hogy megnyugodjatok, mondta fellengzősen. Persze, vissza az egész, ha már túlélte. De azért anyám imádlta, ezt most is érzem, ahogy beszél róla.

A doktornőt, aki mentőt küldetett értem, akkor láttam utoljára, amikor áthoztak az új kórterembe. Fekete, középkorú asszony volt, szénfekete szemmel, gyorsan járt, szinte szaladt az ágyak között. Bár nem mondta, elhittem neki, hogy rendbe fogok jönni, különben miért intézkedett volna, ha nem éri meg. Korán reggel jött be, bár itt nálunk nincs korán, és nincs későn sem. De reggel volt, talán a háború kezdetének napján. Megkérdezte, hogy van-e valamire szükségem, jönnek-e a szüleim, megnézte a tüdőkapacitás-eredményeimet, és elszaladt csattogó papucsával, elől nyitott, hátul lobogó köpenyével. Nagyon hiányzik valaki, aki tudja, hogy ki vagyok egyáltalán, nem egy tehetetlen a többi között.

Mióta kitört a felkelés, nem járt a kórházban, mondja flegmán a műszeres. Egyik sem jár be. Hol vannak ilyenkor, csak a szájuk nagy.

Gondolom, az orvosokról beszél, mert tényleg csak egy van belőlük az osztályon, nálunk legalábbis nem járt másik jó ideje. Nem mintha szükség lenne rájuk, ha már nem vagyunk gyógyíthatók.

Ica néni szerint nem az orvosokról, hanem a zsidókról beszélt. Hallotta a kövér diakonisszától, aki tegnap a reggelit hozta sértett arckifejezéssel, hogy bezzeg a zsidó ilyenkor nem dolgozik. Ők mindent tudnak, én meg azt sem, hogy a doktornőm zsidó.

'56 nem volt messze '44-től, mindenkiben élénken éltek az emlékek, mindkét oldalon. Ahogy lazult a fegyelem, a szájak egyre nagyobbra nyíltak. Mindenki azt mond, amit akar, és most majd törleszt. A vallás szabadsága némelyeknél együtt járt a nyíltan vállalt antiszemitizmussal, a személyzet egy része pedig – orvosok főleg – valóban nem járt be a forradalom napjaiban.

A doktornő, anyám protektora az egyik volt közülük, 23-án vagy 24-én látták utoljára, majd november 16-án jött vissza, mikor már csend volt, a kápolnában és a nővérszobában is. Meglátogatta anyámat, pár nappal azelőtt, hogy átvitték az utókezelő kórházba.

A forradalom napjaiban a személyzetet szinte csak a nővérszálló szerencsétlen lakói alkották, vidéki lányok, akik nem jutottak haza. Jobb híján a kórházban maradtak, és dolgoztak a távolmaradók helyett is. Na nem teljesítették túl a feladatot, hanem gondoskodtak a minimális ellátásról, áthúzták az ágyneműt, ha feltétlenül szükség volt rá, osztották a napról napra szárazabb kenyeret, a kifogyhatatlan vegyes gyümölcsöt, és időnként minden fiókba beszórtak egy marék brómot. Szigorúan, az előírásoknak megfelelően az üvegfalon túl tartották azt a néhány látogatót, akik eljutottak a pavilonig, a felhozott, beküldött élelemből pedig kárpótolták magukat a túlórákért.

Orvosból egy maradt az osztályon. Verebes negyvenes agglegény volt, nem hiányzott otthon senkinek. Magányában és félelmében mindig fenntartott egy bizonyos alkoholszintet, ami még lehetővé tette, hogy időnként végigdülgöngéljen a kórtermeken. Na jó, nincs mit szépíteni a helyzeten, tökrészeg volt, ahogy anyám emlékszik rá, a bennragadt nővéreknek így is megfelelt, akik egymást váltották az alagsori orvosi szobában, a kanapéján. Új beteget a forradalom idején talán nem is hoztak, a meglévők pedig megszokták, hogy nincs szükségük orvosi ellátásra.

Nem tudom, mi módon terjedtek a hírek az ágyhoz kötött betegek között, de mindegyiknek kétségtelen információja volt arról, hogy mi zajlik az alagsorban, a kápolnában, a pavilon más kórtermeiben. Arról viszont fogalmuk sem volt, hogy mi újság odahaza, és ki lő kire a városban. Ha a személyzet az alagsorban volt, nem jutott ágytál a betegeknek, nem volt csengő a nővérszobához, a légzésbénultak – ahogy anyám is – kiabálni sem tudtak, ha szükségük lett volna valamire. Anyám helyett és a vastüdőből éppen kikerült Ica néni helyett Rozi volt az egyetlen hang a szobában.

Hogyan gyógyultatok tulajdonképpen?, kérdezem folyton, mert a helyzet elég képtelen. Hát a Jó-istennel, mondja mindig, vagy valami ehhez hasonlót. Na azért ennyire nem vallásos, csak így jelzi, hogy a sorsra, a véletlenre, egy felsőbb hatalomra és persze egymásra bízta a gyógyulásukat.

Ezt a rózsaszínű húsfélét parizernek hívják. Most látom életemben először. Mi otthon kolbászt eszünk, szalonnát és sonkát, ami a levágott disznóból készül. Ez valami pesti hús lehet, állítólag van benne minden, csak nem látszik, mert jól összekeverték. Mosolyognak rajtam, ha nem értem a pesti kosztot. Napok óta először kapunk ilyesmit, olyan ünnepélyesen osztották szét, mintha valami lakodalmi étellel lepnének meg minket. A kézfejem kicsit mozog, amit a mellkasomra tesznek hideg tárgyban, azt valahogy be tudom ügyeskedni a számba. A levest és a főzeléket kihűlve kapom, mert minden étkezésnél csak egyetlen nővér jár körbe etetni, mire elér hozzám, már megdermedt a zsír a tányér szélén. Ennél még a száraz kenyér is jobb, a kihűlt étel felkavarja a gyomrom, de nem mondhatom, hogy ebből nem kérek. Sosem tudjuk, hogy fél nap múlva lesz-e mit enni, erre figyelmeztetnek minden étkezésnél.

Ica néninek csak a törzse és a lába bénult, a keze egészséges. Ügyesebb nálam, de kanalazni ő sem tud. Rozi viszont maga eszik, egyedül ő képes erre az egész szobában. Szinte meleg lehet a levese és a főzeléke, bár a zsírját látva mintha már eleve langyosan hoznák. De itt nem irigykedünk senkire, Rozi a szoba lába, hangja és jókedve. Csak elég ránézni, ha a világot szeretném látni, annyi élet szorult belé, hogy sosem fog kifogni belőle. Teste a betegség ellenére masszív és rugalmas maradt, kreol bőre még őrzi kora őszi egészségünket. Amikor nem ugrál, kímélve béna lábát, csak ücsörög, és kanalazza derűsen a langyos levest, azt is hihetnénk, hogy tévedésből küldték hozzánk, vagy csak a harcokat igyekszik nálunk átvészelni.

Ráhozták a frászt az egyik fiúra, azt mondták neki, hogy behozták a hűgát, vagyis engem. Neki nincs húga, nekem meg nincs bátyám, de a nővérek azt hitték, azért, mert két évvel idősebb nálam, és ugyanaz a vezetéknevünk, biztosan testvérek lehetünk.

Vérebés doktor egyik reggel a vizit alkalmával tántorogva megállt anyám ágya mellett, megkérdezte, mi újság, majd keresztbe rázuhant. Aztán valahogy összeszedte magát, és folytatta a vizitét.

Furcsa jelbeszédet tanultak meg a látogatók és a betegek, az üvegfal két felén próbáltak integetni egymásnak, csakhogy a bénultaknak az sem ment rendesen. Nyújtózkodva kipillantottak a látogatókra, összekacsintottak velük, biztatóan mosolyogtak egymásra, és jelenlétükkel biztosították a másikat, hogy még életben vannak. Nem volt ez olyan egyértelmű sem a hozzátartozóknál, sem a benn élőknel. Beszélni nem tudtak egymással, tárgyakat sem cserélhettek, ezért nem derült ki, hogy mennyi kacska, csirke, liba, kolbász és szalonna tévesztett célt. A kórházban kisebb eséllyel jutottak el a küldemények a hozzátartozóig, mint ahogy a rokonok eljutottak a Lászlóig. Igen sok baromfit nyilváníthatunk eltűntnek.

Valami azért mégiscsak átjutott az üvegfalon, egyenesen anyám ölébe: egy halom röplap az ajtó részén keresztül. A feladó Szakáll Tamás volt, apja még a harmincas évek egyik járványában bénult le, felesége 1956 tavaszán halt meg a Lászlóban, miután légszövét működésképtelenné tette a vírus, fia pedig anyámék szobájában próbálta túlélni a paralizist. Szakáll már napok óta

vigyorgott anyámra kívülről, a nővérek néha le is szúrták érte. Állítólag ha telefonált, először a fiatal lány után érdeklődött, csak azután kérdezett a fia felől. A személyzet utálta ezért.

Egyik délután résre nyitotta az ajtót, ami pedig majdnem a legnagyobb bűnnek számított a Heine–Medin-esek pavilonjában. (A legnagyobb bűn a bepiselés volt, ha valaki nem várta meg az ágytálat, nem bírta ki azt az egy-két órát, amíg egy nővér előkerül vele.) Szakáll a résen bedobta a röpcédulákat, egyenesen anyámra, ő pedig béna kezével meg sem tudta fogni a papírokat. Egy kialvatlan, mégis váratlanul éber nővér ott termett, és kiabálva kisöpörte a cédulákat Szakállal együtt.

Másnap újabb cédulát dobott be, rajta egypár sorral, hogy anyám ne haragudjon, amiért állandóan bámulja, de nagyon hasonlít az elhunyt feleségére. A nővérek némelyike ismerte az asszonyt, aki semmiben sem hasonlított anyámhoz, kívül sem és belül sem. Mikor bejöttek az oroszok, Szakáll nem jutott el a kórházig. Betelefonált, és megkérdezte, hogy van az a fiatal lány. Nagyon kiakadtak rajta.

Míntha évek teltek volna el, pedig csak alig több mint két hete nem voltam iskolában, egy hete fekszem itt álmatlanul és haszontalanul. Már jól ismerem a beázás rajzolatait a plafonon, a gyerekek képességeit, hogy a szőke térdelni is tud, a túskehajú meg csak a karját emelgeti. Gabika fel is tud ülni, Gera állandóan sír, mert nem érti senki a szavát. Csak mennek a napok, én meg lemaradok mindenről, ami odahaza történik, bár az is lehet, hogy a háború miatt elmarad a tanítás, akárcsak Alvin bácsi különlatin-órái.

De nem biztos, mert azt mondják, hogy vidéken béke van. Elképzelem, ahogy nővéremmel elindulunk reggel, a csúcsos kapu zöld ajtaját mindig nyitva hagyjuk. A gyaloghídon átmegyünk a vasúti sínek felett. Ha jön vonat, fölé szaladunk, hogy a lábunk alatt robogjon el, csikorogva fékez mindig, mert már ott az állomás. A reggeli miséről ilyenkor jönnek kifelé a korán kelő öregek. Átszaladunk a Fő utcán, a gimnázium kapujában pedig kettéválunk. Ő a harmadik osztályba megy, fel az emeletre, én a másodikba a földszinten.

Új felfedezés, hogy a kezemmel elértem a szememet, ezt nem is reméltem.

A tegnapi kapott kockás papírt a mellkasomra fektetem, így gyakorlom a gyökvonást. Olyan tantárgyat választottam, amihez keveset kell írni és többet gondolkodni. Nagyon halványan fog a ceruza, keményen rá kell nyomnom a papírra, hogy még fekvé is olvasható legyen az írás. Állandóan átlukad, a mellem meg már vörös a ceruzahegy bökdösésétől.

A hétfői tanításhoz összerakott táska a megírt házi feladatokkal hetekig megbontatlan maradt, csak decemberben kezdték Pestre hordani a tanulnivalót.

Egyik reggel lelkes ápoló jelent meg a szobában, Derek, negyvenes fiatalember. Felajánlotta, hogy Rozit és anyámat leviszi az alagsorba megfürdetni, mert ugyan a nővérek valamennyire lemosták őket mindennap, de tud jobbat, alaposabb tisztítást. Ica nénit nem vállalta, mert nagydarab, arról nem is beszélve, hogy csaknem ötvenéves volt. Derek szerzett egy nővért, és hordágyon levitték a két lányt az alagsori fürdőszobába, ahol volt két beépített kád. Rozi az egyikben egyedül tisztálkodott, a másikban pedig a magatehetetlen anyámat Derek fürdette lelkesen. Mindig mondta, hogy mit mos rajta éppen. Nem tett semmit, csak egy kicsit volt gusztustalan, ahogy kéjenkedett kedvére. Anyámat addig férfi nem látta meztelenül, nem is fogdosta senki. Derek néha átszólt Rozinak, hogy mijét ne feledje megmosni alaposan, közben pedig előadást tartott arról, hogy mi folyik a szomszédos orvosi szobában az orvos és a „szüzikék” között.

Ez november 4-én, vasárnap hajnalban történt.

Derek kiemelte a kádból anyámat, egy asztalra ültette, és kezdte törölgetni, amikor egyszer csak megjelent nagyanyám az alagsorban. A halászat teherautóján jött fel Pestre, hoztak egy szállítmány halat, és fogalmuk sem volt róla, hogy közben szemből érkeznek az oroszok. Már nem volt fegyelem a kórházban, ezért nagyanyám egyszerűen besétált a földszinti kórterembe, ott Ica nénitől megtudta, hogy lányát az alagsorba vitték. Lesietett, adott pénzt Dereknek, aki így megengedte, hogy a közelében álljon. Nemhogy megengedte, de produkálni is akarta magát, ezért önkéntes gyógytornászként elkezdte feszegetni anyám lábát, amely kontraktúrás lett már akkorra, a mozdulatlanságtól bekötöttek az inak és az izmok. Anyám a fájdalomtól hápogni kezdett, mert hang még jó darabig nem jött ki a torkán.

Nagyanyám rászólt Derekre, hogy most már elég, fejezze be a tornáztatást, hiszen ennyire fáj. És a férfi nem is látszott túlzottan hozzáértőnek.

Különös volt közéről látni az anyámat, de még szólni sem tudtunk egymáshoz, mert hiányzott az üvegfal. Annyi mindent kérdeztem volna, de ott lenn nem jutott semmi az eszembe, hangtalanul pedig úgyis csak keveset lehet kérdezni. Derek rángatta a lábamat, a fájdalomtól arra sem figyeltem, hogy már megint nincs rajtam semmi. El voltam foglalva a helyzettel, az alagsorral, ahol először jártam, a káddal, amiben nem ültem három hete, pedig a víz érintése nem juttatott eszembe semmit a benuálás előtti életemből. Csak az illat. Anyám megtört volt, a teherautó szállítmányától Balaton-szágú, amilyen a parti kövek illata, amikor rájuk szárad a kicsapott hínár. Furcsa zöld hajat növesztenek a sziklák a víz alatt, lengetik a hullámok olvadáستól befagyásig. Selymesnek és puhának látszanak fentről, nyálas az érintésük. Szeretem nézni, ahogy a hínár száalai rásimulnak a lábujjaimra. Vagyis szerettem nézni.

Kérdeztem valamit az apámról és a nővéremről, de nem emlékszem a válaszra. Biztosan nincs semmi baj, mert akkor emlékeznek.

Elment, és valami történik kinn, mert dübörög az Üllői út. Azt mondják a nővérek, hogy tankok vannak itt, az oroszok megszállták Budapestet.

A megszállás után következő néhány nap még sokkal nehezebb volt a bentlakóknak, alig érkeztek látogatók, élelemből még kevesebb maradt, a szállítmányok is elkerülték a kórházat. Jól lehetett hallani, ahogy szétlövök az Üllői utat, néhány orosz a mellékutákba is bement a felkelők után. Azt hitték, a kórházban is dolguk van, többször megpróbálták bejutni. Egy másik osztály orvosa kiment egy vödör festékkal, és cirill betűkkel felírta a kerítésre: Fertőző! Abban bízott, hogy a katonák meggondolják, érdemes-e benn körülnézni.

November 4-e reggelén bezárták a kápolnát, délben már nem harangoztak, egyre korábban jött az este, az elsötétítés miatt már kora délután felkerültek a lópokrócok az ablakokra. Anyám azt mondja, borzalmas volt hallani, ami a városban folyt. Hadikórházban érezték magukat, amit utolért a front. Remegtek az ablakok, a betegek és a bennrekedt nővérek állandóan rettegetek tőle, hogy valaki rájuk töri az ajtót, vagy az egész pavilon az égbe repül.

Siófokon nyugalom volt. A forradalom első napjaiban fertőtlenítették a házunkat és az egész gimnáziumot. A fertőtlenítésről csak három-négy évvel ezelőtt hallottunk, ekkor törték meg a csendet az osztálytársak, mertek kérdezni. Ők is csak három-négy éve tudják, hogy miként zajlott le a betegség első néhány hónapja, mert formális levelezgetéseken kívül más kapcsolatot nem tartottak anyámmal, ő meg talán nem is tudta volna elmondani, ha egyáltalán valaki megkérdezi. Furcsa diszkréció övezte ezt a kórt, mint valami szegyenletes nemi betegséget. A gyermekparalízis akkor a Balaton partján egzotikus vírus eredményének tűnt, mintha egy titokzatos utazó hurcolta volna be egy távoli földrészről.

Hordják el a gyerekeket, ágyastul. Váltva jár be két nővér, odamennek a rácsos ágyakhoz, kitolnak egyet a folyosóra, eltűnnek vele, majd jönnek a következőért. Nem hiszem, hogy csak én maradtam le valamiről, sosem alszom, vagyis mindenről tudnom kell. A gyerekek is értetlenül néznek, kérdezni nem mernek semmit. Aki ülni tud, azt is hanyatt döntik, hogy ne nézelődjön, különben nehezebb is tolni, ha billeg a kocsi-ban. Emelgetni próbálom a fejem, inteni Rozinak, hogy nézzen körül, kérdezzen helyettünk is valamit. Ica néni gyanakodón néz, szóval nem csak engem hagytak ki az eseményekből. Mi történik, ha megtudhatjuk?, susogja Ica néni, a legmerészebb közülünk. Levisszük a gyerekeket a pincébe, mondja az egyik tologató, de ránk sem néz, lökdösi a kiságyakat kifelé, közben törölgeti az izzadságot a homlokáról. Sosem lehet tudni, hátha szétlővik az épületet.

Nyilvánvaló mindannyiunk számára, hogy az épületet bármikor szétlőhetik, de az eszünkbe sem jutott, hogy valakiket hagynak meghalni, másokat pedig megmentenek.

Hát velünk mi lesz?

Csak a gyerekeket bírjuk el, mondja tovább közömbösen, ki tudja magukat oda lepipelni. Alig halljuk a szavát az ágyak csörgésétől, az egyik kölyök bömbölésétől. Arra ébredt szegény, hogy mozog alatta a föld, meg a zavaró csörömpölésre, ahogy a folyosó végén tolják a lépcsőn lefelé az ágyakat. A nővér szigorúan végignéz Ica néni, aki tényleg egy kicsit kövérkés, vagyis jó nagydarab asszony, annak ellenére, hogy hetek óta éhezünk. Megsajnálom, mert úgy néz ki, mintha az alakjának lenne az áldozata. Mi is maradunk, pedig én már olyan vékony vagyok, mint egy hurkapálca, szerintem engem is elbírnának a pincéig.

Tíz hónappal később tudták anyámat először mérlegre állítani, addigra meghízott negyven kilóra. Túlélik a betegséget, a forradalomba esetleg belehalnak. Amit a vírus elkezdett, a szovjetek befejezhetik. Folytatták az imákat még egy-két napig, aztán visszahozták a gyerekeket, mikor már elhallgattak a fegyverek.

Különös emberi értékek és szennyek bújtak elő rejtekhelyükről a legnehezebb időkben. A Vörös kereszt ingyenyógyszert küldött Magyarországra, ezres B₁₂-t is, amit anyámnak is szednie kellett volna. A községi tisztifőorvos, aki az orvosságok felett rendelkezett, kártyapartnere volt a nagyapámnak, aki a gyermekeit is tanította, a helyi orvos-pedagógus focimeccseken egymás ellen játszottak kellemes hangulatú barátságos mérkőzéseket. Felkereste a nagyapám, és kért B₁₂-t, de semmilyen segítséget nem kapott ettől az embertől: ha volt, nem adott belőle, ha pedig nem volt, nem akart szerezni. Még pénzért sem.

Tőlünk néhány háznőyira élt egy magának való zsidó család, a felmenők nem tértek vissza Auschwitzból, a két árvát összeadta a közösség, született három gyermekük. Nem jártak össze senkivel, hallgatagon vezették a vizitoronnyal szemközti könyvesboltot, s az asszony kezelt még a hajóállomás melletti szállodában egy üzletet, amely csak nyaranként tartott nyitva. A férfi egyik nap megjelent a nagyszüleimmél, hallották, mi történt a kislánnyal. Esetleg segíthetnének a hiányzó gyógyszert megszerezni. Meg is tették, a zsidó hitközségen keresztül egy kúrára való gyógyszer-adagot szereztek, természetesen ingyen, majd visszavonultak a fal mögé.

Anyám nyolc évvel később tudta nekik viszonzni, amikor barátságából egy nyáron át korrepe-tálta matematikából bukott lányukat. A javított osztályzat hármassá lett. A szülők nem hagyták annyiban, hálából egy Hemingway-novelláskötetet adtak anyámnak. Megvan ma is, 1963-as kiadás, Világkönyvtár sorozat, zöld vászonkötés.

Az ember utólag megbocsát, meg már mindegy is, mi történt akkor. Anyám hajlamos legyinteni a tisztifőorvos hitványságára, és ugyanezt kéri tőlem – no meg diszkrétciót. Diszkrét vagyok,

mert nem írom le a nevét, de nem hallgatok róla. Nem él már, védeni már nem tudja a helyzetet, meg szerintem védhetetlen is. Ha titkon utálta a családomat, akkor is kötelessége lett volna segíteni, a föld alól is keríteni gyógyoszert.

Nappal nem imádkozunk, megpróbálunk beszélgetni a szobánkon kívüli világról. Ica néni szeptember óta itt lakik a kórházban, ősz haja megnőtt, az egyik nővér két vékony copfot font belőle kétoldalt, majd föltűzte a feje tetejére. Olyan, mint a kiliti asszonyoknak, akik a piacon árulják a zöldséget. Halkan beszél a szomszéd szoba fiáról, hat között feküdt egy darabig. Ott van az állítólagos bátyám, tizenhét éves, a lába bénult főleg, a keze alig. Egy fiatal református lelkész, hatalmas darab, súlyosan beteg, mozdíthatatlan. Egy mérnök néhány hónapos diplomával, olyan állapotban, mint én. Egy vidéki fiú, túl a gégemetszésen. És egy apa, nem több harmincnál, mindig hisztizik, mert kevesli a figyelmet és az ellátást. Az egyetemistát a hintarespirátoron én is láttam az előző kórteremben.

Hárman vagyunk lányok és nők, gyermekekből van még tele kórterem ezen a tíz kölykөн kívül, iskoláskorúak. A gyűrött köpenyes szülike nővérekből mintha kevesebb volna, éjszakai ügyeletesként jár felénk a tokás diakonissza és egy másik, hallgató, aki szintén apáca volt valamikor. Ő mérte a harcok kirobbanása előtt a vitálkapacitást, látat, de abba hagyta, mikor már löttek. Ilyen háborúban a vitálkapacitás tényleg új értelmet kap. Nincs harangozás, sem feszület, imakönyv, Biblia, rózsafüzér, csak reggeli, ebéd, vacsora beszélgetés nélkül, és egyre több bróm a fiókunkban. Szóltak, hogy ne imádkozunk olyan hangosan, még őket is bajba sodorhatjuk. Ica néni, bár hangja nem volt, semmit sem hagyott szó nélkül, meg is kérdezte az egyik nővértől, hol az a nagy vallásosság, az meg azt mondta, hogy ő soha, hagyja békén ezzel. Kikérte magának. Azért én tudom, hogy Ica néni is remélte, újra nagyságos asszony lehet, mint a háború előtt.

Alig jönnek látogatók, véletlenül tudjuk meg, ha valaki után telefonon érdeklődtek. Apránként ettük, de mára elfogyott az őszibarackbefőtt, amit Rozi nővére és mamája hozott be tegnap. Nem tudták ellopni tőlünk, mert felmutatták az üvegfalon túl, és addig el nem mozdultak, amíg egy nővér át nem adta az üvegeket az ajtóban ácsorgó Rozinak. Elakadt a konzervgyár szerelvénye Rákos-rendezőn, valakik feltörték a koscsikat, a nép pedig odacsődült, és vittek, amit értek. Nekünk két üveg őszibarack jutott a zsákmányból. Kétnapi lakoma.

A kemény matrac érzéstelenre nyomta a fenekemet és a hátamat, a derekamon gomba jelent meg. Állítólag egy tenyérnyi vörös folt, viszketne is, ha érezném, Ica néninek teli volt ilyenekkel a háta. Engem még inkább forgattak, mert meg mertek emelni, Ica nénit hagyták mozdulatlanul, hogy majd visszajönnék, hoznak segítséget. De sosem jöttek vissza.

A forradalmat leverték, a bennlakók is észrevették, hogy kevesebbet lőnek. Azt viszont nem tudták, hogy mennyi idő telt el azóta.

A huszonnyolc napos elzárás a legtöbбекnek letelt, de egyedül az első kórterem pizsamás sétálója távozott a saját lábán időközben, a többiek kívárták, amíg az utókezelőt rendbe teszik. Ez az ORFI volt, a Császár-fürdő mögötti épület, Frankel Leó út 62., az udvar vége felfut a Rózsadombra.

Kérdeztem anyámtól, honnan tudta gyerekfejével, hogy mi zajlik odakinn. Azt mondta, ő nem volt gyerek, hanem egy felnőttfejű másodikos gimnazista, úgyhogy annyit tudott, amennyit bárki más 1956 októberében. Tudtak a politikai változásokról, egy távoli rádión hallották Nagy Imre beszédét, aztán csak a tankok érkezését és a lövéseket napokon keresztül.

Újra egy mentőben, mint néhány héttel ezelőtt. Olyan, mintha egy év vagy kettő eltelt volna azóta, pedig csak egyetlen hónap, egyetlen nap híján. Ez is szürke és hideg, mint az ég novemberi reggelen. A hebehurgya Derek kísér minket át, ugyanolyan szeleburdi, mint én voltam pár évvel ezelőtt, csak hogy rám nem bíztak beteg embereket. Ica néni fektették az egyetlen hordágyra, engem meg a kísérők kemény padjára raktak egy lópokrócba csavarva. A fal és a fapad hidege átér a pokrócon, a fülem talán le is fog fagyni, ha még sokáig a falhoz szorul. Annyira ráz az út, hogy Derek néha oldalba bökö, nehogy leguruljak. Ha már ő is alig tud a helyén maradni, kinéz az ablakon, és meséli, amit lát. Felszedték a kockaköveket, a maradékon, a szétdobált köveken rázkódunk ennyire. Néha felkiált, hogy ide nézzenek, hogy szétlőtték a Nagyvárad teret! De hát hogy nézzünk oda? Nagyon kell pisilnem, talán a fájdalomtól, Ica néni is összeszorítja a szemét, ha valami megdobja a mentőt, és repülünk egy nagyot a buckákon át. Néha hangosan nyöszörög, nekem inkább a fogam vacog. Rettenetesen fáj mindenem.

Derek meg csak üvölt, hogy ide nézzenek, ezt nézzék, hiányzik a sarokház, jaj, az Üllői út szétlőve. Nehezen viseli, hogy egyedül van a látvánnyal, a fejem alá nyúlva felránt ülő helyzetbe, hogy kilássak az ablakon, a tejüveg fölött. A háztimaim bekötöttek, nem nyúlnak a gerincem után, a fájdalomtól csak homályosan látom a romokba döntött házak tetejét. Minden olyan, ahogy a lövések hallatán elképzeltem. Mint egy háború, még ha azt mondják is, hogy nem volt az.

Derek, mikor látta, hogy anyám az ájulás szélén van a fájdalomtól (egyébként eszébe nem jutott volna, hogy fájhat ezeknek a betegeknek valami), visszafektette a padra.

Akinek addigra lejárt a huszennyolc napos elzárási ideje, ezen a napon, november 19-én átvitték az ORFI-ba. A mentő kettesével szállította a betegeket, a férfiakat is a szomszéd kórteremből. Derek volt az állandó kísérő, az egyetlen férfiember az ápolók közül.

Mikor odaért a mentő, kihoztak egy hordágyat, lerakták a járdára, ráfektették anyámat, és ott hagyták a Frankel Leó út kellős közepén, amíg Ica néni az épületben átvette az adminisztrációt. Addig anyám a föld felett pár centivel fekiúdt, és nézte a lehajtott fejű járókelőket, amint kifejezéstelen arccal kerülgetik a hordágyat. Úgy látszott, megszokták az ilyesmit. Jól emlékszik, hogy nem mertek ránézni, vagy gyorsan elkapták a fejüket. Egy borús novemberi reggelen, egy szétlőtt város megviselt utcáján senki nem számít barátságos emberek érdeklődő arckifejezésére. Már akkor is természetesnek vette, hogy idegenkednek tőle, most meg, hogy tudja, mi zajlott le odakinn, hideg tekintetük mögé félelmet és nem viszolygást képzel.

Csak perceket, de nagyon hosszú perceket töltött a koszban, az új kórház iránti várakozással, a szétlőtt város látványával, a fájdalommal, a tehetetlenséggel és azzal a felfedezéssel, hogy ez a nyirkos, hideg levegő mégiscsak szabad.

Lehet, hogy csak a bezártságtól vettem nehezen a levegőt a Lászlóban, mert itt nyitva az ajtó, idegenek, látogatók, bámészkodók, betegüket kereső rokonok mászkálnak a folyosón, benéznek hozzánk, hogy kik vagyunk egyáltalán, elnézést mondanak, majd mennek tovább. Hideg és gittszagú ez a kórterem, de itt van Ica néni, és Rozit is ide kértük, pár hét múlva hozzák utánunk. Mimi nyári beteg, hónapok óta itt él, de ebbe a szobába ő is csak ma került.

Néha tudnék mozdítani valamit magamon, zavar például a szemembe lógó lenőtt hajam, de minden mozdulat örült fájdalommal jár, a fájdalom pedig legyőzi az akarat, hogy megemeljem a végtagjaimat. Minden izmunk bekötött a hetekig tartó mozdulatlanságban. Majd rendbe teszik, mondja mindig hűvösen a főnővér helyettese,

valyis most az első számú, mert a főnővér nem jár be orvos férjével együtt. Ettől a rendbetételtől nagyon félek, nem beszél senki róla, csak sajnálkozik. Várható, hogy ha hozzám nyúl valaki, megőrülök a fájdalomtól.

Kinn néma csönd, pedig utcára néz az ablakunk. Négykor már sötét van, attól kezdve látogató sem jön. Kijárási tilalom van. A személyzet itt is hiányos, de nem vagyunk magunkban: fentről néha leugrál egy-egy fiú, bemosolyog az ajtón, megkérdezi, hogy vagyunk, de nem marad sokáig. Előadják saját versüket, vagyis Arany-átköltésüket: „Istenem, Istenem, mért nem adál szárnyat, hogy pótoljam a Heine–Medin-es lábat.” Máskor az emeletről hallgatjuk a kórust, részletet a Csárdáskirálynőből: „Hogyha új leány van az ORFI műsorában, mi már előre érte lángolunk.” Néha mesélnek a dzsemboriról, ahogyan ők nevezték azt a két hetet, amit nők, férfiak, gyerekek összehordva töltöttek a lövöldözések idején.

A Frankel 62. repülős kórház volt valamikor. Az utcai frontot és a Rózsadombra nyúló udvari épületet egy csarnok kötötte össze, az ambulancia. Mikor elkezdődött a lövöldözés, az ambulanciára hordták az összes beteget, nőt, férfit, gyereket vegyesen, tábori ágyakra fektették őket érkezési sorrendben. Így töltötték a legvéresebb napokat a dzsemboriban. Kicsit csodálkozom, hogy cserkészifejezést használtak a kemény ötvenes években, de boldogan veszem tudomásul, hogy a szellem nem veszett el, testi nyomorúságukkal ellentétben az elméjük tökéletesen működött.

November 17-én kezdték rendre tenni a harcok által megviselt utcai frontot, a betört ablakokat beüvegezték, kitakarítottak, így tudták fogadni két nappal később a László-kórházból átszállított betegeket. A férfiak a második emeletre kerültek, a nők és a gyerekek az elsőn feküdtek. Sokkal kevesebb nőbeteg volt, két-három kórteremnél többet sosem töltöttek meg, ezért az emelet többi részére tették a gyerekeket, hogy csökkentsék a hátsó épület zsúfoltságát. A férfiaknak egy egész emeletre szükségük volt.

Ahogy a Lászlóban, itt sem volt rendes ellátás, az orvosok közül a legtöbben, a nővérek közül pedig sokan nem jártak be 1956 végéig. A barátságtalan főnővérhelyettes szintén apáca volt egykor, mint sokan odaát.

Lehet, hogy csak a forradalom kudarca frusztrálta a személyzetet, különösen a kórházakban bennragadt nővéreket, akik úgy bántak a betegekkel, mintha ők tehetnének erről az egészről. Hidegen és undokul viselkedtek, a leghalványabb emberség is hiányzott belőlük. Később, pár hónap múltán jobbá vált a helyzet, az újabb ápolók és a helyzetet elfogadó régiek egyre többször mutattak emberi arcot.

Amilyen csönd van odakinn, olyan nagy az élet idebenn, persze csak a kijárási tilalom előtt, sötétedésig. Ha magunkra maradunk, Ica néni mesél a régi életéről, a Rádiusz moziról, amelynek a vezetője volt a harmincas évek végén, negyvenes évek elején, ott, a Royal Apolló utáni második legnagyobb moziban mutatták be a legjobb filmeket. A Dankó Pistát Jávor Pállal. Jávor olyan részeg volt, hogy ketten támogatták a színpadra meghajolni. Ma is hatalmas könyvtárunk van a Bartók Béla úti lakásban, végigolvastam a díszes kiadású klasszikusokat. Gyönyörű ruhákban járt, ismerte a nagy színészeket, Rádayt, Csörtöst, a háború előtti évek díváit. Ahogy magyaráz, mindig finom fehér kezét nézem. Ha nagyon beleéli magát, elfárad, elcsuklik a hangja, és int, hogy majd később mondja a többit.

Töri a hátam a kemény ágybetét, pedig hármat is raktak egymásra. Nem puhább, csak magasabb így, az meg tulajdonképpen mindegy lenne. Néhol átszúr a szalma, amivel kitömték. Néha megkérem az új fiúkat, hogy mozdítsanak meg, mert elfeküd-

tem a derekamat. Az új fiúk a Testnevelési Főiskoláról jöttek velünk egy napon, kirúgták őket politikai okokból, de mivel tanultak anatómiát, ideirányították őket gyógyornásznak és ápolónak. Mára levágatták a Kossuth-szakállukat, alig lehet rájuk ismerni.

Mimi tizenkilenc éves, nyáron bénult le minden végtagja, de már kacsázva, egy kicsit riszálósan képes egyedül járni. Olyan, mintha bolondozna, az egyik lábán pedig lábujjhegyen jár, mert bekötött az Achillese. Magas, vékony, de nem látszik soványnak. Bár a dzsemboriban összetartott a társaság, azért örül, hogy lányokkal kerül egy szobába, méghozzá nem is akármilyenekkel. Nem várja meg, hogy kihűljön az ebédem, amíg valaki hajlandó megetetni, inkább leül az ágyam szélére, és együtt eszünk, a saját kanalával a tányérjából eszik egy falatot, majd amíg megrágja, az enyéből ad nekem egyet. Közben mesél az itteni fiúkról, mi is mesélünk a mieinkről, akik két szobát is elfoglalnak a fejünk fölött.

Az ágya mellett vannak a ruhái, könyvei, személyes dolgai, mint egy igazi kórházban. Hamarosan nekem is lesznek ilyenek, hozzák a szüleim, csak nagyon nehezen szervezik meg az utat, mivel sötétedés után nem mehetnek az utcára. Márpedig a napok egyre rövidülnek.

November vége, december eleje zavaros átmeneti időszak volt a forradalom és az új rendszer között. Még nem mindenki dolgozott, de jöttek újak, mint a fiúk a TF-ről. Haranghy Bandi, a grafikus unokaöccse volt a legcsinosabb az összes közül, egy év múlva öngyilkos lett egy idősebb, férjes asszony miatt.

Deklasszált elemek gyűjtőhelye volt a kórház a teljes ötvenes években. A portás Szabó bácsi egykor Horthy nagykövete volt Finnországban, az egyik betegszállító pedig ezredes Horthy hadseregében. De akadt háromdiplomás, doktori címmel rendelkező agrármérnök, tanár és egy tragikus sorsú férfi, aki hét évet ült tévedésből, tárgyalás nélkül, 1959-ben közölték vele, hogy összetévesztették egy névrokonával. Szabadulása után az ORFI-ba került, anyámék folyton hallgatták, amint a folyosón tíz lépést tesz előre, tízet hátra, majd fordul vissza, ahogy a cellában megszokta. Akkoriban, 1959 körül érkezett egy háborús bűnösként halálra ítélt politikus unokaöccse, a nevével ugyanis gipszelnél többre nem vihette.

A László fertőzőosztályához képest zsongó pályaudvarhoz hasonlított a paralizisesek néhány kórterme, a vidéki hozzátartozók bármikor bejárhattak, a pestiek csak látogatási időben, de a kijárási tilalom mindenkire vonatkozott. A rokonok szomjasan csaptak le a betegekre, mindenkinek volt valami közölnivalója, a forradalom mindenhol nyomot hagyott.

Rám roskadt az eredeti életem. Itt ül az apám, lefogyva, hallgatagon, szótlánul szorítja a kezem, velem figyel, ahogy az anyám intézkedik, kipakolja a tankönyveimet, az ágyam végébe teríti a pongyolámat, aztán a hajamat fésülgeti, de úgysem tudja helyére tenni a tinceseimet. A fiúra levágott hajam belenőtt a szemembe, hátul meg kócolódik az állandó fekvéstől. Nővérem le sem mer ülni, anyám nem is engedi, mindig ad valami feladatot, amivel félbeszakítja a gimnáziumi történeteket. Pedig szívesen hallgatnám, hogy ki érdeklődik irántam, bár mindenki nagyon távolinak tűnik, mintha többé sosem látnám őket. Vagyis teljesen mindegy, hogy eszükbe jutok-e. Az igazolható hiányzás végső mértékét is kimerítettem, ezért mostantól magántanuló vagyok.

Tegnap bontották meg az október 15-én összerakott iskolatáskámat. Első órához füzet, könyv, a második órához füzet, könyv és így tovább, mindig így pakoltam össze. A kémia a harmadik volt hétfőn, ezt a könyvet kellett először kivenniük. Fiatal tanárom bevittette a nővéremmel, áthúzogatta benne a felesleges részeket, a fontosakat viszont megjelölte, és mellé írta a megjegyzéseit. Lehet, hogy már csak ketten bízunk abban,

hogy vegyész leszek? Rajta nem fog múlni, rajtam sem, alig várom, hogy tanulhassak végre.

Aztán itt egy levélsomag, lap minden egyes osztálytársamtól. Valaki hosszan ír, más csak illedelmesen a lényegre, hogy visszavár. Féltreteszem, most nem tudom elolvasni őket. Beszélgetni így sem tudunk, csak magamba szívom apám mélységesen mély szeretetét, kényelmesen elfogadom anyám praktikusságát, mit hol találok majd az éjjeli-szekerényben, zavartan összevigyorgunk a nővéremmel, és már mennek is a többi látogatóval együtt. Itt maradok a régi életem tárgyai és az új életem bútorai és társai között.

A sötétedésig Kőbányára kell érniük, a nagynénémhez, ott töltik az éjszakát.

Szentkuthy Miklós

KÉT RÁDIÓ-ELŐADÁS

I

A józanság dicsérete*

Somerset Maugham: SUMMING UP

Ha a legutóbbi napokban végigsétáltam a belvárosi könyvkereskedések kirakatai előtt, jóformán nem láttam mást, mint Picasso meg Braque festményeit tartalmazó gyönyörű színes mappákat. Az egyik fedelén egy zöld szájú, dupla orrú és idegen arcokból összeollózott szemekkel ékes urat láttam, a másokban is gitárokba nőtt kancsókat és hatfenekű meg hétszájú mosdótálakat. Bevallom, nagyon szeretem ezeket a játéknál sokkal komolyabb játékokat. Ha új angol vagy francia költőket olvastam: az úgy látszik újra felkapott Eliotot vagy a fiatalabb Audent, ilyen sorokban gyönyörködhettem: „*Itt imádjuk a naspolyát, a naspolyát, a naspolyát / Itt imádjuk a naspolyát, reggel ötkor pontosan.*” Bevallom, én még ezt is nagyon szeretem. Van olyan művészi bolondság a világon, amittől több bölcsességet tanulhatunk meg, mint a tudósok könyveiből. De amikor megnéztem az angol rajzolókat és rézmetszőket a Nemzeti Szalonban (ahol jóformán csak egyetlen hölgy vetkőzött, tiszta udvariasságból a modernség iránt, olyanformán, hogy a kontya, karja, inge egyetlen elektromos szikrafirkába bolondul, és a többi kép mind igen-igen konzervatív formában, igen-igen szolid módszerekkel igen-igen reális tárgyakat ábrázol), rájöttem, hogy ebben a józan realizmusban van valami titok, erő, báj és szuggesztív szépség, amit viszont Picassóék nem ismernek. Ha valaki ezeket az aprólékos levélrajzokat vagy romantikus sötétségből kifehérlő francia templomtornyokat, a szőrönként fába metszett papagájokat vagy – ó, bűnök bűne – egypár sznob műmodern szerint fényképhez hasonló arcmásokat nem szereti, rájöttem, valami lé-

* Szentkuthy Miklós könyvismertetését 1947. október 12-én olvasta fel a Magyar Rádió RÁDIÓ-CSEVEGÉS című műsorában.

nyeges dolgot dobott ki a művészet nagy egészéből. És ahogy pompásan ízlett több úgynevezett szürrealista kiállítás után az ósdiak váratlan ezeregy éjszakája, gondoltam, hogy – annyi Joyce- és Virginia Woolf-tanulmányozás után – kipróbálok egy konzervatív angol írót, mégpedig ott, ahol elvi dolgokat tisztáz, amitől angoloknál sosem kell félni, mert a nagy állványozású elméleteken vagy robbanó bombaként beszerelt világnézeteken szívből nevetnek.

Így kezdtem lapozni Somerset Maugham SUMMING UP-ját: „Életem mérlege” – talán ez lehetne a magyar címe. Alig olvastam pár sort, rögtön éreztem, hogy a józanságnak, annak a bizonyos angol common sense-nek éppannyi öröme, hogy ne mondjam, fantasztikus öröme van, mint Eliot madárijesztő-himnuszainak. Különleges elfoglaltsággal vonzódok a szerény írókhoz, mivel képtelen vagyok igazi zsenialitást alázat nélkül elképzelni. Épp ezért Maugham nagyon nagy étvágyat csinált bennem a józanságra, mikor láttam, hogy az szerénnyé tesz. „A józan ész álláspontjára helyezkedve – írja saját magáról – egyáltalában nem számítok semmit a világon. Igazán édeskevés volna a változás a mindenségben, ha nem jöttem volna a világra.” Az már jó jel, gondoltam, ha egy világhírű, dédelgetett drámaíró ilyen hangon beszél. Persze ez lehetne póz is; de az egész könyv kedélyesen bölcs, egészséges derűvel kiábrándult stílusa ezt kizárja.

Rendkívüli józansága vezet irodalmi önbírálatára; az az átlag színháza járó közönség, aki csak a szinte detektívtörténetbe illő izgalmassággal felépített jeleneteket élvezi Maughamban, nem is sejti, hogy ez a világiasan könnyed és áttetsző író milyen mélyreható, komoly és tág stilisztikai és nyelvészeti tanulmányokat folytatott. Ha nálunk valaki így elmerült volna a renaissance, a barokk, majd a késő XVIII. századi stílus tanulmányozásában, már rég olyan irodalmi sznob lenne, hogy nem lehetne vele szóba állni vagy pláne egy sorát elolvasni. És itt van ez a keleti kémtörténeteket író Maugham, aki éppoly járatos az angol irodalom minden régi különlegességében, mint a neobolondok, csak egyszerűen nem veszi oly fanatikusán komolyan őket.

Pedig Maugham távolról sem kiegyensúlyozott lélek: van olyan ideges, gátolt, összetett, lelkes és kiegészített, mint Huxley, csak eszéből és idegbajából nem csinál olyan nagy komédiát, nem szeret úgy ríkítani.

Maugham hamarosan levetkőzi a Wilde Oszkár-korszak túl virágos stílusát: „Józan eszem – írja – rögtön megmondta nekem, hogy mindez vérszegény kotyvalék; az agyondíszített, ide-oda kanyargó körmondatokban csak egy kifáradt, kongó frátert találtam” – mondja egy korabeli íróról.

Nagyszerű, amit a jó prózáról ír (miután Mallarmé szfinxköltészetéről megjegyezte – nem árt néha az ilyen ellenméreg! –, hogy „egypár mondata tényleg szép volt, de verseinek anyaga mégsem volt más, mint korának költői laposságai”). Szóval a jó prózáról azt mondja, hogy az mindenképp jó modor kérdése. A barokk prózát azért nem bírja a józan esze, mert abban csak korcs és elvetélt költészetet lát; a költészet pedig valami lényegesen más, mint a próza, amely a józan ész műfaja. „Nem véletlen – mondja –, hogy a legjobb prózát a rokokó idején írták, mikor is az elegancia és a mérséklet, különösen az elején, a legnagyobb mértékben uralkodtak.” A jó prózának olyannak kell lennie, mint egy művelt ember társalgásának: egyáltalán, a költészetben van valami barbár, a próza viszont kimondottan civilizációs jelenség. Nem ennek a józan és civilizált agyának köszönheti-e (és itt ismét a szerénység témájánál vagyunk), hogy értelmi és művészi funkcióit egyáltalában nem tartja többre, mint akármi mást.

Hallgassuk csak: „Szó sincs róla, hogy nagyobb érdem volna, ha az ember elolvasott egy könyvet, mint hogyha életében felszántott volna ezer holdat. Egyáltalán, nem nagyobb érdem pontos

esztétikai elemzést adni egy festményről, mint megtalálni a hibát egy automobil motorjában.” És a végső megfogalmazás: „Hülye előítélet az értelmiségi ember részéről, ha azt hiszi, hogy ő az egyedüli, ami számít.” Aki ilyen civilizált, jó modorú távortartással kezeli az irodalmat, attól többet várhatunk, mint egy vakbuzgó művészetimádótól. Milyen jellemző ebből a szempontból, ahogy ő beszél az emberi lélek bonyolultságáról, álmok, ötletek, örült képzetkapcsolások zúrzavaráról, jellemünk önellentmondásairól, szóval mindarról, amit Joyce vagy Virginia Woolf oly egzaltált túlzással elemzett és ábrázolt. Ott, ahol Freudék a lélekmélyről patetizálnak, ő ezt a kedves rokokó szót használja: *rêverie* – *ábrándozás*. És ahelyett, hogy fantáziaorgiát vagy nagyképű tudatregényt csinálna a humoros *rêverie*-ből, mélységes megértés, humánus megbocsátás származik belőle embertársai számára. Mindenki álmodozik, és mindenki állandóan – ha belenéznenk bárki-be, ezt látnók – hitvány, gonosz, kicsinyes, önző, disznó, sznob, hiú, érzelgős; kivétel nélkül az egész emberiség nevű társulat. Én is, te is, ő is. Tehát a legsürgősebben megérteni és megbocsátani! Nem kell kálvini szigor, nem kell freudi túlelemzés, nem kell Joyce-féle megbolondulás, ezek nem „civilizált modorú dolgok”; viszont nem kell azt gondolni, hogy ez a Maugham tú-rokokó, ő, nem: pontosan 1947-ben írja: „*Én inkább lennék közönséges, mint affektált író, mert az élet közönséges, és az élet az, amit az író keres.*”

II

XVIII. századi pillanatok*

Manapság elég sok könyvet olvashatunk arról, hogy a tudományos felfedezéseket kihasználó technika egyáltalában nem vitte előre az emberiséget, sőt újabb és újabb katasztrófákba sodorta. Egy francia orvos méltán mutatott rá arra az óriási szakadékra, mely az emberiség technikai fejlettsége és erkölcsi fejletlensége, sőt visszafejlettsége között tátong. Huxley is nagyon sokat foglalkozik legutolsó műveiben a technika rohamos, sőt szinte örült fejlődésének éppolyan örült veszélyeivel.

Mikor ezeket olvastam, jutott eszembe egy XVIII. századi angol levélfíró – mintha már a rokokó emberei közül is lettek volna egyesek, akik a parfümös parókák és csi-csergő kis intim szökőkutak között éppúgy meglátták ezt a veszélyt, mint mai tudós szerzőink. Ez a Horatius névre keresztelt Walpole** nevű úr, aki mérhetetlen tömegű levéllel árasztotta el ismerőseit (úgyhogy az angolok alig győzik mázsás kötetekben kiadni), ez az úr a következőket írja 1783-ban a repüléssel történt első kísérletezések idején: „*Nos, remélem, hogy ezek az új mesterséges meteorok egyszerűen csak játékszerek maradnak a tudósok és a naplopók számára, és nem csinálnak belőlük új gyilkoló gépezeteket az emberi faj ellen, ahogy ez oly gyakori eset volt már a tudomány haladásával és felfedezéseivel kapcsolatban. Az emberek gonoszságra termett agyveleje mindig csak azt kutatja, hogy a nagy szellemek eredményeit miképpen alkalmazhatnák embertársaik rabláncra veréséhez, megcsalásához vagy elpusztításához. Ha arra gondolnánk, hogy a Holdba is eljuthatunk, bizonyára az volna az első kérdés, hogyan csinálhatnánk belőle engedelmes gyarmatot valamelyik európai királyság számára.*”

Pedig ez a nagyvilági levélfíró *nem* volt mély szellem: mi sem groteszkebb, mint mi-

* A Magyar Rádióban elhangzott: 1947. július. – Az eddig kiadatlan tanulmányokat az író hagyatékából (Szentkuthy Miklós Alapítvány archívuma) közreadja Tompa Mária.

** Horace Walpole (1717–1797).

kor nem tudja visszatartani fölényes kacagását egy írországi természettudós vendége fölött, aki ijesztő világossággal adja elő legújabb elméletét a Föld keletkezéséről és a legelső élőlények alakjáról. A legmodernebb természettudomány sem véli másképp a dolgokat, de a versailles-i parkot látogató nagyúr csak luciferi nevetéssel tudja kísérni ezeket a lángeszű felfedezéseket.

Noha effélék miatt nemigen emelkedik értékben szemünk előtt ez a derék Horace Walpole úr, valahol még ebben is igazat kell adnunk neki: ma, mikor – tisztelet a kivételnek – legnagyobb tudósaink szemében sincs már meg a tudomány kamaszosan lelkesült tisztelete.

Közben a XV. Lajos udvarát járó nagyúr nem csak korának kisebb-nagyobb Kopernikuszain és Einsteinjein mulatott a fáradt és kiábrándult életművészek kételkedésével; Versailles-ban sem hunyta be a szemét, és igen mulatságos dolgokat figyelt meg fényűző párizsi utazásai alkalmával. Versailles-ról és a királyi családnál tett látogatásáról a következőket írja egy kedves barátjának: *„Versailles-ban minden a nagyképű parádézás és a legneveltesesebb szegénység keveréke. Az udvari szeretők hajában aranypor csillog, de a király hálóingén óriási lyukak tátongnak. A tavakban japán hattyúk suhannak, de a szakács szája be nem áll, mikor őfelségével arról perlekedik, hogy ma pedig nem lesz májgombóc az arany levesescsészében, mert a készáros beszűntette a hitelt.”* Meglepi, hogy a piaci árusok úgy nyüzsögnek a palotában, a másáry szobáinak közvetlen közelében, mintha az uralkodó legfelsőbb szentélye is valami keleti cigányvásár volna csupán. Mikor egy királyi előhálószobában arra várakozott, hogy a szomszéd öltözőből kilépjen a trónörökös, azt kellett látnia, hogy a különböző reggeliző- és fésülködőszalonokban úgy csavarognak a kikiáltók és a zsbárusok, mint egy cirkuszi előadás szünetében. Sőt abban a szobában (ajátatoskodó vagy körömlakkozó szobácska lehetett), amelyet egyetlen ajtó választott el a király szobájától, két takarító lakáj a legnagyobb kedélyességgel járta a táncot, ahelyett, hogy „vikszeltek” volna. Végre megtörténik a bemutatás. Walpole úr azt írja, hogy csak a királyné ereszkedett le hozzá, a többiek még csak egy fél szótagra sem nyitották ki a szájukat. Walpole és a királyi rokonok úgy vonultak el egymás mellett, mint a kerek talpakon huzigált fabábuk vagy néma kísértetek. A király többek között úgy lát-szik azért sem szólhatott semmit angliai tisztelőjéhez, mert éppen az ingébe való bebújással volt elfoglalva... azt ugyanis tudnunk kell, hogy ha az ember a királyi „levée”-hez, felkeléshez volt meghíva, az nem valami jelképes gesztus volt, hanem valóban végignézte az inggombolás és lepedőszellőztetés összes fokozatait.

A királyné szobája még érdekesebb: a családtagok ugyanis külön-külön kalitkáikba vannak zárva, és Walpole úr szép sorjában „megy keresztül rajtuk”, mint valamilyen kísérteties állatkerten. A királyné fagyott vigorral ül pipereasztala előtt, nem tudni, saját magát, a vendéget, udvarhölgyeit vagy a nagy semmit nézi-e tükrében. A szobában két-három boszorkány- vagy párkaszerű udvarhölgy lézeng: ásítognak és szédelegnek az unalomtól – talán szeretnének már Ábrahám kebelén lenni, jegyzi meg kedvesen Walpole, tekintettel arra, hogy más férfiút aligha találnának a francia király birodalmában, akinek kebelére hajthatnák kopaszodó fejüket.

A trónörökös csak néhány pillanatig látható: csont és bőr, haldoklik, alig van három hónapja hátra, a fogadásokra úgy viszik, mint egy múmiát vagy ereklyét. Walpole gyorsan rohan át e haláltánc-budoáron a trónörökös feleségéhez, aki szétbontott ágya mellett áll, de már felöltözve és nagyon egyenesen. Rettentő mérges és – elvégre Versailles-ban vagyunk – rettentő udvariatlan.

A legkedvesebb látvány még a trónörökös kislánya, akit leveskanalazás közben sza-

bad megnéznie: ez legalább „*kövér, mint egy puding*” – írja a legkézenfekvőbb angol hasonlatot.

Amilyen temetői ez a versailles-i díszfogadás, olyan operaszerűen élénk, rikító és rendetlen az angol király temetése 1760-ban. Shakespeare-darabba vagy rémdrámába illő jelenet (még a westminsteri gyászkomédia előtt), mikor az alig pár perce halott királyhoz elhívják a félig vak és teljesen süket Amália hercegnőt, akinek nem merik megmondani, hogy a király meghalt. A süket és vak hercegnő vagy félórát „beszélget” a halott királlyal: ő ugyanis már évek óta megszokta, hogy a válaszokat nem hallja, úgyhogy most sem volt számára semmi feltűnő különbség.

A temetést teljesen úgy nézi Walpole úr, mint egy újszerű balettet, gyöngyház látcsövén át bírálgatva a szereplőket, a halott királyt is beleértve. A palotai ravatalnál bíborvörös a szín, nem a fekete – és a panoptikum főattrakciója a tripoliszi követ, az igen díszletszerűen elhelyezett óriási ezüstkandeláberek között. Egy ilyen malomkő turbános, főunuchszerű alak és a koporsó végét elöntő, szikrázó parókatincsek *együtt*: „*valóban egész jó hatást tettek*” („*a very good effect*”), ahogy Walpole írja. A templomban az a legkedvesebb, hogy a koporsócipelő gárdisták egyszerre csak káromkodva segítségért kezdenek ordítani: nem bírják tovább cipelni a túl nehéz koporsót. Teljes a rendtelenség, a püspök összekeveri az imákat, a kórus esküvőhöz illő dolgokat énekel; ekkor rohan be Newcastle hercege, aki sírógörcsőt és ájulást tetet az oltárlépcső és a koporsó között. A hercegek locsolja fel az oltárnál óriási kölnivizes flaskójából, mire Newcastle herceg rögtön lornyonozni kezdi az udvarhölgyek kivágott nyakát...

Ez a XVIII. század! Frivol farsang még a temetés is, de! közben bölcs emberiség hangja is szól állandóan. Walpole barátunk társadalomszemlélete is álarcosbál és történelemfilozófia házassága volt.

Füzi Izabella

„A LOGIKA NEM TÖRŐDIK A DZSENTRIVEL”

A „kombinálás” stratégiái „A Noszty fiú”-ban

A címbeli mondat – „*A logika nem törődik a dzsentrivel*”¹ – a regény utolsó előtti, DISPUTA című fejezetében hangzik el. Tóth Mihály döntése igazolására hozza fel, de könnyen meglehet, hogy az általa „logikaként” aposztrófált tudomány, akárcsak a regénybeli statisztika, „*azért jó tudomány, mert mindent be lehet vele bizonyítani*” (377.). Milyen logika az, amelyik nem törődik a dzsentrivel, s vajon mondhatjuk-e, hogy a dzsenti sem törődik a logikával? A DISPUTA talán az egyetlen olyan része a regénynek, ahol a két tá-

¹ Mikszáth Kálmán: A NOSZTY FIÚ ESETE TÓTH MARIVAL. Móra Könyvkiadó, 1977. 474. További hivatkozások erre a kiadásra a főszövegben.

bor érvei és ellenérvei, érdekei és érdekellentétei nyíltan terítékre kerülnek, az egyetlen, argumentumokat sorjázó, nyíltan meggyőző és nem rejtetten taktikázó rész. Meg kell vizsgálnunk tehát a logikának a szerepét a regény befejezésében és a befejezés helyét a regény „logikájában”. A történetmondás egyik szervezőelve ugyanis, hogy a „*jelentés iránti szenvedélyt*» a *befejezés iránti vágygyá*”² alakítja, a regény befejezése viszont (akárcsak a korabeli közönség számára) motiválatlannak és zavarbaejtőnek tűnik; a formális befejezés nem érzékelhető tematikus zárlatként. Ez a végkifejlet annál is meglepőbb, mivel a történet szintjén minden egyes epizód esetében a szereplők gondosan ügyelnek rá, hogy a történet az előirányozott vég felől váljon értelmessé, szinte azt is mondhatnánk, hogy a kívánt megoldás felől – regresszíve – gondolják el és alakítják a történet összes változóját. A taktika abban áll, hogy nem a rejtvény megoldását keresik, hanem mindig egy (újabb) rejtvényt találnak ki a megoldáshoz.

Annak megvilágítására, hogy mit jelenthet a taktikázás a Tóth Mihály által emlegetett „logikában”, vizsgáljuk meg „a fogoly dilemmájaként” híressé vált logikai rejtvényt. A logi-sztorinak a következő, elképzelt történet az alapja: két, régóta körözött bűnözőt elfognak, és megpróbálják őket vallomástételre bírni. Külön-külön mindkettőjüknek azt ígérik, hogy ha egyikőjük vall, szabadon bocsátják, míg a másikat tíz évre lecsukják. Ha mindketten vallanak, akkor öt-öt évet kapnak. A történet csattanója, hogy mindketten vallanak, és öt évet kapnak, míg ha egyikük sem vallott volna, szárazon megússzák.³

A rejtvény azzal vált híressé, hogy a kérdésre – valljak, ne valljak – két egyformán logikus, de egymást kizáró megoldás lehetséges. A két logikus megoldás abban különbözik egymástól, hogy a történet mely elemeire véli kiterjeszhetőnek a logikai formalizálhatóság hatókörét. Az első logikus válasz alapját, miszerint a fogolynak vallania kell, az az előfeltevés képezi, hogy ebben a szituációban a megoldás a saját és a másik lehetséges válaszainak számbavétele, a felmerülő kombinációk kimerítése alapján áll elő. Vagyis: az a hit motiválja, hogy ha minden eshetőséggel számolunk, akkor ki tudjuk választani a legelőnyösebbnek tűnő lehetőséget. A második logikus válasz eggyel továbblép, és nemcsak a különböző megoldások kombinációját vizsgálja, hanem a másik pozícióját is bevonja a vizsgálatba. Azzal a belátással is számol, hogy a másik is hasonlóképpen logikusan gondolkodik, sőt: a másik is azt feltételezi, hogy a társa is logikusan gondolkodik.

Van itt egy ugrás vagy töréspont az előbbi megoldáshoz képest: a másik döntésének logikai szabályok alá foglalása, ami az első megoldás logikája szerint megmagyarázhatatlan. Az első döntés esetében a fogoly nem dönt a másik helyett (nem meri vállalni a másik döntésének meghatározását, hanem kockázati tényezőként kezeli, tehát inkább azt feltételezi, hogy vallani fog), hanem a lehetséges döntések kimerítését, számbavételét célozza meg, hogy így jusson el a helyes megoldáshoz. A második esetben viszont a fogolynak így kell okoskodnia: „Azért nem logikus, hogy valljak, mert miután

² Lásd ehhez bővebben Peter Brooks: FREUD METANARRATÍVÁJA: AZ ELBESZÉLŐ SZÖVEGEK EGY MODELJE. In: PSZICHÓANALÍZIS ÉS IRODALOMTUDOMÁNY. Filum Kiadó, 1998. 351–366. 352.

³ A fogolydilemma szerzősége vitatott, általában Merril Floodnak, Melvin Dreschernek vagy Albert Tuckernek tulajdonítják. A problémát és a hozzá kapcsolódó logikai kérdéseket Mérő László ismertetése alapján tárgyalom. Mérő László: A JÁTEKÉLMÉLET ÉS A RACIONALITÁS PSZICHOLÓGIÁJA. <http://www.sulinet.hu/eletestudomany/archiv/1996/9645/04.html>

a társam is végiggondolta a lehetőségeket, és arra a megoldásra jutott, hogy vallani fog, belátta, hogy én is ugyanerre a megoldásra jutottam, ami összevetve rosszabb, mintha nem vallanánk, tehát rájött, hogy én is rájövök arra, hogy a legjobb megoldás az, ha nem vallunk.” Ez a gyatra parafrázis is jól szemlélteti a felmerülő bonyodalmakat: egyrészt érvényesülhet itt is ugyanaz a kombinatorika, mint az első esetben, de továbbmegy ezen az eshetőségeket számba vevő találgatáson, és ez képezi a második logikus döntés meghatározó mozzanatát. Itt nem az következik be, amit a vizsgálóbíró cselvetésének vagy rejtett céljának is nevezhetnénk, hogy kijátssza és ellenfelekké tegye a tettestársakat, ez az eset egyike azoknak a ritka eseteknek, ahol az egyéni érdek egybeeshet a közös érdekekkel.⁴ Tovább formalizálva: egy kétismeretlenes egyenlet – a két fogoly, mindegyik a maga döntéslehetőségeivel – bizonyos tekintetben egymismeretlenessé, a két tettes egymás tükörfigurájává válik.

Vizsgáljuk meg közelebbről azt a (reduktív) mozzanatot, amelynek révén ez az azonosítás lehetővé válik, és amelyet a második megoldás logikai premisszaként kezel: az egyik fogoly logikáját, ahogyan az a másik gondolatmenetében hiposztazálódik. Ha nem egy mesterségesen kreált „logikai rejtvényvel”, hanem egy mindennapi, valódi, minket érintő tétellek rendelkező „esettel” állnánk szemben, akkor ez magával hozná az összes bonyodalmat, amit egy ilyen tükörstruktúra okoz, például: ha a társam számára megelőlegezem is a logikus gondolkodás képességét, vajon ő a maga során is ugyanezt teszi-e? Az, ahogyan a másik döntése megjelenik a saját gondolatmenetemben, logikailag megalapozhatatlan, a logikai megoldások általános érvényűsége pedig nem számol azzal a kockázati tényezővel, mely a másik döntését mindig visszahajlítja a saját döntésre. Az „én azt gondolom, hogy te azt gondold, hogy én azt gondolom” típusú struktúra önmagába hajló, analeptikus vonalvezetését a logika nem tudja kiegyenesíteni; ez a tükörjáték az irodalomban vagy a döntést a végtelenségig elhalasztó, romantikus szerkesztésmóddhoz, vagy egy realistább, a véletlenekből és a kiszámíthatatlan elemekből építkező, meglepetésekkel teli, fordulatos történetmondáshoz vezet.

Hogy a Mikszáth-regény egyik kategóriába sem sorolható be egyértelműen, az talán annak tulajdonítható, hogy A NOSZTY FIÚ-ban sohasem a szabályozhatatlanság az alapvető értelmezői tapasztalat, sőt: a regény alakjai minden döntésüket ilyen kiszámíthatóságra alapozzák, ilyen értelemben nagyon is működik egy „logikai” kód. Csak-hogy a kód nem előre adott, hanem mindig a megképzett ellenségképnek a függvényében jön létre, a tükörjáték így nem az én és a másik, hanem a másik és az én általi értelmezése közé ékelődik be. Elég, ha egy találmányra kiválasztott példát idézünk a regényből: a pezsgőspalackok etikettjéről szóló vitát Noszty Feri és Kopereczky között. Noszty amellet kardoskodik, hogy a nagyobbbrészt magyar, kisebbbrészt francia gyártmányú pezsgőt tartalmazó üvegeket magyar etikettel, vagyis címkével, árujeggyel lássák el. Az okoskodás logikája a következő: ha kiderül, hogy Kopereczky az ötven üveg francia pezsgőre és a négyszázötven üveg magyar pezsgőre is egyformán magyar címkét tetetett, akkor „*mint bámulatra méltó gavallért és hazafit fogják ünnepelni*” (57.); ha ellenben Kopereczky javaslatára minden üvegre francia címke kerül, és ez derül ki, akkor a csalás eredményeképpen „*örökre lehetetlenné*” teszi magát. Az okoskodást a min-

⁴Vagyis a helyzetet nem zérus összegű játéknak fogja fel, amelynek alapján, ha az egyik nyer, a másiknak szükségszerűen veszítenie kell. Erre az elméleti alapfeltevésre támaszkodnak a racionális választás (rational choice) és együttműködés (kooperáció) társadalomtudományi elméletei és modelljei.

denképpen „kiderül” mozzanata irányítja, ami teljes egészében a másikról alkotott háttározott kép hatása alatt áll. Nem egyszerűen arról van szó, hogy minden cselekvés a regényben a hatás összefüggésében ítélddik meg, hiszen Kopereczky ötlete is ezen az elven alapul. Bár mindkettőnek a célja a megtévesztés, Noszty forgatókönyve azért hatásosabb (s ezt a manővert a későbbiekben Kopereczky is elsajátítja majd), mert a „csalás” lelepleződésének mozzanatát is integrálni tudja. (Persze az kérdés marad, hogy az egyforma etikettel rendelkező pezsgősüvegeket hogyan különböztetik majd meg, és a cselvetők nem esnek-e a maguk csapdájába, mikor azt gondolva, hogy francia pezsgőt isznak, „*a becsületes magyar gyártmányt kortyogtatják*”). Nem a félrevezetés/lelepleződés logikája működik tehát (kivéve talán a regény utolsó jelenetsorát), hanem az értelmezési kódoknak olyanfajta előírása, amelynek mentén a leleplezés eredménye már előprogramozott félrevezetésként működik. A stratégia tehát ez: elhelyezni egy indíciomot, bűnjelet, ami leleplezésre, megfejtésre vár, aztán ezt a megfejtő munkát úgy irányítani, hogy az csak az egyetlen logikus irányba vezethessen, a szándékolt félrevezetés irányába. Az ellenfél gyanúját elaltató, mellékpályára terelő stratégia jeleméleti alapja, hogy nincs eredendő és elsődleges, a maga ártatlanságában létező jel, az már mindig egy értelmezés által kisajátított.

Mindezt az elbeszélés menetére applikálva azt figyelhetjük meg, hogy az egyes epizód történetek hangsúlyosan mindig egy szereplőhöz köthető nézőpontból vannak elbeszélve (így, mondhatni, a szereplők rendre elbeszélőkké válnak): a szereplők történetformáló gesztusa abban is megnyilvánul, ahogyan „kívülről” manipulálják az eseményeket, hogy a történet a kívánt mederben folyjon. Még a leginkább leíró vagy visszatekintő elbeszélések is alkalmat adnak arra, hogy a történéseket előzetes szereplői szándék eredményeként, egy terv részeként ismerjük meg vagy fel (példa erre, ahogyan Velkovic próbára teszi Tóth Mihály lojalitását vagy az elődök bolondos végrendeletei); ezekről a tervekről, cselszövésekről vagy jó előre értesülünk, vagy utólagosan szerzünk tudomást róluk a következményeik alapján. Ez a sok rafinéria, taktikázás, stratégiagyártás, amelyek révén még a véletlent is megpróbálják „előprogramozni”, a szándékosság és az intenciók irányába tereli a figyelmet, a megcélzott, intencionált és a ténylegesen megvalósuló hatás közti különbségre.

Kevés olyan történetelem van a regényben, amely kivonná magát a szándék és a hatás bonyolult összjátéka alól, ami tematizáltan, a történet szintjén is megjelenik. Ilyen ritka kivételnek számítanak azok az elsőre megfejthetetlen, értelmezhetetlen jelek, melyekhez meg kell találni a megfelelő „kulcsot”: a főkötőgyöngyököt őrző láda kulcsát, a miniszteri távirat számjeleit feloldó kulcsot; a legfőbb ilyen kulcs pedig a csábítástörténet kulcsa, a „pszichológia”, amelyről Noszty (belső beszédben) így vélekedik: „*Mégse bolondság a pszichológia. Biztos kulcs némely zárhoz.*” (236.) A megfejtetlen jeleknek ez az elsődlegessége Tóthné beszédében a betegség és a szimptóma összefüggéseiben artikulálódik: „*lehetnek fájdalmak, amelyekhez nincsenek betegségi okok, viszont lehetnek betegségi okok, amelyekhez nincsenek fájdalmak*” (346.).

A regény szereplőire azonban általánosságban is kijelenthető, hogy mindegyikük a maga módján egy-egy kombinálótélethez. A történet jelentésének kisajátításáért folyó versengésben a cél az értelmezés preformálása, prefigurálása, mely az „üzleti nyelvként” aposztrófált beszéd- és gondolkodásmódot használja fel eszközként. E kód referencia- és magyarázóértékkel bír a szereplők számára bizonyos helyzetekben, bár csupán nagyon korlátozó és korlátozott jelentésben. A taktikázásnak létjogot és keretet

adó ürügy és álca az üzlet logikája, mely először Kozsehuba Tivadar és Noszty Feri viszonyában jelenik meg, ezzel párhuzamosan pedig a Kopereczky és az idősebb Noszty közti viszonyban tematizálódik. Mindkét esetben a csere nem az üzletfelek által megállapodott szinten történik meg, magyarán nem azt adnak és kapnak, amiről hiszik, hogy adják és kapják. A hamisított váltó esetében az ezer forint Noszty Feri szándékolt kompromittálásának az ára, a banki kölcsön pedig megszabadítja Kopereczkyt örökös félelmétől, hogy kosarat kap az egyszer majd feleségül kért lánytól. Mindkét esetben az, ami a helyettesítésen alapuló cserét valami másnak a cseréjévé alakítja, annak a tényezőnek az előtérbe kerülése, ami a cserét szavatolja vagy garantálja: a váltó esetében a jótálló (a hamisított aláírás ironikusan ismétli a papi birtokok tulajdonjogát igazoló, a „holt kéz”⁵ által történő aláírás aktusát), a takarékpénztári kölcsön esetében pedig a zálogtárgy. Az, ami vagy aki a cseréért jótálló, nem lehet a csereviszony része, hanem mindig az a harmadik, ami kívülről megalapozza és lehetővé teszi a helyettesítési viszonyt. Itt azonban azt tapasztaljuk, hogy a fedezet minduntalan bevonódik a csere-folyamatba, ami oda vezet, hogy a visszafizetési ígéret biztosítékát, a zálogot kell beváltani, aprópénzre váltani, ami maga is „szimbólum”, ahogyan Kopereczky mondja: „maga a zálogtárgy csak szimbólum [...] Mint például a mappa egy bizonyos földterületről” (36.). Valójában Kopereczky a zálogtárgy szimbolikusságát úgy érti, hogy a zálogot az értelmezés által tulajdonított jelölő ereje teszi záloggá, ahogy a tékép is érzéltal válik egy földterület jelölőjévé. A „minden áru elcserélhető, behelyettesíthető megfelelő mennyiségű másik áruval” elve itt kiegészül egy alapvető megfontolással: az áru értéke a szimbolikussága, vagyis értelmezhetőségének a függvénye. Ez teszi lehetővé, hogy a zálogba helyezett, Vilma arcképevel ellátott medalion magával Vilmával legyen kiváltható. De ne gondoljuk, hogy Vilma maga lenne az „eredeti tárgy”, inkább csak újabb zálog, amelynek jótállása alatt újabb áruk és jószágok cserélnek gazdát: főispánság, szolgabírótság, kölcsönök, hitelek a befektetés és a remélt nyereség ökonómiája alapján.

A csere azonban sohasem maradék nélküli, a zálog kiváltása újabb zálogosítást eredményez, folyamatos eladósodást, ahogyan az a Noszty család esetében megszokott: az adósságot mindig kétakkora adóssággal „egyenlítik” ki. Megfigyelhettük, hogy az üzleti kód folyamatos átértelmezései hogyan alakítanak áruvá egy dolgot azáltal, hogy a beválthatóság ígéretével ruházzák fel: a megmérettetésnek a vágya hajtja Tóth Marit is, hogy „portékaként” kiálljon a „piacra” a szőlőbeli mulatságon, de ilyen beváltható ígéretekkkel kecsgetető funkciója van a rokon viszonyoknak, a házasságnak, a hivatalnak, az észnek és a domíniumnak is. Ezen a ponton, az üzleti nyelvnek e kisajátítása láttán már csak ironikusan olvasható Kopereczkynek az a mondása, hogy ellentétben

⁵ „...a papok annak idején szörnyen becsapták az országot. Szent István királyunk, igaz, tett nekik ígéreteket, hogy birtokokat kapnak, csak kereszteljék, térítsék a népet, de semmit se írt alá, anélkül halt meg. Most aztán a papok összeröf-fentek, csináltak egy adománylevelet, óriási darab területeket osztva fel püspöki uradalmaknak, levágták a szent király jobb kezét, s abba szorítván belé a kalamust, aláírták vele nevét az okmány alá. Mármost mi következik ebből? Egy különös jogeset. Irtóztató ravaszság volt ebben. Senki sem mondhatja, hogy az aláírás nem az István király keze írása, hisz az, és mégse az, mert már akkor »holt kéz« volt.” (9.)

⁶ Lásd a regény egyik központi jelentőségűnek ítélt jelenetét a kilencedik fejezetben: KIFÜRKÉSZHETETLENEK A HATÁS CSODÁLATOS TITKAI ÉS RUGÓI, amelyben a szándék és a tényleges hatás közti ellentét hozza létre paradox módon az újabb félrevezetés következményét. (Vö. ehhez: Szilasi László: A KOPERECSKY-EFFEKTUS AVAGY MIKÉPPEN FIAZHATJA EGY BESZÉD A SAJÁT APJÁT. In: uő: A KOPERECSKY-EFFEKTUS. Pécs, Jelenkor, 2000. 80–117.)

a közvéleménnyel és az országgyűléssel az üzleti nyelv „nem frázisokból” (35.), azaz üres ígéretekből él. Ugyanaz történik itt is, mint a „*kétszer elmondott beszéd*”⁶ esetében, amelynek során a vármegye óhajai a főispán ígéréteivé travesztálódnak. Érdeemes felfigyelni arra az időbeli sorrendiségre, ami ezt a hatásmechanizmust igazgatja: egyrészt az ígéretek valóban az óhajok ismeretének birtokában fogalmazódnak meg (a beszédet Kopereczky titkára egy régebbi üdvözlőbeszédéről plagizálta, amely véletlenszerűen újra elhangzik Kopereczky beiktatásánál), de ez a sorrendiség a beiktatás alkalmával egészen más értelmezésre ad lehetőséget. A kérdés és a válasz csereviszonya szempontjából nem mondhatjuk, hogy a két beszéd tökéletesen megegyezett egymással (bár a szöveg némely ponton ezt sugallja): egy áru értékét nem lehet kifejezni ugyanannak az árunak az értékeként; az egyenletben az első helyen álló áru értékét a második állapítja meg úgy, hogy az érték kifejezés anyagául szolgál, és sohasem fordítva. Inkább a csereviszonynak ez az értelmezési mechanizmusa az, ami előírja a második beszéd szatíráként való értelmezését, teljesen függetlenül attól, hogy Kopereczky tényleg utánozhatóság-e, mechanikus ismétlőgép, vagy az előzőekben túltanult beszédet Klementy főszekerestőhöz hasonlóan mondja fel, aki a megyegyűlés idegen nyelven elhangzott beszédeit „*rettenetes eszével mindjárt, amint hallja, azon melegiben lefordítja magyarra (ki se ereszi a füléből, csak magyar öltözetben) s már mint ilyet veti a papírra*” (302.).

A végső csere: a polgári vagyon és a nemesi társadalmi helyzetben rejlő tőkepotenciál cseréje azonban nem történik meg. Ennek egyik oka annak a kétféle logikának az összeegyeztethetlensége, mely a Nosztyak tábort és Tóth Mihályt elválasztja egymástól. Tóth Mihály leleplező gesztusa nem csak a Noszty-tábor leleplezését szolgálja, a DISPUTA című fejezetben maga is színt vall, amikor leánya áruértékét számbeli értékekre fordítja le, és a házasság ellen az a kifogása, hogy az ajánlat nem éri el az áru általa becsült értékét. Ennek a kicsinyes kalkuláló magatartásnak a tökéletes csere lehetőségébe vetett hit az alapja, mely elvonatkoztat az áru minden érzelmi, használati tulajdonságától, és csupán egy elvont érték megjelenéseként tekinti. Ez a szinte embertelen, érzelemmentes nézőpont nemcsak Tóth Mihály, az eszményített humanista karakterének ellentmondásosságát bizonyítja, hanem szembeállítja a logika üres és vak hatalmát a Nosztyak által gyakorolt hatalom logikájával. Az első stratégia a logikai univerzalitás igényét terjeszti ki a másokra is, a hatalmi logika pedig személyre szabott (a hiúsághoz, a vágyakhoz, a pszichológiai „gyengéhez” igazított) pozíciót kínál, amelyet aztán saját taktikái alapján aknáz ki. A Noszty-regény így a zárlat felől olvasva a két ellentétes megoldási lehetőséget felvonultató tábor egymás mellett való elbeszélését rögzítené.

KARINTHY GÁBOR LEVELEI

FÜST MILÁNHOZ*

Közzéteszi Beck András

I

Kedves Uram!

Köszönöm lapját s nagyon-nagyon örültem dicsérő sorának. Boldoggá tett velem, hogy megemlékezett rólam.

A verset, ami a „Nyugat” legutóbbi számában megjelent tőlem, a múlt nyáron írtam még.

Azóta nagyon sokat szenvedtem. Kérem, hallgassa meg azt a néhány szót, ami itt következik.

Azokról a versekről, melyeket nemrégiben átnyújtottam Önnek, elolvasás és kritika végett, meglehetősen szigorúan nyilatkozott. Ez a szigorúság csöppet sem kedvetlenített el, ellenkezőleg...

S kérem, foglalkozzon velem ezután is.

Az én költői fejlődésem (s nemcsak költői: mindenfajta fejlődésem) roppant belső akadályokba ütközik. A gyermek-koromból származó, s gyermek-korom óta tartó rossz nevelésből, zavaros élet-körülményeimből keletkező nyomottság és félelem az, ami nagyban gátolja ezt a fejlődést.

Bennem egy súlyos rendetlenség van. S tudom, hosszú időnek kell eltelnie, míg ez a rendetlenség (s rendetlenkedés!) kitisztul, feloldódik, enyhül. S tudom, milyen alázatosnak kell lennem.

S alaposan megtanultam, melyik az az egyetlen villámcsík, mely minden sötétséget áttörhet. Megtanultam, mit jelent ez a szó: jóakarát, s megtanultam a jóakaratot másokban és magamban megbecsülni.

Ne haragudjon, kérem, a túlzott nyíltságért, ami most jön.

Én Ön iránt különös tiszteletet érzek. Mint költő s ember iránt egyaránt. Képviselvé s összefoglalva látom Önben mindazt, (nehéz erről beszélni) ami lenni szeretnék, ami vágy, tűz, dac, lyrai véna lappang bennem. Mondjuk így: húzódzkodom Ön felé, s nagyon kinlódom.

Köszönöm, hogy meghallgatott.

Igérem, Önnel fogok tartani s hű leszek a fiatalságomhoz.

Mély nagyrabecsüléssel
Karinthy Gábor

1936, május 12.

* A levelek a Petőfi Irodalmi Múzeum tulajdonában vannak.

2

Kedves Tanár Úr,
nagyon kérem, olvassa el ezeket a verseket s posta-fordultával küldje vissza őket nekem, a margóra írt megjegyzéseivel.

Nagyon köszönöm
fáradtságát és jóindulatát
tiszteelő régi híve
Karinthy Gábor

1937 április 29

Címem: XI. Bercsényi-utca 8. (Pataki-né leveleivel)

3

Kedves jó Uram!

A cikk a Nyugatban apámról megrázóan szép volt s amellet bensőséges és meleg.
Nagyon-nagyon köszönöm.

Karinthy Gábor

[A levelezőlap bélyegzője: 1938 10. 03.

Feladó: Karinthy Gábor

V. Bárány u. 26. III. em. (Dr. Alt Zsigmond címén)]

4

1938, október 5.

Kedves jó Uram,

megtisztelő és kedves érdeklődésére: hogyan töltöm időmet, megpróbálok kielégítő választ adni.

Napjaim alaptónusa, mióta apám meghalt: fájdalom és fájdalom. Ezen túl és ezen belül azonban vannak bizonyos az előtt is jórészt ismert elfoglaltságaim: így versírás, olvasás, társadalmi élet. Utóbbi alatt ne értsen különlegesebb szórakozásokat (erre most kedvem s idegerőm sincsen), mulatós baráti összejöveteleket, víg beszélgetéseket, színházat és estélyeket, arról van szó, hogy egy bizonyos baráti körrel állandóan főtartom az érintkezést. E kör néhány tagját Ön is ismeri, legalább hallomásból: öcsémet, Karinthy Ferencet, Devecseri Gábort, Kertész Tamást, Somlyó Györgyöt (Somlyó Zoltán édes fia), Devecseri Pétert. (Ezzel összejövök olykor, teázunk, verseket és prózákat olvasunk fel, beszélgetünk, stb.)

Egy regényt fejeztem be, címe nincsen még. De az egészet át kell írnom, mert így ahogy van, nem bír olyan érdekességgel, hogy kiadható legyen. (Azazhogy: magam nem találok egyelőre olyan érdekesnek!)

Az Ön verseit, melyek könyvtáram büszkeségei, olykor, ritmikus időközökben előveszem és olvasgatom életem különböző szakaszaiban. Könyve („Válogatott versek”) olyan biblia-félét jelent a számomra, mindig meglelem az éppen szükséges mondást, bölcsességet, inspiráló biztatást benne saját életem folyásához és dolgaihoz egy-egy sorban, passzusban.

S egyik legnagyobb élményem „Szakadék” című regényének elolvasása volt a „Nyugat” egy régi évfolyamában. Úgy gondolom, ez a „Szakadék” egyik legreprezentatívabb műve. — — —

Apám halála természetesen szószerinti, görög értelemben vett katarzist váltott ki belőlem s egyben, s ezt őszintén bevallom, nagy felszabadulást is. Ő rendkívül súlyos egyéniség volt (hozzátartozóihoz-való viszonylatában egyenesen nyomasztóan hatalmas egyéniség), egyikünket sem eresztett magához, nem találtunk hozzá semmiféle hidat, kénytelenek voltunk mindent, a róla-való gondolatsorainkat is magunkban végiggondolni s egymás között megbeszélni, pedig mennyi tervünk s mennyi álmunk volt vele kapcsolatban, mindannyiunkat, legközelebbi barátait a családon belül, lenyűgözött és megfélemlített. Ez a megfélemlítés természetesen, hogy úgy mondjam, egészen spontán úton, lényéből kiáradó, olykor egészen önkénytelen fluidumként ömlött felénk, mégis szenvedtünk alatta, sőt talán éppen ezért még jobban. Egyszóval kinyíltam most – s vágyom és akarok a folytatás lenni; míg élt (nem szeretném, ha homályos lenne, amit most mondok), más akartam lenni, mint ő – most, hogy meghalt, olyan, s ha lehet, még olyanabb. Úgy érzem, itt a Nagy Alkalom.

Igen szeretném, sőt: valami különös jogon (nem tudnám megmondani, milyen jogon) ezéd is tartok rá, megkívánom, hogy Ön a mesterem legyen ezentúl is, ahogyan addig is az volt, de zentúl gyakorlatilag többet jelentsen ez, mint eddig, vagyis: kérem, foglalkozzon az írásaimmal, dolgaimmel, adjon tanácsokat (élet-tanácsokat is!) és segítsen intenzívebben is. Mindezekért roppant hálás lennék.

Az a bizonyos magány (melyről apámról-szóló cikkében is beszél), mint érlelő talaj, mint nagyobbszerű mondanivalók ringató bölcsője, immár egészen körülvész engem. S érzem s tudom magamban biztonságát az akaratnak felszállni és odafönt, egészen odafönt villogni és libegni.

Egy hónapos szobában lakom itt a Szabadság-tér fölött. A kilátás aránylag szép. Jól megvagyok itten, persze sokminden kellene, könyvek és tárgyak, képek s mindenféle – no de legyünk csak szerények! Eljön majd az ideje mindennek!

Mint bizonyára Önt is, s még annyiunkat másokat, nagy megnyugvással töltött el a „müncheni megegyezés” s az utána-következő események. Kezdtém aggódni az utolsó időkben, hogy mégiscsak lesz háború. Most olyasmi dobog bennem, hogy meg kell ragadni az alkalmat, s közös erővel összetartva nem hagyni, hogy valaha is összezavarodhassék mégegyszer így a világ, útját állni ennek, dolgozni, tanulni, írni, nagyarányú és pezsgő humanizmust és liberálizmust csinálni. Mosolyogva és nyugodt erővel. — — —

Az ősz, kérem, egy második tavasz tulajdonképpen. Tavasz visszafelé, – ha szabad magamat így kifejeznem. Az utcán elsuhanó hölgyek, enyhe, vékonyka-prémes kabátkaikban ilyenkor igen érdekesek s kedvesek, az ember nem restell utánuk-futni egy kicsit, megnézni, merre, melyik utcába fordulnak be. Van valami bennük, ami mindig elbűvölő marad számunkra, férfiak számára. Persze, az a komoly báj, amit csak regények egyes nőalakjaiban talál az ember, hiányzik belőlük majdnem teljesen. S ez baj! Nem igaz, hogy efölött el lehet siklani, az ember szeretné, jólesne, emelné s vinné az ember szívét, ha megtalálná hazai nőkben is ezt a kincset. No, de valahogy túl tesszük magunkat ezen mégis s élvezzük a csillogást, kacér külsőséget, mely mint ezüst és arany párázat veszi körül őket. Azután járunk elmerülve s elgondolkodva s olyan jó, hogy előttünk és köröttünk ily kedves tünemények futnak – vagy megállunk ólmosodó délután az ablakban szobánk mélyén s nézünk le a térre, hol a padokon lábaikat keresztbe-

vetve ülnek és horgolnak ezek az angyalkák! (Kérem, bocsásson meg, hogy ilyesmivel zavarom.)

Még megemlítem, hogy Ovidius válogatott költeményeiből egy bemutató könyvecskét szeretnék az ősszel vagy a télen kiadni, tanulmányommal s saját fordításaimmal. A fordítások közül néhány már kész van, a tanulmányból még semmi. A „Szép Szó”-ban közölni fognak (már megbeszéltem Ignotus Palival) mutatvány-részletet a tanulmányból s egy-két fordítást is.

Mély tisztelettel és szeretettel
üdvözl:
Karinthy Gábor

5

1938 október 7.

Kedves jó Uram,

kéréséhez híven elküldöm regényemnek első részletét Önnek. Előrebocsátom, hogy erről a regényről nem sokat tartok. Azért küldöm csak el, mert Ön kérte s még egy okból: (ne haragudjon meg a szerénytelen hang miatt!) talán ketten tudunk belőle valami érdekeset csinálni. Nem is sikerülhetett (írása közben is éreztem ezt): roppant zilált, zavaros és gyötrelmes időkben írtam s ez egész köznelvételén, egész stílusán meglátszik, sőt még (ez, tudom, unintelligensen hangzik, mégis kimondom, mert így volt) kézírásom is kuszált, ugyancsak a zavaros életkörülmények miatt, s egyes helyeken talán nem is lesz könnyű kibetűznie.

Mégis – köszönöm, hogy foglalkozni kíván vele.

Hálaisten a lecsillapodás periódusa jött el nálam, – de azért szükségem van még így is folytonos önfékezésekre, s vigyáznom kell mindig, írásban, szóban és tettekben, hogy a szép, a formát és magatartást jelentő határon akár egy fokkal is, de tovább ne ragadjon rosszfajta elragadtatásom!

Baráti körünk, az élén Devecseri Gáborral és velem a legnagyobb megtisztelésnek vennék, ha egyszer-egyszer eljönne közénk.

Én a magam részéről mindig izgatottan készülök és (bocsásson meg a frivol szóért:) kíváncsian az Önnel való személyes érintkezésre, olyankor, amikor ennek lehetősége nyílik. Bizonyos erőt sugároz rám mindig s mindig éppen olyan elektromos töltésű erőt, amire éppen akkor szükségem van.

Engedje meg, hogy valamiről beszéljek most, ami egyáltalán nem tartozik ide. Én a magam részéről oly vakmerő leszek, hogy úgy fogom fel a dolgot, mintha egy gondolatomat elbeszelném egy barátomnak.

Rájöttem, kérem, hogy az emberek legnagyobbbrésze folyton alszik. Szó szerint érttem ezt. Figyelje meg, (különösen az alsóbb néposztály gyermekeire jellemző ez, parasztoakra, kocsmárosokra és kocsisokra például) ha az ember szól hozzájuk, csak egy bizonyos idő leteltével válaszolnak, s hangjuk akkor is tompa és nehéz. Rendszerint lassan értik csak meg, mit akar tőlük az ember, erre is idő kell nekik. Kérem, ez nem közönséges fizikai álmoság (sokat dolgoznak, fáradtak, szeretnének lefeküdni, stb.) mert a napnak bármelyik szakában, forró nyári reggelen is ilyenek. Nem is álmosak ők, hanem egész egyszerűen alusznak, mégpedig állandóan s csak olykor-olykor ébrednek fel s épp ezért az ébredlét állapota önekik maguknak is a legszokatlanabb, csodálkozva néznek körül, megfordulnak a saját tengelyük körül s tekintetük ezt kérdi:

„Hol vagyok...” A kocsisnál például az ébrenlét legnagyobb fokát jelenti (de a taxisofőrnél is), mikor leugrik a bakról, gyors mozdulatokkal kinyitja a kocsiját s így szól: „Parancsoljon nagyságos úr!” De ha följebb megyünk a magasabb színvonalon élő réteghez, például az utcai árusok, újságos-bácsik, sőt egyes kereskedők-boltosokhoz is, ott is ezt a szüntelen álom-állapotot tapasztaljuk. Sőt: még magasabban, a polgárság rétegében is (ügyvédek, írnokok, tisztviselők, mérnökök, stb. stb.). Azt mondhatjuk tehát, hogy az emberek legnagyobbbrésze alszik, folyton. De kik vannak ébren? Valóban, csak a legmagasabb szférában élők: művészek, intellektuelek, tudósok.

S most képzeljük el, milyen szörnyű nehéz ennek a legfőbb körnek a sorsa. Hogy önfenttartását biztosítsa, legalábbis bizonyos fokig el kell ismertetnie magát az alsóbb rétegekkel, az alvókkal. A konok alvókkal, akik nem akarnak felébredni. Egy-egy pillanatra sikerül a legnagyobb erőfeszítések árán felriasztani őket s akkor is, rögtön utána lehunyják újra a szemüket. S ez alatt a pillanat alatt kell kivívnunk, elvonnunk tőlük azt, amire szükségünk van.

Ahhoz, hogy óvelük megértsük egymást, nekünk is el kellene aludnunk. S mi akkor meghalnánk, végünk volna, mert mi ébrenlétre születünk. Megértés, barátkozás velük tehát lehetetlen. Mégis dolgunk van velük, bizonyos szempontból szükségünk van rájuk, hogy megéljünk, hogy szilárd talajt biztosítsunk magunk alatt: egy-egy rövid kis időre őket kell tehát felrántani, felemelni magunkhoz (megtenni a lehetetlent!): olyan nagyot kell kiáltanunk néha, hogy fölkapják a fejüket, szóhoz se juthassanak s ebben a riadt és elámult állapotukban gyorsan el kell tőlük ragadnunk, amire szükségünk van, mielőtt még visszamerülnének az álom vizeibe!

Vannak egyes „próféták” (a művészek, különösen a költők s írók közt gyakori ez a típus), akik abban bíznak, azt állítják, hogy egyszer majd az egész emberiség fel fog ébredni s hogy az emberekben mind, egyenként hajlamosság van erre a teljes felébredésre, csak meg kell találni hozzájuk az összekötő hidat – ezt a felfogást azonban én a legnagyobb mértékben helytelenítem!

Az emberiség, igenis, aludni akar, a világ s az idők végéig mindörökké. Mi néhányan vagyunk csak ébren, kiválasztott lelkek, s a legnagyobb küzdelem s erőfeszítés révén tudunk csak itt valamilyen helyet biztosítani magunknak! Egymás között és csak egymás között azonban pompásan és különlegesen tudunk közlekedni. Az emberiségben belül mi külön kis államot alkotunk s ennek az államnak, az ébrek államának is megvan ám a fejlődése, története. Az ősidőkben éppolyan mélységből eredtünk, mint az alvók, éppolyan titkos biológiai gyökerekkel kapaszkodunk a messze-messze Múltba, mint ők! A Természet vegyfolyamatai közt valami különleges erjedésnek vagyunk mi a gyermekei s még ismeretlenebb és nagyszerűbb továbbérésnek, izzásoknak, forrásoknak és gyűléseknek nézünk elébe a jövőben.

Mély tisztelettel és szeretettel
Karinthy Gábor

U.i.: regényem kéziratának baloldalain ejtettem meg néhány korrekciót, úgy, hogy a jobboldalon a korrigált szót áthúztam s eléje valamilyen jelet (+ * o) tettem, a baloldalán ezt megismételtem s utána írtam az új szöveget. Néhány passzust teljesen átírtam.

Kedves Szerkesztő Úr,

levelének nagyon örültem. Amit nem mertem bevallani magamnak, Ön közölte velem, mégpedig egészen precíz formákban.

Úgy a levélből, mint azon asszociációkból s belső folyamatokból, miket sorai megindítottak, sokat okultam. S várom, hogy ezután is kapjak Öntől egy-egy ilyen reflektorozást.

Kérem mihelyt módjában lesz megengedni, hogy személyes tiszteletemet tehessem, értesítsen erről. Sajnos telefonom nincsen. Ha volna szives, esetleg válasz-levelemben vagy lapján közölné a megfelelő terminust.

Írni – különösen: regényt – majd csak később, élmény- és erőgyarapodás után fogok, addig csak verset, vagy azt sem.

Most pedig engedje meg, hogy egy élményemről számoljak be Önnek – s higgye meg: nem azért éppen Önnek, mert szorosan Önnel, egyik művével van összefüggésben ez az élmény, hanem mert Ön a legalkalmasabb, hogy meghallgassa e beszámolót.

Egyik verséről van szó: az „Óda a hegedűművészhez”* címűről (amit „Válogatott verseinek” kötetébe fel sem vett, csodálom: miért nem?). Ez a vers volt az, ami annak idején, diákkoromban, mikor először olvastam, tisztán, hangulatilag ragadott meg: – most recidivált bennem a napokban, egy délután, rádió-hallgatás közben az érzés, amit akkor keltett s egészen különös, új hullámokat indított meg. Akkori hangulat-pátoszomhoz most gondolati pátosz is járult. Ez a legritkább valami. S az Ön verseinek olvasásakor már többször éreztem ezt a fajta megrendülést.

Egyáltalában: – gondolati lírát egyetlen esetben vagyok hajlandó elismerni csak; ha olyan, mint az Öné (mikor a gondolat közvetve, asszociáció- és indulat-hangzatokon át nyilvánul meg).

Az Ön költészetéről oly sokan és annyit írtak (aránylag, ahhoz képest, hogy a „budapesti közönség”-nek milyen csekély része érti csak a művészetét), hogy ha újat akarnék mondani avagy írni róla, egészen el kéne mélyülnöm beléje, vagyis le kéne tennem arról a bizakodó hitemről, hogy már eddig is alaposan és sokat foglalkoztam vele s egészen ujonnan, előlről kellene kezdenem a behatolást.

Egy megfigyelésemet közlöm csak mostan: észrevettem, hogy önnél a színezés, színjellemzés igen ritka, alig van verse, melyben néhány soron át ilyesmi előfordul („Aggok a lakodalomban”-ban, azt hiszem, „Kajetán beszédében” egy helyütt, mikor az ünnepi ebédet dicséri, aztán: az „Őszi sötétség, Nyilas havá”-ban: „S búvik a gőzölgő szakadék tar bokrai közt sok zöldszemű vadmacska s néhány vörös ordas...” stb., az „Egy bánatos kísértet panaszában” „S fehér macskája lustán nyújtózott egy színes szőnyegen...”

Ám ilyenkor, mikor tehát színezés van, a színek oly különösen élénkek, s az ábrázolt kép tökéletes festmény benyomását kelti, amit egyetlen költőnél sem tapasztaltam még.

— — —

Ismételten kérem, ha van rá mód: tegyen lehetővé egy látogatást Önnél számomra s most pedig, bocsássza meg, alább egy új versemet küldöm el:

tisztelő híve
Karinthy Gábor

1938 november 6.

* A vers Füst Milán első kötetében (VÁLTOZTATNOD NEM LEHET, 1914) jelent meg EGY HEGEDŰMŰVÉSZHEZ! címmel.

Himnusz-éj közepén

Te kajla, torz, otromba és kegyetlen
mit állsz itt, mit vicsorítasz, mit röhögsz rám?
Lényed förtelme büdösen körülszáll,
rossz párárt párologsz s rossz füstöt füstölögsz rám.

Májusok illant régi illatából
fakadt a gondolat, mely létrehozott engem.
Hallgatnod kell, ha felemelem pálcám,
s eltűnnöd lapulón a sötét szegleten.

Virágaim mind szétdobálom máma,
hadd legyenek úr, úrabb a gőgös éjnél,
mely öblösen borul az árva földre,
hol néma nép diderg a lankadt lámpafénynél.

Ma tenger is vagyok talán, görögve
hullámaim s zenélve szétterülnek,
mint keleti szőnyegek – s mélyeimből
lángcsapatok szilaj kezekkel hegedülnek.

Már nem is emlékszem: ki voltam? Álom
s keringő szerelem vidám gyűrűi
szép suhanásokkal körülpörögnek,
– s lánccá őket a Vágy villogva összefűzi.

Sebem ha volt is: dallá fényesült ma,
mosoly kiált a gémberedő fákon,
konok csöndek béklyói összetörtek,
nem enyém már a dúlt gyötrelem e világon.

Hamis harangok nyelve megbénult és
kemény magva kipattant már a láznak,
fehér magány hullott elém belőle,
hevek hidegei többé sohase ráznak.

A vándor percek elém-telepednek,
puttonyuk teszük szívem küszöbére,
a Messziség mint hű kutya morog rám
s mi hallgat vagy dudol, szétömlik mind a Térbe.

1938, november 9.

Kedves Milán bácsi,

Először is bejelentem magam: pénteken ½ 4-re feljövök Magához és elkísérem a Pajorba.*

Bizony, az a bizonyos lendület, amit legutolsó versemben hiányol, nem adja éppen könnyen oda magát nekünk. Hogy úgymondjam, meg kell érte szenvednünk. De mikor aztán jelentkezik, mily édes csúcsokra ragad fel...

Úgy szeretnék elmerülni valami mélyebb alázatba s egyben elragadtatásba, mint amibe eddig elmerültem. Ha tudná, mennyire érzem, hogy ez mind milyen roppantúl kevés, amit másoknak és magamnak adok. Tanulás, – mindig erre bízta, követem is tanácsát, eszközeim bár igen csekélyek (külső, anyagi eszközökre gondolok). Igaz ugyan, hogy éppen a szellem éhségének csillapítása nem kerül különösen sokba, könyveket, stb.-ket alkalmam van esetleg olcsóbban beszerezni.

És sok mindenféle egyéb módjai is vannak a tanulásnak, azokat mind igyekszem is kihasználni.

Kérdésére, hogy miért nem iratkozom be az egyetemre, azt felelem, hogy éppen a legutóbbi időkből szándékoztam az orvosi fakultásra iratkozni; anyagilag nem megy azonban a dolog, különben is: tervem most már egy külföldi egyetemi tanulás. Ott kint Párizsban vagy Londonban iratkozom majd be, mihelyt lesz rá pénzem.

Addig is, míg ezek a dolgok nyélbeüthetők lesznek, biztos kapcsolatot szeretnék létesíteni néhány emberrel, baráttal, állandó szellemi kapcsolatokat, folytonos közlekedést egymás között. Ez megy is, ismeri körünket, legfőbb tagjait legalább is. De nehogy azt higgye, hogy ez a baráti kör teljesen meg van rendezve – nekem egyelőre csak vágyam az, hogy effajta örökös összeköttetést teremtsék. Sok gyakorlati haszna is volna ennek, egymást segítenénk, s bizonyos dolgokhoz, verseskönyv, stb. kiadásához hozzásegítenénk. Írásainkat mindig felolvasnánk egymásnak, esetleg felolvasó, szavalo-délutánokat tartanánk. (Ilyesmi úgyis nagyon hiányzik a mai időkből.)

Pénteken nem hiszem, hogy különösebben fárasztani fogom majd, egy-két verset mutatok s elkísérem útjára.

Most egy versemet írom ide még.

Tisztelő híve
Karinthy Gábor

Bizakodó

Bolond napok, ti fürgék
gyűrűzve fonjatok be engem
s szívem lelje meg tükrét,
amelyben önmagát nézheti titkos csendben.

Minek féltett magánya
ha szép világa nem virulhat?

* A Vas utcában lévő Pajor Szanatóriumról van szó.

Lekókkad szirom-szárnya
s hosszú levelei a földig lehajolnak.

Tréfás idők pörögve
a lelkeket körülvegyétek
s köröttem víg körökbe
keringjettek! S zengjen tüzes-szives zenétek.

„Én egy leányt szerettem.
Madárka Rózsikát. Ma hol van?
Talán a fellegekben
a vizek fodrában talán, talán a holdban.”

Azért tehát, barátok,
ürítsük együtt poharunkat,
én számítok reátok
közös erővel megtaláljuk őt: magunkat.

Hisz nézzetek csak széjjel,
virágban állanak a rónák,
piros, kék nyit szeszéjjel
s int fehér és sárga és szineinket szórják.

A fák pedig lobognak,
s oly szépen énekelnek nekünk...
Boldog s bolond napoknak
táncái közt múltják az élet. És ne féljünk!

Karinthy Gábor

8

Kedves Tanár úr!

Ígéretemhez híven, itt küldöm önnek anyám azon fényképei közül, melyek birtokomban kerülhettek, az egyetlen olyat, mely őt az akkori divat szerinti teljes öltözékében ábrázolja. Először egy másikat akartam küldeni, melyen én is rajta vagyok, fejemet a vállára hajtva, aztán mégis úgy döntöttem, hogy ezt inkább megtartom, egyrészt mert a szélein szakadozott, másrészt mert számomra mégis igen értékes, mint egyetlen, amelyen kettesben vagyunk levéve...

Mély tisztelettel
üdvözli
Karinthy Gábor

9

Kedves Milán bácsi,
A küldeményt megkaptam és nagyon köszönöm. Telefonon akartam megköszönni.

Karinthy Gábor

1940 november 28.

10

Kedves Milán bácsi,
Nagyon szépen köszönöm a könyvet. –
Hogyan érzi magát? – minden jót kívánva

maradok tisztelője
s ha megengedi: barátja
Karinthy Gábor

1941 febr. 1.

11

Drága Milán bácsi
Szépen köszönöm a könyvet.

Szeretettel üdvözli
Gabi

[Bélyegző: 42 VI. 16.]

12

Kedves Milán bácsi,
Kérem írjon nekem pár sort, mikor ér rá, meglátogatnám, ahogy megbeszéltük.

Címem: V. Honvéd utca 18.
Kúria pensio

Sok jót kívánok, remélem, múltóban van a rossz közérzet és a baj

[Borítékbélyegző: 42. VII. 5.]

12/a

[Gépelte vers – talán ugyanebben a borítékban:]

Döbbenet

Ugy jött rohanva, mint a szélvihar –
 határaitmon rézsutos
 villámfény loholt át és kisidőre
 mindent bevilágított körben – hosszú fák
 jajgattak s nyujtogatták a görbedt dombokon át
 sivár karjaikat – Mint fergeteg, úgy jött ő
 alvó érzékeim csápjait, ezeket
 a rest hernyókat, kik sűrűn
 egymás fölött hő
 tikkadásban heverték, szétkuszálta
 s mind riadtan meredezett
 s kapkodva szertesét reménytelen hajlongott
 (bolyhos világ!) – s már meg is indult akkor
 szűk, síma tölcsér mélyéből, pillantás hova nem hat
 ábrándjaim regényes villogó
 hegylánca közt éles szikla-toronyból
 s szállt föl ragyogva, rengve, hősiezen
 a nyíl,
 arany nyilam s mint láthatatlan hárfa
 gőgös húrja nekifeszülve zengett
 csudálatos melódiára –
 s a táj utána-zsongta
 a dallamot,
 mely meztelen
 sziklafalakon izzón végigpergett
 (isteni veríték!) – s már ő is bűvölten hallgatott,
 a hajnali vihar!... s megállt. – S most lassan felbukott a nap
 sötétvörös korongja
 s néma lángtenger vont be mindent...

Karinthy Gábor

13

Kedves Milán bácsi,

először is: – miféle csészéből kávézott Ön, mikor megérkeztem? S miféle becses-különös kanálkával?

S az a zaccevés, ahogy szétkente a száján a kanállal... mindez (a helyszínen szólni sem tudtam az áhitattól és meghatottságtól) elkísért engem, amint hazafelé siettem a júliusi utcán.

Nem tudom megmagyarázni a mélységes érzést, ami elfogott. A régi csésze és a nál rejtelmes hangulata, a kert és Ön, ölében labdáltartó kislánnyal valamilyen példázatnak, (jelképnek – mégis inkább a példázat a helyes szó) tűnt, az emberi sorsról talán vagy a bölcsességről, mely szomorúsággal és mézzel van tele. – Kérem ne higgye, hogy fecsegni vagy hízelkedni akarok, de a kedves képet nem felejttem el. Még most is

csupa meghatottság vagyok. – Valószínű, hogy regényem, amit írok, mint kompozíció mégiscsak megállja majd a helyét. Ön egyik levelében azt írta nekem: ne arról beszélj, hogy a „mama piros volt s a kislány huncut”, de úgy és olyanokat beszélj, hogy lássam a mama pirosságát, s érezzem a kislány huncutságát. (Nem ezekkel a szavakkal egészen, de így valahogy írta.) Nem ellenkezni akarok, csak annyit jegyzek meg, hogy nagylélegzetű, nagyterjedelmű műveknél a szerkezet érdekében sokszor igenis úgy kell jellemezni és ábrázolni a mű elején, hogy a „mama piros”, a „kislány huncut” s csak a mű további folyamán (nem talállok kellő kifejezéseket, de nem baj, Ön úgyis megért) jellemezzük s ábrázolunk közvetve. – Mikor a kislánnyal labdázni kezdtem s Ön a telefonálás után újból visszatért a kertbe, – emlékszik a jelenetre? – megállt s kisé előrehajolva nézte a játékot. Akkor egész alakja s arca is bűbájos volt. Végtelenül kedves. Valami noszogató, s együtt-örülő volt a mosolyában. – A könyvkötőhöz nem mentem el és nem is megyek!!! Még nincs itt az ideje, hogy megint érdeklődjem elhelyezkedés után.

Szeretettel üdvözi
Gabi

FIGYELŐ

MI LESZ MA ESTE?

Váncsa István szakácskönyve. *Ezeregy recept*
Vince Kiadó, 2004. 556 oldal, 3495 Ft

Álljunk meg egy pillanatra, mielőtt elindulnánk. Mielőtt, a hely szellemének megfelelően, kajánul átcaplatnánk a műn, mely kifejezetten sugallja is e megállásokat, nem a fausti „*maradj még*”-re emlékeztet, inkább a pillanat teremtésének szükségességére, inkább azt dánássza, hogy „*Lassuljál, lassuljál, Rákóczi kis úr-fi*”, amiről azonnal eszembe jut, hogy ezt Xantus Judit énekelte egyszer a madridi éjszakában, és máris életnél és halálnál vagyunk, pedig csupán *megálltunk*, illetve el se indultunk. Ennek az el-sé-nek a légüres meghatódottságában és komolyságában jelenteném ki, hogy fontos, hasznos(!) és nagy könyvről fogunk majd terveink szerint léhán szólni.

Hihetnők, azt ihletem, e szakácskönyv több mint szakácskönyv. Nem; a több kevesebb volna. De azt állítom, hogy Váncsa megtalálta azt a formát, amely kifejezi, megmutatja, meg tudja mutatni azt az összegző jellegű tudást, mely szerző immár nem rövid élete alatt *valahogy* összegyűlt. Nem lett gyűjtve, de összegyűlt. (Jelzem, ez nem is gyűjthető, a receptek gyűjthetők, azokat gyűjtötte is!) A receptek receptek, a fejezetek előszói kis, könnyű eszmefuttatások, olykor még alkalmi voltak is lóláb-ként kilóg, minden úgy van, ahogy szokott lenni, előételek elől, dolcse hátul – és mégis...! Olvasás közben, ahogy nagy olvasásainkkor, az életünkről tündőnk, a hogyanokról és mértékről, és ugyan választ nem kapunk, ám át-érezhetjük a kérdésfeltevés mámorát, a lehetőségeink mámorát, azt, hogy vannak... Mint-ha ez a mámor volna a váncsai tudás esszenciája, a mámor, melyet elfeledtünk.

Jó, persze, lehet mondani, túlzok, a szakácskönyv is a szakácskönyv is a szakácskönyv, de ezen a sok facsaron, idézőjelen, kifordításon, kicsinyítésen túl vagy innét mégis az élet mineműségéről kapunk hírt. Ebben az értelem-ben komoly ez a könyv –

Minden recept mögött ott az ember, a gondolkodó és a cselekvő; most arról ne nyissunk vitát, hogy a gondolkodás is cselekvés... itt most úgy lehetne különbséget tenni, hogy lesz-e vacsora vagy se nem. A posztmodern stratégiák itt kommen zu kurz, nem látjuk a személyiség puzzle-szerűségét, ellenkezőleg, már bocsánat a talán politikailag kevésbé korrekt kifejezésért, egy férfit látunk, és csak azért nem említjük, hogy macsó, mert nem az –

„*Bemegy az ember valami kocsmába, kér egy tejfölös hódtsültet*”: akinek ez a mondat abszurd vagy vicc, az ne olvassa a könyvet; használni használhatja, a könyv nagyvonalú, ezt megengedi –

Stílus: szoktam mondogatni, élő ember nem mond burgonyát; én még soha („soha”) nem ejtettem ki ajakimon, legföljebb pürburg-párkáp alakban; itt is: a krumpli krumpli, a disznó nem sertés és a sárgarépa nem karotta. Váncsa finom és elegáns és tenyeres-talpas –

Műfaja: örömszene –

Az alaplé, a fond (*fond de cuisine*) erkölcsi kérdés –

Ha nincs jobb dolgunk, tekinthetjük Váncsát sztárnak. Nyugaton nagy divat az „X. Y. ételei” típusú szakácskönyv, a „Hogyan húzzunk le Rossiniról még egy bőrt?” nevű kultúrbiznisz egy mellékhatása. Balzac vacsorái – és akkor megvizsgálható, van-e összefüggés mű és vacsora közt, jellemzi-e a híresség gusztusa a híresség alkotói arcélét. Járhatnánk itt is így el – de a könyv fordítva működik: világot teremt, emberi színjátékat, és ekképp születésekor fujtja meg a sztárok iránti esetleges vonzódásunkat, más szóval azt mondtuk most, hogy e könyv: könyv –

Az előétel legszebb definícióját itt olvastam: hivatni az aperitif és az első pohár bor közé. Nagy műfaj, hiszen *valahogy* el kell kezdődnie a *dolognak*. Az olvasás kaland, nem háztartási biztosítás, így hozhat csalódást, fájdalmat

is. Szinte nem hittem a szememnek, midőn az előtéletről szólva roppant hányaveti mondatokba botlottam, mintha az előétel pusztán elegáns és formális étkezések sajátja volna, nagyobb a füstje, mint a lángja, túl kell esni rajta etc. Recenzens nem sznob, horgadt fel recenzens, tudja és gyakorolja a délutáni dermedt tokányba való tunkolás szépségét és drámáját, de hát az előétel az a sine qua nonja egy valamirevaló... idáig jutott a dohogásban, amikor már látnia kellett, hogy szerényebben kell olvasnia, alázatosabban, hisz a szöveg csak egy nordikus részfelfogást ismertetett, szerző ennél tágabb, kozmikusabb, egy szabad lélek, aki szenvedéllyel, őszintén, nagy beleérző képességgel fogadja magába a világ *megannyi* tapasztalatát –

Tudás: a parmai sonka disznaját, ha élhetünk evvel a birtokos szerkezettel, gesztenyével etetik –

A mindennapok tapasztalata süt át a sorokon. A mindennap itt nem a megalkuvás terepe, nem a vereségé, a beletörődésé, nem annak megtestesülése, hogy más a gyakorlat, mint az elmélet, hogy ezt szeretnénk, de csak arra telik, szabadságfogalmát nem a kelet-európai weiterwurstelnből képi, nem álom és valóság kettőse, hanem: ez az élet maga, az a, Csaplár Vilmos régi, szép szavával, gyönyürű. Ahol ugyan nem minden történhetik terveinknek megfelelően, de sebj. „Megkenek vele 8-10 kecszet, vagy ahogy sikerül...” Nem trehány-ság ez, de élettapasztalat. Általában szerző de-kák, centiliterek helyett arányérzket, bölcses-séget és intuíciónál javall –

Itt igen bonyolult, kifinomult, kecses, pallérozott, rafinírozott, magyarul szofisztikált ételek is vannak – igen egyszerűen előadva. Tolsztojra utalni túlzás és érthető. Bár Tolsztoj csak fiatalabb korában evett, későbbben már kizárólag az evés szociológiai és metafizikai problematikája foglalkoztatta – meg lekötötte az a bensőséges kapocs, amely őt az ő feleségéhez fűzte. Vánca felfogása jól mutatja, hogy a finomság ravasz gazdagsága és a plebejusság kétely nélküli egyenessége: nem marakodó testvérek. Mindez a *cambridge-i csónakos lepény*tv olvassán jutott eszembe.

A finom mindig bonyolult, ezt az egyszerű

előadásmód bizonyításszerűen mutatja. A csipős fokhagymás diókrém ellentétben ama csónakos lepénnyel ténylegesen egyszerű étel, ám látjuk, hogy az egyszerű nem primitív, az egyszerű mögött is strukturáltság van, gondolat és gondosság, figyelem, fegyelem, anyag, gazdagság. Csak legyen ízlelőbimbó verifikálni a „folyamatvéget” –

Vánca úgy hajszálfinom, ahogy egy regényíró – azaz közben egy vaddisznó is, most kivételesen nem a nyitair vaddisznótokány kukoricagombócra gondolunk, hanem hogy időnként menni kell, nem gondolkodni, át pocsolján, sártengeren, át, keresztül, ami csak elénk kerül... Vánca gyakorlatias és kérlelhetetlen, utolsó leheletéig ragaszkodik a faszénparázshoz, és nehéz szívvel enged az elektromos grillnek, de nem tőköl azon, hogy a robotgépet használja az autentikus mozsár helyett (hiteles, de macerás). „*Például lángolt karaj vagy valami efféle.*” És: „*Megfelelő edénybe – »pâte terrine« – teszem, vagyis olyanba, amilyen van.*” Ha tudom, hogyan kell, tehetem úgy, ahogy tetszik, hisz, természetesen, többnyire úgy tetszik, ahogyan kell. „*Vágy tepsibe terített fóliára rakom őket, és megsütöm a sütőben, így nem szív magába olajat, és kevésbé bűdös, viszont esetleg kiszárad, és nem lehet megenni. Valamit valamiért.*” Valamit valamiért: józan, felnőtt beszéd ez – de olyan, mutatja a könyv egésze, amely őrzi a gyermekkor álmait, a fiatalság nagyravágyását –

Nehéz úgy írni, kiált közbe recenzens, hogy folytonosan összefoly szájban a nyál! Mint a regényolvasásnál: megállni, el- vagy újraképzeln. És kérdéseket föltenni, melyeket még sosem: hol lehet vajon a környéken zsályát kapni? És lehetséges volna, hogy ott a sziklakert mögött nekünk is nő? Du muss dein Leben ändern: mi volna, ha kimennék a kertbe? –

Recenzens nehezen leplezhető (pedig igény volna rá!) kevélységgel szokta kárálni, hogy ő reménytelenül európai volna. Valóban. Vánca túllépett ezen az évezedes kocsmán, nő nép-nemzet, nő alany-állítmány, ő de facto az egész világban gondolkodik. Gyökereit, alkátát tekintve egy alföldi parasztember, aki szíve és gyomra és tradíciója szerint tokaszalonnázik, és fölhívja a figyelmünket, hogy szíve és gyomra és tradíciója szerint rákózik is, és aki

olyan, mintha angol volna: az egész világot látja, bírja, eszi. Őt nem csak érdekli, de bizonyos értelemben meg is nyugtatja, hogy „*India délnyugati partjainál és Sri Lanka környékén ma is olcsó a rák, meg állítólag egészséges is*”. Nagy képességek kellenek ehhez és nem csak kulináris zsenialitás. Természetesen döntéseiben, érzéseiben, fájdalmaiban ott van a magyar konyha, nyilván annak közhelyei is, ott az óvodák sárgaborsó-rémülete, a menzák embert próbáló tapasztalata (speciel nekem a grenadírmars ízlett), de nincs ott a kuruc-labanc problémakör, mert az ínyes szempontból nem érzékelhető; nincs.

Olyan *nagy* (kurzív) emberrel van dolgunk, aki képes ezt a látszólag hétköznapi mondatot leírni: „*A közvélekedés ezzel szemben afelé tendál, hogy azért a guacamoléba kell egy kis citromlé, korianderzöld, fokhagyma, finomra vágott vöröshagyma, esetleg tejföl, netán római kömény, de csak egy leheletnyi, aztán semmi más.*” Képzelnünk csak el egy ilyen közvélekedést! Ha volna ilyen, egy ilyenünk, az volna maga a visszatérés az élethez! Oh, tölthetne kolbászt Medgyessy napesztig, edzhetné magát Kemény Zsigmond mondatain Orbán, satöbbi, satöbbi, de mennyire satöbbi – nem az, hogy füttyülnék rájuk, nem, ez nem volna ésszerű, életünk kereteit nagyon is befolyásolják, de a helyükön lennének: a guacamoléről való közgondolkodás arányosságot üt a világba, emlékezett a teremtés proporcióira, a világban való dolgunkra, világba vettségünk dimenzióira, emlékeztet anyánkra, az élet ölére, a halálra, a... hogy csak a fontosabb tételeket soroljuk. Arról nem is beszélve, hogy a guacamole állítólag csökkenti a kolleszterinszintet, regenerálja az érfalakat, elmulasztja a szürke hályogot, a lúdtalpat és az impotenciát, továbbá a tőzsdekrach, az autóbaleset és az adóhivatal ellen is védelmet nyújt –

Méltatlan volna a könyvvel szemben az aktualizálás. De nem épp a nagyság az, amely nem méricskél (eredendően: a szeretet), amely akár a hic et nuncot is elviseli ércnél maradandóbb égboltja alatt? Magyarai értékeinkről, nemzeti önbecsülésünkről, miket oly szerencsétlenül nyaggnak jobb- és baloldali popsik (populisták), e könyv alapján konstruktívan és nagyon higgadtan azt mondhatjuk: Egy mousse de saumon et câpres-nál sem vagyunk alávalóbbak –

Közhely, tán hamis is, hogy a paprika a magyar konyha közhelye volna. Vánca gondolkodásának nincsen centruma, de ha volna, az erős paprika állna abban (versenyezze a fokhagymával; csoda-e a szellemi közösség érzete?). Cseresznye, macskapöcse, chilik és pepperoni – végig a világon. Szerény véleményem szerint az erős paprikával való foglalatzkodás az erősség „bemozgatását” jelenti, részint lefedését (ha valamit lefedünk, fátylat borítunk rá, az nem tűnik el, az nem nincs, van, csak másképp), az erő, amely nem agresszív, az erő, amely erősen tudja ugyan magát, ezt tudatja is, ám tudása nyugodt, szelíd, részint és főként összefüggésbe hozást jelent, kávé és kalocsai, csoki és chili. Ez, ami itt zajlik, azt hiszem, ez a könyv cselekménye –

Vánca természetesen önmaga jéghegyének csúcsa, minden odavetett könnyű félmondat mögött egy élet gyakorlata és ezen gondolkodásban eltöltött élet bölcsessége, bölcselisége bujdosik – mégis el tudja velünk hitetni, hogy érdemes, érdemes belevágnunk, érdemes hosszú távúan gondolkodni, és már két nappal a tervezett fogyasztás időpontja előtt venni egy mirelit fácánt, nem daráljuk, vagdaljuk, hamar megvan, ha a kés kellőképpen éles, és az –

„*Olyan, mint a zsíros kenyér csak sokkal finomabb; ennek megfelelően kissé drága is.*” Alapmondat; szóval hogy ostobaság a zsíros kenyeret kijátsszani a Westminster-pírítóssal szemben, viszont a zsíros kenyér se rossz (csak a Westminster-pírítóssal finomabb) –

Vánca szívesen csapong, csapongásában nemcsak a nagy személyiség fékezhetetlenségét kell látnunk, hanem a „minden mindennel összefügg” tárgyyszerűségét is. Így lehet az, hogy a salátáról szóló elvi alapvetés (a salátától saláta-e a saláta? etc.) természetes módon érinti a csomagolt paprikás szalonna versus abált toka-szalonna ellentét látszólagosságát, oda futván ki, ahová a művészet is, hogy saláta az, amit annak mondunk. – *Jut eszembe: Vánca jelszava mintha ez volna: éljünk egészségesen, kis szűn, vagy egészségtelenül. Ami annyit tesz: éljünk. Nem idegen tőle némi férfias melankólia, melyet azonban egyszerű, vadállatias életvidámság balancéroz. Ám ez a könyv nem Váncsról szól, hanem az ételekről. Így személyes –*

Fokhagyma-, madeira-, portugál-, tarisznyarák-elfogultságok, de: semmi nem idegen tőle, ami ehető, és hogy mi ehető, azt ő mondja meg –

Elgondolható-e egyáltalán 2004-ben egy csirke, melyet kizárólag tejben áztatott kenyérral tápláltak? Nem a csirkét kell ehhez elgondolni, hanem az embert. Ez a lépés itt folyvást megté-
tetik, természetesen és didaxis nélkül. Ebben (a szokásoson, jól s jól, túl) áll a nagy titok –

Megtudhatjuk, hogy a leves mért a Nincs testet öltése, hogy mért nem érdemes macskacá-
pának születni, hogy milyen a ponty e sorok írója módra, hogy mi köze a rákoknak a Rayleigh-Plesslet típusú egyenletekhez, hogy mi az a sambal-cumi-cumi, emberi szóval kimondhatatlan protestáns nemi perverzió-e avagy az óceániai bürkifli speciális esete, netalán szerb szonettállapot(?), bepillantást nyerünk a mély-
üzbég kebab lelki csipkéibe, és hogy mért kell a nyársat kellő fordulatszámmal tekerni (hát a lecsöpögés végett!), és utoljára, de nem utolsósorban végre megtudhatjuk, hogy az orata nem más, mint az aranydurbincs. Aranydurbincs, a hétszázát!!! Ez fontos –

I súlyos nyomdahiba ékteleníti a könyvet, berni mártást olvashatunk a 299. oldalon bearni helyett; ez a vorcseszter-szósz kategóriájába tartozó fájdalmas lapszus. Csodálkoznék, ha utánnyomás nem teremtene lehetőséget a javításra –

Igazságot Montmireilnek! Mindenféle rostélyosok névadóit bezegg ismerjük. Siralmas és méltatlan a szakácsok helyzete a kultúrtörténetben. Akár a könyvszerkesztőknek, tanároknak vagy fordítóknak: nincs nevük. A Chateaubriand bélszint Chateaubriand szakácsa, Montmireil találta föl. Áldassék a neve. Amiként Jókaié is. Vánca csöndesen, a kertek alatt újra fölfedezi Jókait, inkább tőle, mint Krúdytól eredeztethetők az élvezkedő haspókgökörek; Jókai mint jelentős gourmet, mint elfeledett és megtalált kulináris atyánk –

E dolgozat kereteit szétfeszítené, ha érintenők a könyvben mélyen tárgyalt kocsonyakérdést (melynek tisztázása tisztázza az „igaz magyar

ember” főbb koordinátáit is), a kolozsvári töltött káposztát mint olyant (mely mint nemzetmegtartó erő és persze mint illúzió, mint nem létező entitás mutatkozik; kirakni a spájzba, másnap vagy harmadnap ehető!), recenzens személyes érintettségét tehénhúsok tárgyában, a birkapörkölt helyét az üdvtörténetben, kitüntetett szerepét a szocializmusban és siralmas pozícióját a világmindenségben –

Vánca, mint a nagy írók mindig, anyagtiszteltetre nevel, és melleleg rádöbrent, anélkül, hogy az egészségünkkel egy fikarcnyit is törődne, ez, helyesen, nem lévén ingyenc-releváns, nem esik látókörébe, rádöbrent, hogy mennyi vackot eszünk, szakszóval: szart, műizéket, megbuherált tápon tartott zombikat. Rádöbrent, hogy mennyire nem tiszteljük a testünket (etc. in corpore sano) –

„Ma este egyébként az lesz, hogy öt deka vajon megdinsztelek egy fej kockázott hagymát, rádobok fél kiló rákfarkat, bőven meglocsolom konyakkal, és készsége párolom.” Fogjuk föl ennek a mondatnak a nagyszerűségét! Ma este egyébként az lesz: mennyi bizodalom van itt, remény és eltökéltség! De végül is nem az estéről van szó, hanem a nappalokról, a nappalainkról. A napjainkról mond ez a mondat valami fontosat, azt mondja, hogy a napjaink a mi kezünkben vannak; és még a napjaink természetéről, súlypontjairól is beszél.

Nem azt mondja, hogy menekülünk a konyhába („műveljük kertjeinket”), nyitottságot és derűt ajánl a könyv, nem azt, hogy „kacagva szaladjunk át az életen”, ennyire nem könnyű a helyzet, a könyv, ha nem beszél is róla, ismeri e nehezét, de mondani azt mondja: ne tartunk a Bienville-mártástól, és bízunk az Allison-módrába... „A kivájt hagymákat forró vízben öt percig blansírozom.” Állítom, aki nem blansírozott még kivájt hagymákat forró vízben öt percig, az nem élt teljes életet. Vánca nemcsak megnyugtat („tudsz te, ha akarsz”), hanem nyugtalanít is, megkérdi, mit csináltál eddig, mit hiszel, mit remélsz, mit tettél, használsz-e fokhagymaport, mit gondolsz, igen, van itt egy tradicionálisan értékközpontú, életszerető imperativus: hass, alkoss, gyarapíts, blansírozz! Vegyük ezt komolyan –

Esterházy Péter

A KARINTHY-KOMPLEX

Karinthy Márton „Ördögörcs” című könyvének ütemére

*Karinthy Márton: Ördögörcs I-II
Ulpius-ház, 2003. 440, 434 oldal, 3480 Ft*

A Karinthyakat a nagy, de korántsem kikezdhethetlen apafigura szelleme kísérti. Karinthy Frigyes (a továbbiakban Karinthy) nem emlékezett a zordon, mitikus ködökbe vesző apákra, bár az ő alakját is legendák veszik körül. Ezek a legendák végső soron a Géniusz – egyik korai novellájának címe is ez – legendái és a teremtés vagy éppen annak visszája, az eltékozolt teremtetőerő képzetek köré fonódnak. A géniusz legendáját azonban nemcsak Karinthy tékozló alkotóereje és kifogyhatatlan fantáziája táplálta, de jó adag fellengzősség, önértékelési zavar és vásári önréklamozás is belejártzott. Hiába hangzott el Kosztolányi, Babits vagy Móricz szájából – hiszen az utókor mindhármuknak a szájába adta – a híres mondás, miszerint „*ez a marha volt köztünk az egyetlen zseni*”, még ezeken a szavakon is átüt valamilyen sajtó hiányérzet. Úgy hangzanak, mint valami kárpótlás vagy elégtétel a művek helyett, s ha mondtak is ilyesmit, ki tudja, mit akartak vele mondani.

És mire gondolhatott Babits, amikor azt írta róla, hogy „*ő volt a legkomolyabb írónk*”? Vajon összekapcsolta ezt a komolyságot Karinthy sokszor, tán túl sokszor is emlegetett zsenialitásával? Ha igen, akkor nem Karinthy zabolátlan játékoságát vagy számolatlanul szétszórt ötleteit tekintette zsenije védjegyének, ahogy azt a közvélekedés tartja, hanem épp ellenkezőleg, képzeletének féken tartását. Ez esetben Karinthyt az különböztette meg kortársaitól, az tette közöttük egyetlené és egyedülivé, hogy a maga géniuszát az uralkodó művészkép, ha tetszik, a korabeli művészetkultusz és zseniesztétika ellenében játszotta ki. Életművének tengelyében azért állhatott a művészi teremtés lehetősége és kérdésessége, mivel úgy látta, hogy a művészetre oly jellemző formagörcs és formadrukk a világ teljességéről való lemondás jele. Írói gyakorlatában ugyanakkor minduntalan szembesülnie kellett azzal, hogy a világ a maga közvetlenségében teljességgel megragadhatatlan. Hogy képzelet-

nek talán legfontosabb ősmintájában és összevetésében, Az EMBER TRAGÉDIÁJÁ-ban Ádám Lucifer segítségével sorra próbálgatja az ember történelmi alakváltozatait, úgy vette sorra és vetette el Karinthy – mint akibe belebújt a kisördög – a stílusváltoztatokat induló művében, az ÍGY ÍRTOK TI-ben.

De csak pályája vége felé, az EGY REGGEL DÁTUM NÉLKÜL című versében talált formát annak a nehezen megemészthető gondolatának, hogy az ember csak a saját világáról való lemondás árán juttathatja szóhoz a valóságot, hogy szemléletének, képzeletének formái rátelepsznek minden másra, s csak ezek lefoszlásával születhet meg valami, amit énje mindaddig elnyomott, nem hagyott maga mellett érvényesülni – úgy valahogy, ahogy egy erős apa tud rátelepedni a gyerekeire.

Ez a gondolat azért is különös, mert megfordítani látszik azt a tradicionális elképzelést, amely a művész alkotásait teljes jogú teremtményeiként, édesgyermekiekként tünteti fel. Bizonyos értelemben persze az író inkább magának érezheti a műveit, mint a saját gyerekeit: míg amazok énjének kivételései, ezek olyan, áttételekkel hozzá kapcsolódó valóságdarabok, amelyekre némiképp idegenül tekint. Nemcsak függenek tőle, de függetlenedhetnek is, leválhatnak róla, mint önmagukba záruló, érthetetlen világok. Megközelíthetetlenek – de épp ebben hasonlítanak a Karinthy által olyannyira megragadni vágyott valósághoz. Tehát a fiúk élete éppúgy az író apa halálát feltételezi és előlegezi, mint említett versében a valóság születése. Ez a már-már mániakussá növesztett ismeretelméleti gubanc – vagy egyszerűbben szólva: végtelen valóságidegenség – Karinthy egész életét és művét áthatja. Ezért lehet az „apagyilkosság” is – amiről az ÖRDÖGGÖRCS-ben Ascher Tamás beszél – mondhatni beépített eleme.

Az következne mindebből, hogy – Karinthy Márton (a továbbiakban Marci) könyvének voltaképpeni témája – az apa-fiú kapcsolat áthagyományozódása is bele van írva a maga összetettségében és ellentmondásaival az apa-ős életébe, művébe?

A staféta

Szinte szimbolikus, hogy Karinthy Ferenc (a továbbiakban Cini) életében megjelent utolsó kötete a STAFÉTA címet kapta. Borítóján ketté-

osztott fej látható, melynek egyik arcfelét saját fotója, a másikat az apjáé adja. Nemcsak a két arc hasonlósága kísérteties, de maga a kettéhasított fej képi ötlete is, mellyel meglepték az akkor már épp hogy csak egyben lévő, a teljes lelki és fizikai szétesés szélére érkezett szerzőt. Nem hiszem ugyanis, hogy Cinitől származott volna az ötlet. Hiszen a borító újfént apja árnyékába állította, abba a viszonylatba, amelyből látszólag sikerrel szakította ki magát élete során – még akkor is, ha ez a szakítás sohasem volt teljes és végleges. Mindenesetre a STAFÉTA cím jelentése korántsem olyan egyértelmű, mint amilyenek a borítóra applikált kép láttatja.

„*Karinthy Frigyes hiába tölti ki az életem – írja Cini a NAPLÓ-ban –, írólilag nem ősom. Kosztolányi sokkal inkább. Krúdy, Móricz is furcsa módon... Hunyady Sándor.*” (74. 10. 25.) Hasonló névsorral találkozhatunk egy másik bejegyzésben is, Szomorival és Szép Ernővel kiegészítve (70. 11. 04.), a lista kifizása azonban más: itt nem a vállalt irodalmi elődök kijelölése a legfontosabb, hanem az, hogy Cini e hagyomány *egyedüli* folytatójának tekinti önmagát. Vagyis a hangsúly nem arra esik, hogy kiktől vette át a stafétát, hanem hogy nincs kinek továbbadnia. Olyan szerep terhét rója, illetve vállalja magára, ami az évek során mindinkább ránehezedik, s talán nem túlzás azt mondani, hogy végül össze is roppan alatta. Ez a hősiesség pózba merevedő utóvédharc – először a modernekhez „átállt” barátokkal (Déry, Örkény, Somlyó, Szilágyi János György) szemben, majd a hatvanas évek végén jelentkező újabb írónemzedék s végül a nyolcvanas évekbeli „ízlésteror” vagy Szerdahelyi István örökbecsű kifejezésével, Neovantgárd stílusdiktatúra ellen hadakozva – naplójának visszatérő rögeszméje. Noha életének utolsó évtizedeiben Cini rengeteget utazott, egyre beszűkültebb művészet-szemlélettel hordozta körbe tekintetét a világban. És mind magányosabb is lett. Kivonulása a leányfalui házba, az alkotásnak és a sportolásnak szentelt élet akár szellemi integritásának jelképe is lehetett volna, ha nem ilyen rosszul ácsolt talapzaton nyugszik.

Miközben ugyanis az irodalom soha nem látott mélyzuhanásának rémképeivel riogatta magát, nem vette észre, hogy félelmei nem annyira a magyar irodalom általános állapotáról, hanem a benne munkáló mind súlyosabb elbizonytalanodásról tanúskodnak. Hogy szél-

malomharcának mozgatója nem egy egész, megtagadni látott irodalmi hagyomány védelmének-átmentésének kényszerű erkölcsi kötelessége, hanem saját elintézetlen magánügye. A magyar irodalom és általában a kortárs művészet „*példátlan méretű bűnbeesését*” regisztráló gondolatai inkább saját elfojtott büntudatára utalnak, s arra, hogy mindenekelőtt önmagával lett volna elszámolnivalója. A számadás a talentomról Karinthy Frigyes-féle szólama így ficamodik ki és csúszik végzetesen félre Cini-nél a Kádár-korszak süppedékes erkölcsi talajára adaptálva.

De a NAPLÓ-ban feltűnik egy messzebbről indított és messzebbre mutató staféta képzete is: „*Van egy stafétabot, amit még Bajza adott át Vörösmartynak, Vörösmarty Petőfinek, Petőfi Arany-nak, Arany Gyulainak, Gyulai Kiss Józsefnek, Hatvany-nak, azoktól Heltai, Ady vette át, Ady Babits-nak adta, Babits Illyésnek. És Illyés ott áll, kezében, még rövid ideig, a stafétabottal, és nincs kinek átad-nia. És hamarosan kiesik a kezéből, senki nem veszi föl, s akkor véget ér a verseny.*” (69. 10. 21.) E passzusban nem egyetlen irodalmi vonulatról van szó, mint az előbbi esetben, hanem a magyar irodalom gerincét adó hagyományról. Bár a Gyulai és Adyt összekapcsoló zsidó híd önmagában is figyelemre méltó, ezúttal fontosabb számomra az, hogy a két névsor között nincs semmiféle átfedés. Vagyis úgy tűnik, mintha Cini két jól megkülönböztethető hagyományt – nevezük őket sommásan polgárinak és nemzetinek – emlegetne. Annál szembetűnőbb, hogy később mégiscsak összemossa őket. Úgy is mondhatnám, hogy a két stafétabot Cini önértékelési zavarainak súlyosbodásával kézenközön összekeveredik, felcserélhetővé válik, és egybeforr.

Erre vall 1972-es újról fogadalmá, mely szerint sok, alkalmasabb jelölt helyett neki kell az őrzés botcsinálta profétájává válnia. De a két hagyomány bújtatott egymásba játszását erősíti Illyés kitüntetett szerepe és a korszakra jellemző rugalmas gerinccesség is, amely benne találja meg a maga ideálját: „*Summa summárum nekem tetszik ez a magatartás, élet [ti. Illyésé – B. A.], hogy mindig a mindenkor hatalom meg akarta nyerni, s ő félig-meddig hagyta is magát, ám mindig megőrizte szuverenitását, s főleg írói, emberi tisztességét. Hogy de. a Gyűjtőben Dérynél, du. Gömbössel vagy Imrédynél. Ez a XX. század írójának egyik útja. A másik Szárszón a vonatkerék alá visz.*” (86. 09. 03.) Fejtegetését úgy is érthetjük,

hogyan az erkölcsös és bátor konformizmus nem is csupán az egyik, hanem az egyedüli lehetőség, hiszen a másik, az intranzigencia, az örültséggel és az öngyilkossággal egyenlő.

Ez a megfogalmazás ugyanakkor egy harmadik stafétát is megidéz, a családi hagyomány továbbvitelért folytatott versenyt képezi le a két Karinthy fiú, a sportos, könnyed, robusztus Cini és a tétova, görcsös, az örületben menedéket találó költő testvére, Karinthy Gábor (a továbbiakban Gabi) között.

Gabi

„*Gyermekem apjának*” – ezt a különös dedikációt írta Karinthy GYILKOSOK című novelláskötetének egyik példányába. Ismerve a Bóhm Arankáról szóló történeteket és legendákat, könnyen meglódulhat a fantáziánk. Elkezdhettünk találgatni tehát, milyen sötét titkot takarnak ezek a szavak, ha nem 1920 februárjában írja le őket Karinthy, vagyis azelőtt, hogy második felesége megjelent volna a színen. Az ajánlás azonban ettől még különös marad, és magyarázatra szorul. Vajon a postással vagy a tejesemberrel mókázott a mindig viccre kész szerző, vagy csak a saját példányába szerkesztett rejtvényt egy unalmas órájában? Ilyen és ehhez hasonló lehetőségek juthatnak eszünkbe, mint ahogy ilyesmire gondolt a könyv jelenlegi tulajdonosa is, akinek itt köszönöm meg, hogy felhívta figyelmemet erre a dedikációra. Szerencsére azonban van egy támpontunk, a kötetben található régi tulajdonosi pecsét, mely Vitéz Miklósé. Vitéz annak a síofoki villának a tulajdonosa volt, ahol jó negyed századdal később Karinthy meghalt, mégsem ennek köszönhetően kap helyet történetünkben. Nem is mint drámaíró, akinek éppen Karinthy csinált reklámot a *Színházi Életben* MÉRTEK VITÉZ MIKLÓS E CIKKNEK A CÍME című cikkével, de még csak nem is egyszerűen úgy, mint az akkor egyedüli Karinthy fiú, Gabi keresztapja. A közönséges keresztapaságnál ugyanis lényegesen fontosabb szerepet játszott az életében: miután anyját, Judik Etelt 1918 októberében elvitte a spanyolnátha, az össettört férj Vitézéhez vitte a négyéves kisfiút. És náluk is felejtette néhány évig. E tények ismeretében persze a vicces ajánlás már korántsem olyan vicces: mintegy a visszajáról mutatja meg, hogy Karinthy a humorban valóban nem ismert tréfát. De ha valamikor Gabi kezébe akadt a könyv – ami könnyen lehetséges, hi-

szén a hétvégéket később is Vitézénél töltötte! –, és elolvasta az idézett dedikációt, alighanem elfacsarodott a szíve a szavak szomorú igazságától.

Gabi összehasonlíthatatlanul kevesebb nyomot hagyott maga után, mint apja vagy testvére. Egy vékony kötetnyi vers, fordítás, két írás az apjáról, nagyjából ennyi publikált életműve. Tudunk ugyan naplójáról, egy vagy több készülő regényéről, de ezek elvesztek vagy megsemmisültek. Betegsége – amit jobb híján skizofréniának emlegetnek – életének nagy részében teljesen megközelíthetetlené tette. Az ÖRDÖGGÖRCSEK érdeme, hogy a figyelmet ismét ráirányította, és az is, hogy aktáját egy sor valódi és fiktív dokumentummal gazdagította. Csakhogy Marci azzal az elhatározással eredt ősei, elsősorban Gabi nyomába, hogy önmagához érjen el. Ezt hagyják figyelmen kívül mindazok, akik könyvét a Karinthyakról szóló korábbi íráskövek vetik össze, azokhoz mérik. Az ÖRDÖGGÖRCSEK-öt ugyanis jól kivehető egzisztenciális tétje különbözteti meg ezektől – s teszi összehasonlíthatatlanul izgalmasabb olvasmánnyá például Czeizel Endre és Eröss Erika a Karinthy család genetikai elemzését ígérő könyvéénél, még ha témájában ezzel mutat is leginkább hasonlóságot. Marci feltevése szerint Gabi egyfajta életprogramot követve lépett ki a század örületéből, és választotta helyette a maga saját bejáratú elmebaját. Izgalmas elképzelés – ha nem is előzmény nélküli, hiszen Devecseri Gábor A HASFELMETSZÉS ELŐNYEI-ben megpendítette már ugyanezt. A baj csak az, hogy ez a feltevés a könyvbéli történet előrehaladtával nem nyer igazi hitelt, mivel Gabi alakját itt sem sikerült kiszabadítani az epizodikus visszaemlékezések és az orvosi találgatások kódéből. Ha elfogadjuk, hogy a róla kirajzolódó kép plasztikusságának kulcsa az a rokonság, amit Marci nagybátyja család- és világbeli helyzetével érez, akkor Gabi nem azért maradt ezúttal is némiképp elmosódott figura, mert még mindig nem tudunk eleget róla, hanem mert az az érzésünk, hogy a szerző nem mozgósította kellőképp saját élményeit és gondolatait, amikor alakját megrajzolta, vagyis nem elég merészen és szabadon vetítette bele legbensőbb vívódásait választott hősenek fiktív naplóiba.

De térjünk vissza ahhoz, ami Karinthy és elsőszülött fia viszonyáról a rendelkezésünkre álló szövegekből kiolvasható. A Petőfi Irodal-

mi Múzeum (egy tizenhét oldalas, eddig figyelemre nem méltatott önéletrajzi fogantatású írás mellett) őrzi Gabi néhány levelét Füst Milánhoz, melyek tovább árnyalhatják róla alkotott képünket, és megvilágítják családi fogantatású görcseit. „Az én költői fejlődésem (s nemcsak költői: mindenfajta fejlődésem) roppant belső akadályokba ütközik. A gyermek-koromból származó, s gyermek-korom óta tartó rossz nevelésből, zavaros élet-körülményeimből keletkező nyomottság és félelem az, ami nagyban gátolja ezt a fejlődést” – írja első levelében. És ugyanitt: „*Őn iránt különös tiszteletet érzek. Mint költőt s ember iránt egyaránt. Képviseletve s összefoglalva látom Önben mindazt, (nehéz erről beszélni) ami lenni szeretnék, ami vágy, tűz, dac, lyrai véna lappang bennem. Mondjuk így: húzódkodom Ön felé, s nagyon kinlódok.*” Erdemes megjegyezni a levél dátumát is: 1936. május 12. Karinthy egy hete esett át nevezetes stockholmi operációján, és még az sem biztos, hogy életben marad. Vajon véletlen, hogy Gabi éppen ekkor keres magának – Vitéz Miklós mellett immár második – apapótléket, ekkor vallja meg Füst Milánnak, hogy benne látja megtestesülni követendő emberi és költői eszményét? Az ÖRDÖGGÖRCSEBEN Benedek István utal az UTAZÁS A KOPONYÁM KÖRÜL egyik passzusára, azt bizonyítandó, hogy Gabi mennyire nem vett tudomást a külvilág eseményeiről, így apja műtétéről sem. Nos, ennek a beállításnak némiképp ellentmond az idézett levél időzítése, de mindenképpen azt mutatja, hogy Gabi belső órája ugyancsak pontosan járt. Akkor kéri fel Füst Milánt a pót-apaságra, amikor apja élet és halál között lebeg. Később idézendő levelének fényében úgy gondolom, nem is azért, mintha a legrosszabbra készülné, vagyis nem annyira Karinthy halálának eshetőségével számol, inkább kihasználja távollétét, kapva kap a hiányán. Mintha épp erre a távolságra, egy nyomasztó teher alóli fellélegzésre lenne szüksége ahhoz, hogy végre megtalálja önmagát, s ily módon önmagára találását, újjászületését mintha tudattalanul apja halálához kapcsolná.

Annál érdekesebb, hogy ez idő tájt Karinthynak is hasonló gondolatai támadnak, a saját újjászületése foglalkoztatja; úgy érzi, azt reméli, hogy a műtéttel véglegesen lezárult benne valami. Két héttel fia Füst Milánhoz írt levele után ezeket az enigmatikus szavakat írja le, s éppen Gabinak, mintha csak ráérezne, mi megy végbe fiában: „*új emberré kell lennem, kü-*

lönben nem volt érdemes megmenteni ezt az életemet”. Ennek az új életnek azonban megvan a maga nehézkedése, önmagába zárt köre, mint ahogy Karinthy apai empátiájának is megvan a maga határa. „*Nagyon fáj a szívem, hogy nem tudom érted megtenni, amit kellene és amitől, meggyőződésed szerint, megint egészséges lennél*” – olvassuk ugyanebben a levélben. S miközben olvassuk, alig hiszünk a szemünknek. Lehetséges, hogy ilyen egyszerű a helyzet, és Gabi betegségének, sőt gyógyulásának kulcsa az apja kezében van, épp csak el kéne fordítania ezt a kulcsot? Karinthynak mindenesetre ez a „meggyőződés”. De akkor mi az oka annak, hogy jobb meggyőződése ellenére és minden szívfájdalma mellett *sem* teszi meg érte azt, amit megtehetne? Nehéz elhessegetni az érzést, hogy ebben a mondatban a nagy sorstragédiák szele fúj. Olyan kusza viszonylatok, feszültségek és elszánások sűrűsödnek össze benne, melyekben ott kísért a nagy titok, a szeretetlenség és a szeretetre való képtelenség szörnyetege. Gabi erről is vall Füst Milánnak: „*Apám halála természetesen szószerinti, görög értelemben vett katarzist váltott ki belőlem s egyben, s ezt őszintén bevallom, nagy felszabadulást is. Ő rendkívül súlyos egyéniség volt (hozzátartozóihoz való viszonylatában egyenesen nyomasztóan hatalmas egyéniség), egyikünket sem eresztett magához, nem találtunk hozzá semmiféle hidat, kénytelenek voltunk mindent, a róla-való gondolatourainkat is magunkban végiggondolni s egymás között megbeszélni, pedig mennyi tervünk s mennyi álmunk volt vele kapcsolatban, mindannyiunkat, legközelebbi barátait a családon belül, lenyűgözött és megfélemlített. Ez a megfélemlítés természetesen, hogy úgy mondjam, egészen spontán úton, lényéből kiáradó, olykor egészen önkénytelen fluidumként ömlött felénk, mégis szenvedtünk alatta, sőt talán éppen ezért még jobban. Egyszerűen kinyíltam most – s vágyom és akarok a folytatás lenni; míg élt (nem szeretném, ha homályos lenne, amit most mondok), más akartam lenni, mint ő – most, hogy meghalt, olyan, s ha lehet még olyanabb. Úgy érzem, itt a Nagy Alkalmom.*” Ami a katarzis szó szerinti görög értelmét illeti, Gabi itt alighanem azt az értelmezést tartja szem előtt, amely szerint a katarzis elsődlegesen nem etikai vagy esztétikai fogalom, hanem hippokratészi, orvosi metafora, amely valamilyen ártalmas dologtól, érzéstől való, gyógyító erejű megtisztulásra utal.

Mindez segít értelmezni apja korábban idé-

zett különös szavait. Az az érzésünk támadhat ugyanis, mintha Karinthy a kórházból írt rövid levelében önmaga határait tapogatná ki, mintha azzal vetne számot, hogy fia betegségére a saját halála lehetne az egyszerű és egyedüli gyógyír. A műtéttel az emberek tudományára és az istenekre bízta a döntést, a sors pedig úgy akarta, hogy életben maradt. Ki várhatna tőle most már ilyen mértéktelen önfeláldozást? Annyit tehet legfeljebb, hogy új emberré válik, és így ad értelmet régi életének. Talán csak e gondolat figyelembevételével – ami semmivel sem radikálisabb az EGY REGGEL DÁTUM NÉLKÜL alapgondolatánál – lesz megérthető, hogy van valami, amit még fia kedvéért sem képes megtenni, noha tudja, hogy ettől függ a gyógyulása.

Az új emberré válás vágya, amiről a lábadozó Karinthy beszél, HÖLNAP REGGEL című drámájának is a középpontjában áll. Maga is, mások is sokszor említették azt a kísérleties egybeesést, hogy amikor először találkozott Olivecronával, az operációt végző svéd agysebészrel, az volt az érzése, mintha régről ismerne, aztán az is eszébe jutott, honnan: őt írta meg két évtizeddel korábbi darabjának titokzatos északi orvosában, aki Ember Sándor agyából kioperálja a halálfélelem idegét. Tudjuk, hogy Gabi ezt a drámát tartotta apja legreprezentatívabb művének. Írt is róla egy eszmefuttatást KARINTHY FRIGYES ÉS A „HÖLNAP REGGEL” címmel *A Toll* 1938. novemberi számába. Itt fejtegeti, hogy a halálfélelemtől megszabadult Ember még nem igazán szabad, csak afféle tökéletlen Übermensch, aki nem tudja használni a szabadságát, és hozzáteszi, hogy Karinthy az új, magasabb rendű embert sem itt, sem másutt nem tudta megírni. Csupán álmodott arról a szeretetről, ami képes feloldani a másik idegenségét, „*sem átélni, sem kifejezni nem tudta soha*”. Gabi tehát egy nevezőre hozza apja életét és művét, de talán csak azért, hogy majd egyetlen nekirugaszkodással mindkettőt meghaladhassa, beteljesítve azt, ami nála csupán ígéret és lehetőség maradt. Ekképpen lehetne olyan, „*sőt még olyanabb*”, mint ő.

Lényeges mozzanata a túlszárnyalást és az azonosulást ily módon összekapcsoló apai mintakövetésnek, hogy összemossa Karinthyt és drámájának főhősét, Ember Sándort is. Ennek vált sokértelműen groteszk emblémájává az a magánszám, amit baráti társaságában idő-

ről időre előadott. Beszaladt a szoba közepére, néhányszor megemelte karját, mintha szárnyak volnának, majd azt mondta: Tavaszra már repülök. Ez a tavasz Ember Sándor „*holnap reggelére*” játszik rá, aki azután száll fel repülőgéppel, hogy – Gabi szavait idézve – felszabadult minden „*félelem és nyomás alól*”. Mint láttuk, Füst Milánhoz írt levelében ugyanezzel a két szóval jellemzi saját emberi és írói fejlődésének akadályát, amikor a gyermekkorából származó nyomottságról és félelemről beszél. De ellentétben Emberrel, aki a halálfélelem idegének kioperálásával válik új emberré, vagy magával Karinthyval, aki a saját operációjától remélte ugyanezt, Gabi számára a felszabadulást csak valaki másnak, ti. apjának a halála hozhatta meg. Ezzel nyílt meg a lehetőség, hogy formát adjon annak a „*magasabb ébrenlétnek*”, amely Karinthy művének továbbvitelét és beteljesítését jelenthette volna. E nagy reményű mű sorsához kapcsolódik Marci könyvének legmerészebb ötlete, nagybátyja ördöggel kötött szerződésének fiktív története. Az ötlet kitűnő, hiszen ez a szövetség magasabb szintre emelhetné és önmagán túlmutató jelentőséggel ruházhatná fel Gabi elmebaját, vagy ahogy maga nevezte, ördöggöröcsét. Ezért is kár, hogy kidolgozása vázlatosra és némiképp kuszúra sikeredett. Számomra legalábbis nem vált világossá a szerződés téjje, s így végső soron könyvbeli szerepe is homályban maradt.

Cini és Ferenc

Az ÖRDÖGGÖRCS számtalan történetet idéz fel a zseniális apa és két fia életéből, ismert és ismeretlen epizódokat a zsenialitás terhéről, átöröklésének és hányattatásának sorsszerűségéről. Más kérdés, hogy sikerül-e valóságos, hús-vér alakokat elélni állítania. De ez nemcsak ennek a könyvnek a kérdése, hanem a Karinthyról szóló valamennyi életrajzé, tanulmányé, emlékezésé. Hiszen Karinthy alakja, ha lehántjuk róla az évtizedek óta vastagon rárakódott anekdotikus kérget, valahogy mindmáig megközelíthetetlennek és kiismerhetetlennek tűnik. Ugyanez érvényes Gabira is, azzal a különbséggel, hogy sokkal kevesebbet tudunk róla. Ám nála minden, amit tudunk, és mindaz, amit nem tudhatunk, automatikusan hozzáadódik örültségének megoldhatatlan képletéhez. Cinivel viszont más a helyzet. Az ő élet-

műve mintha nem tartogatna megfajthatatlan titkokat, s bár róla sincs árnyalt képünk, ezért csak magunkat okolhatjuk.

Karinthynek és Gabinak titka van, Cininek története. Pontosabban: Cini titka a történelemé. Élete és műve a II. világháború utáni Magyarország történelméhez van láncolva. Írói pályája szinte pontosan lefedi a felszabadulástól (az ő idejében így mondtuk, maradjon hát itt is így) a rendszerváltásig terjedő időszakot. Nem a korszak legrosszabb vagy legjobb lehetőségeit váltja valóra, hanem egyfajta lenyomatát adja ezeknek az éveknak. Azzal a töréssel együtt, amit pályája a rendkívül ígéretes indulás – a SZELLEMI DÉZÉS és a KENTAUR megírása – után szenved. 1948 végén a *Diárium* még párizsi ihletésű bohémnovellát közöl tőle, mely előbb említett regényeinek világát idézi, a következő évben viszont már egy kötetnyi szocialista eszméiségtől fűtött elbeszélése jelenik meg SZÉP AZ ÉLET címmel. Igaz, egyik éles szemű kritikus, Szabolcsi Miklós – aki nemrég még Huxleyhoz mérte a szerzőt, de ezúttal nem a SZÉP ÚJ VILÁG-ra asszociál – még ebben is kárhuzatos polgári vadhajtásokra talál. „*A furcsának, különlegesnek, grotesznek ez az előtérbehozása, a burzsoá frivolitás és játékoság káros maradványa az írónál, amelyet le kell vetköznie.*” Cininek több se kell: levetközi. Rá következő regényében, a KÖMŰVESEK-ben már ezt mondatja valakivel: „*Most úgy átgűr mindenkit az élet, a végén magunkra sem ismerünk.*” És közben talán tényleg nem ismer magára. Mint ahogy azt sem veszi észre, hogy a „*minden másképpen van*” Karinthy-féle rezignált életszemléletét milyen könnyedén váltotta könyvében aprópénzre a *minden másképpen lesz, mint régen volt* eltökélt optimizmusával.

Mindenesetre az apjáról való leváláshoz bizonyos fokig kapóra jött számára a történelem nagy fordulata. Amikor jóval később Mátyás megkérdezi tőle, hogyan írhatott 1950 körül olyan gyöngé dolgokat, ezt válaszolja: „*Az a nagy politikai belebolondulás, azt hiszem – ma hiszem –, nálam személyes ügy volt. Így akartam, talán, kibújni, túljutni rajta, hogy én a Karinthy fia vagyok. Így akartam más lenni, megtalálni a saját arcomat. Nem baj, ma se bánom, túl kellett esni rajta.*” Lehet persze, hogy ez inkább utólagos konstrukció, ami az ötvenes éveket valamiképpen vállalhatóvá tette a számára, mintsem valomás, mégis úgy tűnik, hogy Cini igazából

nem esett túl rajta, és azt sem tudatosította, hogy ezzel a kitérével olyan kényszerpályára került, amelyből élete végéig nem tudott kiszakadni.

Az ötvenes évek intermezzójának kényes mozzanata, hogy apja ekkoriban – akárcsak barátai és nemzedéktársai többsége – mellőzött író, akinek a könyvei nem jelenhetnek meg. Így aztán Cini tőle való függetlenedésének szuverén gesztusát némiképp átszínezi, hogy gyanúsán összecseng a kor kívánalmával, saját belesimulásával egy olyan rendszerbe, amely nem tűr semmiféle függetlenséget. Lázadás és konformizmus ekképpen elválaszthatatlanul összefonódik, és ez az összefonódás a későbbi évekre is rögzül. Csak 1956-ban, az IRODALMI TÖRTÉNETEK-kel tér vissza demonstratív módon a családi körbe, ugyanabban az évben, amikor végre apjának is megjelenik egy kötete, igaz, Kolozsvári Grandpierre Emil fanyalgó bevezetőjével. Egyik naplőjegyzésében Cini fel is emlegeti ezt a bevezetőt, nem annyira értékítéletét, hanem időzítését nehezményezve, ami a körülményeket figyelembe véve valóban nem volt túl szerencsés. Szemmel láthatóan nem jut eszébe, hogy saját viszonyát apai örökségéhez, öntudatos ráhangolódását a kor szavára, majd visszatérését hozzá, amelyet a SZELLEMI DÉZÉS 1957-es családi dráma változata tesz teljessé, ugyanezek a körülmények teszik visszássá vargabetűvé.

De bárhogy próbált is, apja szellemétől még az ötvenes évek kellős közepén sem szabadulhatott. 1951 márciusának utolsó napjaiban géppel írt levél várta a *Szabad Nép* szerkesztőségében:

„*Kedves Fiam,*

már régóta szeretnék írni Neked, amióta, úgy látom, írónak tartod Magad, de mindig közbejön valami, ami eltereli a figyelmemet Rólad és környezetedről.

Nagyon távol vagyok Tőled és így attól is, hogy úgynevezett atyai jogot formáljak arra, hogy büntetlenül elmondjam véleményemet és végeredményben, amit elmondandó vagyok, nem is olyan fontos. Rövidesen találkozunk és akkor két szóval és két gesztussal mindent megmagyarázhatok, aminek megértéséhez a Föld minden könyve sem elég. Valamikor én is író voltam és miután tudom, hogy életed hátralevő részének milyen mérhetetlen fontosságot vagy kénytelen tulajdonítani, csupán kartársi alapon hívom fel figyelmedet arra, ami a még rendelkezésed-

re álló időtartam folyamán Részedre jelentőséggel bírhat...

Végighallgattam mai előadásodat, Fiam, a Szovjetunióban szerzett tapasztalataidról és csendesen röhögve állapítottam meg: a fiú csal. Nem az a hiába, hogy lelkesedést mutatsz a Szovjetunió iránt, minden új lelkesedésre méltó, akármilyen halmazállapotban van, trágyából nő a kalász, stb., stb., az a baj, hogy hazudsz, hogy elmondod, némi eltéréssel, a típusszólamokat, az előírt sillabuszt némi költői cikornyával cifrázod, álszent módon rezegteted a hangszállaidat és végeredményben néhány százezerszer hallott, megrágott, cenzúrázott, begyakorolt, engedélyezett közhelynél egyebet nem mondasz. Az írói élmény egyenlő a semmivel, a lényeg, hogy megint egyszer igazoltad Magad a pártvezetőség előtt, kiutalják a gubát és jövőre megkapod a Kossuth díjat. (Szegény Kossuth Lajos).

Ne mondd nekem azt, hogy Papa, muszáj, élni kell! Menj el Dunapentelére, ha kell, de hallgass, ha csak hazugság árán szerezheted meg a betevő falatot. Az írók szerepéről a »minden idők« legszívóább lapja, a SZABAD NÉP szakadatlanul irocskál, de mindez nem számít. Ha az író nem építhet, nem javíthat, nem kritizálhat, nem csiszolhatja a nyers drágakövet, akkor nem más lakójánál, trombitánál, zongoraverklínél, akkor – nem író. Vagy úgy gondolod, hogy valóban minden olyan rendben van a demokráciák portáján, mint a szolamai és plakátjai mutatják? Hogy nem kell minden erő, minden tehetség korrigáló ereje ahhoz, hogy meg ne fenekeljék a szerkér? Hogy hosszú időre el ne vesszék a szocializmus és távoli utóda, az igazi emberi közösség, születése ne halasztódjék ködös jövőbe? Nem engednek beszélni szíved szerint? Akkor rosszul, végzetesen ostobán csinálják, akkor halálra vannak ítélve a jelenlegi metódusok, akkor tisztességes ember nem támogatja őket, akkor hallgass, Fiam, Kartársam!

Tudod mit? Add közre ezt a cikket a Szabad Népből. Hiszen szabad a szó. És írj rája egy vonalas, gyűlkös választ, választ egy gonosz, ostoba reakciónak, aki szelíden mosolyogva várja filmtekerced lepergését, és kívánja, ne kerüljön sor arra, hogy találkozásunk előtt valakik kérdővonaljanak és néhai apád nevére is hivatkozva megkérdezzék, hogy hát mi is volt ez, ifj. Karinthy úr? Ne legyen szükség arra, hogy kifelé fordított tenyérral azt makogjad, hogy csak a megélhetés kedvéért fújta a csömörletes harsonát. Mert ez esetben én például elmarasztalnálak, mert visszaéltél egy talentommal, egy örökséggel, amellyel komiszul sáfárkodtál. Számár vagy, kedves Fiam.

Na de ez mind nem baj, rövidesen szóval többet, meglátod, milyen nevetséges mélyvízi hal voltál. Én is rájöttem.

Hát a viszontlátásig!

Ölel

Apád.”

Ami Karinthyt illeti, úgy tűnik, jót tett neki a túlvilági pihenés. Ebben a levélben a legjobb formáját hozza. Éles, gunyoros, szívhez szóló, bölcs és még megértő is, mint életében talán soha. Figyel a fiára, megtesz minden tőle telhetőt – amit Gabi esetében elmulasztott –, hogy kigyógyítsa politikai belebolondulásából. (És jósnak sem utolsó, Cini megkapta a Kossuth-díjat, igaz, nem a következő évben, hanem három évvel később.) Volt tehát valaki, aki ilyennek látta, ilyennek szerette látni Karinthyt, aki eleven emberi-erkölcsi instanciaként, vonatkoztatási pontként őrizte magában az emlékéit. Róaadásul a szíve és az esze a helyén, az ÍGY ÍRTOK TI pedig a kisujjában volt. Kanyarított hát egy levelet a mester nevében és modorában. (Talán kissé elfogult is vele szemben, legalábbis erkölcsileg megvesztegethetetlenebbnek mutatja, mint amilyenek sokszor ő maga mutatkozott. Nem ez a megfelelő alkalom mérlegre tenni a Karinthyt ért kortársi bírálatok – számos kifejezetten baloldali megnyilatkozás mellett például Füst Milán vagy Ignotus Pál baráti kritikájának – igazságtartalmát. Elég itt annyi, hogy egyik írása, a kispesti textilgyár munkakörülményeiről megrendelésre készült lelkendezése – változtatva a változtatandókat – mintául szolgálhatott volna fia termelési regényéhez is, ha épp irodalmi elődöt keres magának.)

Jó volna tudni, miképpen reagált Cini a levélre. Megindított vagy megerősített-e benne valamit, változtatott-e gondolkodásán, életén, sorsán? Vajon hálás volt érte, legalább utólag, az apjának? És mikor jött rá, hogy kitől érkezett valójában az égi tanács, ki az, aki e levél erejéig legalábbis apja helyett apjaként szól hozzá? Bár a hatvanas évek végén azt írja naplójába, hogy az, akire gyanakodott, máig tagadja szerzőségét, legkésőbb 1958-ban már biztos lehetett a dologban. Ekkor ugyanis ismét kapott egy levelet „Csókol Apád” aláírással, de a borítékon ezúttal a saját neve szerepelt. Ma már, hogy Cini hagyatéka részben hozzáférhetővé vált, mi is tudhatjuk, hogy Ott-

lik Géza volt mindkét levél írója. * Cini tisztelte Ottlikot, naplója tanúsítja, az ISKOLA A HATÁRON-t pedig messze a legjobb háború utáni regénynek tartotta – atyai barátai között mégsem említi soha. Pedig Ottlik nemzedékének ama kevés írója közé tartozott, aki felnézett Karinthyra, sőt mint maga írja Cininek, „reménytelen szerelemmel imádtá”. Persze magyarázhatnánk ezt egyszerűen azzal, hogy túl kicsi volt köztük a korkülönbség, mindössze kilenc év, még ha Ottlik érzett is bizonyos késztetést az apai szerepre. Ez azonban nem a teljes magyarázat. Cini valóban idősebb pályatársaival alakított ki kvázi apa-fiú viszonyt, Németh Lászlóval, Tamási Áronnal, Illyéssel, Veres Péterrel, de a felsoroltak közös jellemzője az is, hogy az apjáról egyiküknek sem volt sok jó szava. Talán éppen ez könnyítette meg, hogy atyai barátként tekinthessen rájuk? Ottlik rajongása meg épp ellentétesen hatott? De van itt még más is. Furcsa módon mintha közelebb érezte volna magához őket, mint a vele látszólag egyívású barátait. Egy helyen maga is megdöbbenve jegyzi fel naplójában, mennyivel több köze van Illyéshez, mennyivel hasonlóbban gondolkoznak kis és nagy dolgokról, mint például Örkénnyel vagy Somlyóval, akivel szinte egy szobában nőtt fel. Nagy szerepet játszott ebben, hogy Cini ekkoriban úgy látta, hajdani barátai „átálltak” a modernnek közé – bármit takarjon is ez –, márpedig a hatvanas–hetvenes évek fordulóján számára ez az igazi vízvonal. Az efféle átállást valóságos dezertálásnak tekintette, amelynél nincs nagyobb bűn: „*amit ma ő képvisel – írja Örkényről – s amiben vezér: a magyar irodalom fő veszélyének érzem*”. Ha még mélyebbre akarnánk ásni, alighanem egyfajta bujkáló ambivalenciára is rábukkanhatnánk a zsidósággal szemben. Persze lehet, hogy ez csak abból származik, hogy a hatvanas évek hazai irodalmának Cini látóterébe került „modernistái” jórészt közülük kerültek ki. Nyíltabban tanúskodik ugyanerről az a megállapítása, hogy őt a zsidók nem vállalják: „*talán csak Zelk írt rólam ismételtelen szépen, vagy Devecseri. (Nem privát levelet, az van bőven, hanem nyilvánosan!)* S ami jó szót kaptam írótól,

azt Illyéstől, Németh Lászlótól, Illés Banditól, Verestől, Tamásitól, Csurrkától”. (71. 01. 27.) Figyelemre méltó, ahogy Cini megalkotja a maga külön bejáratú népies-urbánus ellentétét, s bár származása és írói habitusa is az utóbbiakhoz kapcsolja, inkább az előbbiekhöz húz. A zsidó identitás körüli problémák azonban körültekintő elemzést igényelnének, amelyre itt nem vállalkozom.

Míg Déryvel szembeni vaskos elfogultságának oka alighanem az volt, hogy Cini nem tudta megbocsátani az ÍTÉLET NINCS Bóhm Arankáról írt fejezetét, Örkény ostorozását pedig valamilyen feltékenység motiválhatta, Máraival szembeni magatartására nincs ilyen kézenfekvő magyarázat. Vajon miért érezte szükségét annak, hogy a nyelvrontó polgári írók egyik fő reprezentánsaként pellengérezze ki azt az embert, akinek leveleit kegyelettel őrizte otthon, s akinek biztatása közrejátszott abban, hogy íróvá lett. (Vö. NAPLÓ, 86. 06. 19.) Ráadásul a Magyar Írók Első Kongresszusát, amelyen Márai „*ködös, szétmállott, érthetetlen félhalandzsájáról*” beszél (s a halandzsza szóval közvetve Karinthy szellemét is megidézi), 1951. április végén tartották, vagyis alig egy hónappal azután, hogy a túlvilágról küldött atyai dorgálást kézhez kapta. Így aligha fedi a teljes igazságot, hogy Márai egyszerűen politikai okokból haragudott meg rá – Cini 1986-ban ugyanis így emlékszik –, hanem meglehetősen a maga személyes motivációja is. De Cini vajon miért haragudott Máraira, akiről a hatvanas évek végén is szembetűnő rosszindulattal írt naplójában? Örkénnyel és Déryvel – aki ’56 után néhány évet mégiscsak börtönben ült – az volt a baja, hogy mindketten dezertáltak, és beálltak a modernkedő irodalom szekértolónak táborába. Mivel pedig szerinte a kultúrpolitika épp rájuk hivatkozva, az ő hivatalos íróvá emelésükkel akarta demonstrálni rugalmasságát, úgy látta, hogy elvesztették a rendszerrel szembeni kritikai távolságot, s voltaképpen ők álltak a rendszer mellé, egy követ fújtak vele. Máraival kapcsolatban szükségképpen más kanyarulatot vett az öngazolás manővere, hiszen őt bajosan vádolhatta bármiféle gyanús kompromisszummal vagy kollaborációval. Az ő bűne vagy inkább tragikus tévedése is dezertálás, de ez itt az ország végleges és visszavonhatatlan elhagyását jelenti. Ez az intranzigencia teszi Cini számára hiteltel-

* Lehetséges, hogy az idézett levelet csakugyan Ottlik Géza írta, de ez teljes bizonyossággal nem állapítható meg. – *A szerk.*

lenné Márai kritikai magatartását. Vagy ahogy maga megfogalmazta: „*A furcsa az, hogy ellenállni is csak idehaza lehet.*”

A felszabadulás utáni évekről író Márai jófiúnak nevezte azokat az értelmiségieket, akik megkötötték a maguk paktumát a kommunis-tákkal. Nos, az apja árnyéka elől menekülő Cini ebben az értelemben mindvégig jófiú maradt. Ahogy többé-kevésbé lázongó jófiúk voltak azok is, akiket atyai barátul választott. Legnagyobb megélt témája a Kádár-rendszerbe való dacos belesimulás korjelensége volt, de végiggondolni nem tudta igazán. A dac egyfelől azoknak szólt, akik szerinte saját meghasonlásuk kivételére árán váltak „progresszív-vé”, másfelől rendszerrel szembeni fenntartásainak, vélt függetlenségének jelzésére szolgált. Élete utolsó éveiben, évtizedében aztán egyre kétségbeejtőbb viláossággal dereng fölötté a rejtejt alapséma. „*Keresem az okát, miért nem tudok én írni... De nemcsak én, senki más. Ilyen mélyponton még nem volt a magyar irodalom. [...] Azt hiszem, ennek fő oka a skizofrénia, amiben élünk. [...] Tízmillió ellenzéki s tízmillió korrumpált. Nem csupán abban, hogy állásban vagyunk, ezt a rendszert szolgáljuk... Mélyebben van a hasadás, a lelkekben. Egyszerre vagyunk ellenállók és kollaboránsok, kurucok és labancok. Ettől olyan nyálas-nyúlós az egész. S ez nem jó talaj az irodalomnak, elsorvasztja a lelket, egyéniséget.*”

Ezt a passzust Marci is idézi, de nem csap le a skizofrénia szóra, ami különös, ha tekintetbe vesszük, hogy Gabi skizofréniájáról mennyi szó esik. És nem említi apja hasonló című hosszabb novelláját sem. Pedig Cini pályájának álmásjelző regényei – SZELEMIDÉZÉS, KÖMÜVESEK, BUDAPESTI TAVASZ, EPEPE, BUDAPESTI ŐSZ – mondhatni egyenesen vezetnek el a SKIZOFRÉNIÁ-hoz, amely 1988 elején jelent meg, még hozzá – hogy teljes legyen a kórisme – az Aczél szócsövének számító *Új Tükörben*. Még e novella formálódása idejéből származik a „*Karinthy Ferenc, az író, okosabb, mint Cini, az ember*” kezdetű naplóbejegyzése, mely szerint a Magyarországon felgyülemelő elkeseredés robbanással fenyeget. Ettől a robbanástól egyrészt fél, félti, amiye van, amiért élt és amit elért, de várja is: „*megvetem és utálok a mai vezetést, hazugnak tartom a rendszert, dőljön össze ez a vendégfogadó*”. Hasonló töprenkedéssel zárul maga a novella is, az utolsó kitétel pedig szó szerint olvasható benne. És nem is véletlen, hogy

szavai ilyen megdölgöztlenül kerültek át a kész műbe. Annak ellenére ugyanis, hogy ez a történelmi és emberi skizofrénia Cini apjához fűződő kapcsolatától kezdve az ötvenes években keresztül ’56-ig, majd át a kádári konszolidáció és az Aczél-féle kultúrpolitika időszakán végigkísérte egész életét és pályáját, mégis mindvégig feldölgöztlenül maradt benne. Sokszor kerülgette ugyan műveiben, de igazából sohasem tudta vagy merte megírni.

Pedig anyaga volt bőven, és ötlete is. Az egyik, melyet 1976 áprilisában vázolt naplójában, különösen ígéretes. A Kádár-korszakbeli tudathasadás fergeteges komédiája, burleszk-láttelele születhetett volna belőle. Cini Londonban azon gondolkodik el, micsoda bonyodalmakkal és következményekkel járna, ha ő és rendező barátja föl-alá masírozának a Hyde Parkban, kezükben táblákkal, melyekre magyarul ez van írva: „*Éljen Kádár!*” és „*Éljen a Magyar Népköztársaság!*” Senki sem tudná, mit is kezdjen a tüntető lojalitás ilyen szokatlan megnyilatkozásával. Senki sem érti a dolgot, sem a kinti magyarok, sem az itthoni barátok, sem a pártvezetés, akárhogy forgatják, sehogy sem stimmel. Mikor hazajönnek, a rendezőt vidékre helyezik, Cinivel Aczél beszélget el, aztán szilenciumot kap. A többiek, a barátok és ellenségek gyanakvását azonban ez sem oszlatja el, úgy érzik, lefeküdt a rendszernek, és megszakítják vele a kapcsolatot, és így tovább, és így tovább, Örkény legjobb abszurd példázatainak modorában. Karinthy Ferenc, az író azonban óvatosabb duhaj volt, mint Cini, az ember. Az *ÉLJEN ÉS VIRÁGOZZÉK!* című hangjátéknak, amelyet végül ötletéből írt, nem önmaga lett hányatott hőse, hanem egy régi, meggyőződéses kommunista, aki fölégett eljárt az idő. Nos, a hangjáték olvastán az az érzésünk, hogy maga az ötlet is erre a sorsra jutott. Az, hogy az eset egy ekkor már – az *ÉLJEN ÉS VIRÁGOZZÉK!* az 1986-os ZENEONÁ-ban kapott helyet – nyilvánvalóan anakronisztikus, megmosolyogni való figura körül gyűrűzik, aki még mindig a kizsákmányolókat és a választ, mint a nép ópiumát emlegeti, menthetetlenül egysíkúvá teszi és ellapolyítja az alaphelyzetet. Így aztán abszurd esettanulmány helyett erőltlen kabarétréfát kapunk.

Cini alighanem azért nem lett a korszak meghasonlottságának jelentékeny írója, mert végzetesen félreismerte saját tehetségét és sze-

repét. Naplójának is az a gyengéje – ahogy azt Bán Zoltán András megjegyezte –, hogy szerzője túl komolyan veszi magát, hogy a felelőségteljes, gondolkodó emberé benne az uralkodó szólam – noha ez nem épp a legimpreszívvebb oldala –, kevés teret kap viszont benne az életet habzsoló vagány, a sportember és tréfamester, akibe nem kevés spiritusz és éleslátás szorult. Nem egy irodalmi műve is ettől a féloldalasságtól szenved. Úgy tűnik, Cini számára legigazabb terepe, a játék, magánügy maradt.

Játék és örület

A Cini-féle baráti társaság játékaiknak legendáját Marci is ápolja és élesztgeti. Érdekes volna egyszer a heccek, viccek, blódlük és ugratások mögé hatolni, s e mindent átható játékoságot mint túléléstechnikát és védekezési mechanizmust tüzetesebben szemügyre venni. Emlékezhetünk azonban Huizinga meglátására is, mely szerint a játék intenzitása nem vezethető le semmi másból, és legmélyebb lényege abban a lehetőségben rejlik, hogy megbolondít. Természetesen a szálak itt is Karinthyhoz nyúlnak vissza, akinek játékoságában van valami vértolulós jelleg, pattanásig feszült agresszivitás. E humor végletességében rokon a becsavarodással, s talán meghatározhatnánk így is: játszi örület. Az élet formáinak túlságos komolyanvétele és semmibevétele közötti keskeny átmeneten egyensúlyoz, a valóságról leváló világlátás életprogramja-tünete és egyben az örültség elkerülésének menekülési útvonala. Ebbe a kényszeres viccelődésbe a fiúk közül Cini nő inkább bele, pontosabban Cini belenő, Gabi beleőrül. (De Cini egyik mindenre kapható tréfátársa, Örkeben az, aki igazán kiaknázza, és egyperceseiben ő csinál belőle sajátos művészi formát.)

Természetesen nem gondolom úgy, hogy Gabi a játékba vagy éppen a játékoság hiányába örült volna bele. Azt mondják, ragyogó humora volt, ami már csak azért is elképzelhető, mert a humor és az örület gyökere közös: mindkettő egy világtól idegen tekintet diadala a világ felett. E kettő azonban csak a külső szemlélő számára eshet egybe, szubjektíve zárják egymást. A játékba viszont bele lehet örülni. Vagy inkább a komolyan vett, végletes következetességgel végigjátszott játék az örület egy formája. Somlyó György beszél arról az

ÖRDÖGGÖRCES-ben, hogy Kosztolányi Ádámnak, Kosztolányi fiának mániái játékként indultak, és a kényszeresség mellett mindvégig meg is maradt bennük a játékos elem. Vagyis érezhető volt benne valami distancia a saját mániáival szemben. Gabi viszont, mondja Somlyó, teljesen azonosult vele, teljesen betöltötte az ördöggörcs. A kérdés persze az, hogy ez az azonosulás, vagyis maga az örület, mikor kezdődött.

Itt kell visszatérnünk arra a felvetésre, miszerint Gabi örültsége tudatos döntés eredménye lett volna. Kilépés az életből a közelítő vagy éppenséggel nagyon is közeli borzalmak elől. Marci többször is hangot ad ennek a véleményének, és (akárcsak Devecseri) az AKKOR KEZDŐDÖTT című versre hivatkozik. Eszerint a költő pillájának elnehezülése, „*elálmósodása fényes reggelen*” a kávéházban lapozgatott újságok háborús képeivel van összefüggésben. „*A háborús örjögés kezdetére esik*” – írja Marci, sőt azt is tudni véli, hogy a képeken „*egy pojáca ágál, és téves eszméivel kábítja el, láncolja magához értelmükből kivesszi látszó hűvet*”. Devecseri nem aktualizál, inkább általánosít: „*A költő – írja – ... az idegbelegészetet választja az olyan való világ helyett, amely háborúkat... virágozik.*” Csakhogy a vers nem általában beszél a háborúról, még kevésbé konkrétan a pojácaként ágáló Hitler-ről, hanem pontosan megadja a dátumot: „*tizenégy, tizenöt... jött sorba mind*”. Vagyis a kezdet az I. világháború képeihez kötődik. Marci és Devecseri ezt a tényt figyelmen kívül hagyja, és talán nem is volna érdemes külön hangsúlyozni, ha a háború kezdete, 1914 történetesen nem volna azonos Gabi születésének évével. Vételten ez az egybeesés? Vagy inkább azt nyomatékosítja és fedi el egyúttal, hogy a háború magában Gabiban dúl, mégpedig kezdettől, vagyis a születésétől fogva? Ebben az esetben a háború nem pusztán olyasmis, amihez kívülről viszonyul, hanem belsővé tett dolog, lelkiállapot. Mindez egybevágg azzal a megállapítással, hogy „*minden neurózis háborús. A beteg dezertál az élet frontjáról és tüneteinek alapján felmentvényt kér*”. (Ez az idézet egy BEVEZETÉS AZ INDIVIDUÁLPSZICHOLOGIÁBA című 1932-es könyvben olvasható. Szerzője pedig az a Kulcsár István, aki az ÖRDÖGGÖRCES-ben többször feltűnik, egy ízben mint maga az ördög. Marci felveti, hogy Bóhm Aranka esetleg hozzá járt analízisbe, sőt talán Gabi is, aki főbiás

fantáziákat szőtt Kulcsár doktor alakja köré. Úgy vélte, hogy mostohaanyjával szövetkezve ő intézte el 1941-es katonai behívóját, annak ellenére, hogy korábban hosszú és gyötrelmes procedura után már végleg alkalmatlannak ítélték.) Az a gondolat, miszerint a neurózis dezertálás az élet frontjáról, látszólag Marci elméletét igazolja, de csak annyira, amennyire *minden* neurózisra igaz. E dezertálás tudatos vagy vágyott voltának azonban ellentmond a versek tanúsága. Az az álmoság, bágyadtság ugyanis, amelynek kezdetét az AKKOR KEZDŐDÖTT rögzíti, olyasmí, ami ellen *küzd* Gabi. A benne dúló harc éppen ekörül zajlik: „*sűnyő pillám tartani magasban / hiába igyekeztem s magamat / újra meg újra mindhiába / ráztam fel, újra meg újra hanyatt- / esett a lelkem s egy szürkés világba / merült alá*”. Az itt felbukkanó képzetek tágabb hátterét világítja meg és értelmezi az a levele, amelyben Füst Milánnak azt fejtegeti, hogy az emberek többsége folyton alszik. Csak a magasabb szférában élők azok, akik ébrenlétre születtek, s számukra az alvás egyenlő a halállal. Majd már első személyre váltva: „*Mi néhányan vagyunk csak ébren, kiválasztott lelkek, s a legnagyobb küzdelem és erőfeszítés révén tudunk csak itt valamilyen helyet biztosítani magunknak!*”

Noha Gabi ébrenlétre született, mégis kezdetből fogva dúl benne a háború az alvás és az ébrenlét között. A költészet ebben a felállásban az ébrenlét magasabb régiójához tartozik, a mindennapi élet pedig zavaros örvény, amely a mélybe vonz. Verseiben így jelenik meg a fönt és a lent világa, az AKKOR KEZDŐDÖTT-ben éppúgy, mint Az ÖNTUDATHOZ címűben, amely a zuhanás képevel kezdődik: „*Magamba-szárvá, rettentő sötétben / csak forgok egyre lejjebb, a sávár / mélyek fele...*” Az ellentétes mozgás ágense itt sem a teljes elborulás, hanem a tiszta logika: „*Hozzád kiáltok: el ne hagjy merülni, / ragadj fel innen, szárnyas Öntudat!*” Ezek figyelembevételével aligha tartható az életből való szándékos kilépés teóriája. A kilépés vagy inkább fölülmelkedés eszköze nem az örület, hanem a költészet, a tisztult tudat tevékenysége, míg a leragadó pillák, épp ellenkezőleg, az elmerülést jelentik a mindennapok örületébe. A kiemelkedésnek ugyanebbe a képzetkörébe illeszkedik a „*Tavasza már repülök*”-blóddli szárnypróbálgatása is, mely miközben a HONAP REGGEL meghaladására utal, egy magasabb ébrenlét sejtelmét hordozza.

Madarassy Zsuzsa – aki közel állt Karinthyhoz utolsó éveiben, s történetesen a közelben volt (ti. a Vitéz-panzióban) akkor is, amikor meghalt – számol be egy játékról, amely „*mint minden Karinthy-játék, borotvaélen járt az egész mély pszichológia, az exhibicionizmus és a gorbáskodás között*”. Nevezhetnénk akár gondolatkísérletnek is, tudniillik azzal a gondolatjal játszottak el, mi volna, ha társaságuk valamelyik tagja megörlőne, hogyan váltana egy csapásra színt minden korábbi cselekedete, azt bizonyítva, hogy mindig is örült volt. Ez a játék jól demonstrálja, hogy az örület kérdésében minden okosságunk utólagos. Más szóval, éppen a kezdet, az örültség kezdete az, ami mindig megragadhatatlan marad. Valami hasonlót sugall Gabi AKKOR KEZDŐDÖTT című verse azzal, hogy a kezdetet, az örülettel szemben folytatott harc kezdetét az első világháború kezdetére teszi, ami egyszersmind saját születésének éve. És innen kezdve már semmi sem pusztá játék.

*

Önként kínálkozik a tetszetős párhuzam, hogy Cini életében hasonló funkciót töltött be a játék, mint Gabiéban a neurózis. Mindenesetre abban a játékoságban, amely áthatotta közös baráti társaságuk mindennapjait, tetten érhető egyfajta kényszeres jelleg. Az ugratások programszerű rendszeressége, rituális ismétlődése sokszor magát a kiszámíthatóságot, a várakozás felkeltésének és kielégítésének ritmusát teszi meg humorforrássá. Önmagába záruló, az összetartozás tudatát folytonosan megerősítő otthonos és frivol univerzum ez, mely kihívóan vállalja elkülönülését a kinti világtól. A játék ugyanakkor az egymással folytatott versengés, rivalizálás motorja és kereke is. A kölcsönös ugratásban mindig van valami a párbajból. Ennek a fajta kedélyes kegyetlenségnek az adja a feszültségét, hogy csakis egyenrangúak között jöhet létre (ők a társaság alapító tagjai), s éppen ezért lehet összetartó erő, ugyanakkor az oldalvágás, a fölülmelkedés és a versenyszellem terepe.

Az egymásnak feszülő játékszötn és ambíció felvillanyozó légkörében született meg aztán az epepe nevet viselő különös drámaforma. Somlyó György ÁRNYJÁTÉK-ából tudhatjuk, hogy ennek előzménye, csírája Cinitől származik, aki egy este szót kért, hogy előadja titokban készült költeményét. „*A mű szövege, amelyet különlegesen hangsúlyozott, tiszta és pontos*

artikulációval szólaltatott meg, valahogy így hangzott: *Ep – ep – epep – epepe – ep / Epepe – epepe – epepe / Epep – epep – ep – epep – ep*” és így tovább, meglehetősen hosszan. Ekkoriban Cini még nem kezdett el írni, s némiképp irigykedve figyelte, hogy barátai, Devecseri, Somlyó, Szilágyi János György hétről hétre nagy ováció kíséretében olvasták fel készülő műveiket. E szituáció helyzeti energiáit aknázza ki Cini dupla fenekű produkciója, amely az önálló szellemi teljesítmény igényével lépett elő, de úgy, hogy értelmetlen hangsora a többiek ambiciózus művészetakarásába vetett horgonyt. Költeményének vég nélkül ismétlődő két betűje helyi értéket kapott, jelentéssel telítődött. Furcsa módon ez az egyszeri performance sem tudott ellenállni az ismétlés kényszerének, és rituális záróakkordjává vált szombati programpontoknak.

Később az egyik első epepének már a kezdeti irodalmi sikereit arató Cini látta a célpontja. Ez a rudimentális drámaforma – melynek verbális készlete szintén az „ep-ep-ep” ismétlésére korlátozódott – vált a társaság talán legemlékezetesebb közös teljesítményévé. „*Nem tudom* – írja Somlyó a hetvenes évek elején –, *Artaud, Ionesco, Beckett, Arrabal, Mrożek vagy a Living Theater tudomást szereztek-e valaha (Örkénynek, biztosan tudom, volt róla tudomása) arról a kisebbfajta forradalomról, amelyet a kegyetlen, abszurd és groteszk színjátszás terén elkezdtünk, de világraszóló újításaikban a mi találmányunk nem egy elemének továbbfejlesztését kell majd egyszer kimutatnia a drámatörténetnek.*” Vajon realizálta-e Cini, hogy elsőségüknek ez a büszke igénybejelentése milyen kísértetiesen hasonlít arra az ugyanebben az időben elterjedt fellengzős kijelentésre, miszerint az abszurd színházat apja teremtette meg, mintegy mellékesen, ÉNEK-ÓRA című jelenetével (amely három évtizeddel előzi meg Ionesco LECKÉ-jét). Ráadásul úgy érezhette, hogy apja szellemujja még saját nagy sikerű magánszámán is rajta hagyta a nyomát, hiszen, ha úgy vesszük, az nem egyéb, mint Karinthy egyik kedvenc játékának, az eszperetének a továbbfejlesztése.

De a modern irodalomról és színházról ekkoriban már megvolt a maga sommás véleménye. Az az ember, aki olyan biztos érzékkel talált rá az „epüllion” képletére, tökéletes értetlenséget mutatott a modern művészet hason-

ló törekvéseivel szemben. Noha az abszurd helyzetek és furcsa ficamok iránti érzékét társasági emberként fennhangon mozgósította, műalkotássá transzponálásukkal nem tudott mit kezdeni: hiteltelennek, öncélúnak és üresnek látta őket. A játékos ember és a komoly író szerepe közötti szakadék áthidalhatatlanná vált benne. De ő ebből a hasadtságból még erőt is merített, állandó öngazolásának eszközévé avatta: elhitette vele, hogy ő mit sem változott. Fontos volt ugyanis számára az a meggyőződés, hogy ő a rögzöbbséget utat választotta, miközben a többiek az éppen aktuális divatot lovagolták meg. „*Előbb dühöngve, majd inkább legyintve figyelem* – írta 1969-ben –, *hogy van nálam mellettem rinocéroszokká régi barátaim. S a volt vörösök egymás után lilává – harcos lilává, absztrakttá, expresszívistává, szürrealistává, strukturalistává és még a jó isten tudja, mivé. S félek, hogy az örültek, akik nem szeretik, ha egy józan eszű figyeli őket, mikor vernek agyon.*” Ez a túlfűtött vízió nemcsak Ionesco rinocéroszait fordítja szembe teremtőjükkel, de megidézi Géniuszt is, apja novellájának sokat gúnyolt, magányos hőst, az egyedülit, aki lát a vakok között. S bár Cini az egyedül józannak látta magát a sok örült között, nem volt elég józan ahhoz, hogy felismerje, ebben a hősiés pózban betegessé növesztett öngazolás-kényszere őlt alakot.

Szinte sohasem érintette meg az őrlőség relativitásának tudata (ellentétben apjával, aki előszeretettel választotta trefái terepéül az örültekházat, az ápolt és az ápoló összecezerelhetőségét avatva elsődleges humorforrássá). A hatvanas évek végétől húsz éven át siránkozik naplójában azon, hogy a magyar irodalom még nem volt ilyen mélyponton, és egyre nagyobb habokat kavarnak tehetetlen dühe hullámai amiatt, hogy az irodalmat elborítja az „*értelmetlenség és az elmebaj*”. Többször is azzal a felhanggal emlegeti az ötvenes éveket, hogy még az sem okozott annyi kárt, mint az aktuális irodalmi divatok. Szerinte a mai művészet „*bűnbeesése*” súlyosabb „*talán még az emlékezetes szocialista realista s azóta sokszorosan megbánt és levezkelte bűnbeesésnél is*”. Mégpedig azért, mert akkoriban „*az értelem nevében hajtottak betegesen túl valamit – de legalább annak nevében. Itt azonban az értelem lázad föl a művészet ellen*”. Folyamatosan az örület rémével viaskodik tehát, de mint látjuk, ezt az örületet nem magában fe-

dezte fel. Nem a saját játékszenvedélyébe űrül bele, épp ellenkezőleg, az vált ki belőle már-már patológikus dühöt, hogy mások komolyan vettek valamit, ami szerinte csakis játékként volt érvényes. Mindenki tévelyeg, csak ő veti meg a lábát szilárdan, helytáll, egyedül, kezében a görcsösen szorongatott stafétával, amit nincs kinek továbbadnia. Ez maga a téboly, amely hibátlanul működteti az önfelmentés gépezetét. Így lesz a kádári politika „százszor elviharosabb és becsületesebb”, mint Hegedűs András és az „elfajzott” Lukács-tanítványok, akiknek bűne – Cini szemében – talán az lehetett, hogy sok mindent másképp láttak, mint régen. Változtak. Ez az, amit nem tud megbocsátani Vásárhelyi Miklósnak sem, aki '56, a börtön és a későbbi ellenzéki szerepvállalás után is csak „volt sötét sztálinista” maradt a számára. Aztán lassan kicsúszik a lába alól a talaj, elmozdulnak mögüle egy világ tartópillérei. Változik a rendszer, csak ő nem változik. 1988 végén ugyanazzal írja le Mészöly Miklóst és Esterházyt, amivel Márait 1951-ben megbélyegezte: „ezoterikus félhalandzsa”. Bezárult a kör, és nagyjából lezárult egy élet.

Van tovább

A kép, amelyet fentebb Cini-ről festettem, bizonyára egyoldalú. Talán azért, mert Marci ezekről a dolgokról nem beszél. Az ÖRDÖGÖRCSEK elején érzékletesen ír apjáról, finoman csúsztatva egymásba a ráutaltság, a ragaszkodás és a neheztelés érzéseit. Ezek az oldalak könyve legemlékezetesebb részei közé tartoznak. De olyan, mintha ezzel ki is adott volna magából mindent. Vagy inkább úgy érzi, hogy kiadta Cinit és magát (és egy zárójeles hozzátoldásban tulajdonképpen visszatancol, egyéni sérelmek infantilis felhánytorgatásának nevezve az előzőeket). Hasonlóan plasztikus jellemzéssel aztán már nem is nagyon találkozunk a könyvben. Említi ugyan, hogy apja szembesülése a valósággal, számvetése önmagával élete végéig elmaradt, de alig esik szó arról, hogy mivel is kellett volna számot vetnie. Ily módon megjegyzése odavetett jelleget kap, és a képek ez a darabja hiányzik Cini tárgyát nem találó büntudatának és összeomlásának különben megrázó leírásából is.

Marci azért kezdett kutatni ősei után és írni, mert megkísértette a családi örvénybe való beleszippantódás szédülete. A könyv nagy kér-

dése, hogy sikerül-e kijutnia ebből az örvényből úgy, hogy lemegy a mélyére, az aljára, és onnan rúgja el magát. Nem tudom, ez-e a szabadulás, az önmagára találás legjobb módja, s hogy nem kerülgeti-e az az érzés, hogy megint csak a Karinthyak vállára támaszkodott. Nem tudom tehát, sikerült-e neki az, amit akart, de könyve mindenesetre siker lett, és nem is véletlenül. Marci eleget tett azzal, hogy ezt a folytatólagos családi ügyet elének tárta. Nem felgöngyöltette a szálat, hanem az egész kusza gombolyagot elének gurította. Játshat vele most már, akinek tetszik, szálazhatja, bogozhatja tovább.

Beck András

LÉTEZŐ HELY

Ács Margit: A hely hívása. Esszék, portrévázlatok, kritikák

Antológia Kiadó, Lakitelek, 2000. 343 oldal, á. n.

Ha irodalomtörténet-írásunk önálló műfajként tartaná számon a fülszöveget, Ács Margit kötetéé minden bizonnyal joggal pályázhatna a klasszikus rangjára. A három rövid bekezdésre tagolt miniesszé hajszálpontosan exponálja a kötet központi kérdésvetését. „Ezek az esszék és kritikák önkéntelen válaszok arra, ami ért” – írja a szerző. A kritikaírással kapcsolatban úgy tartja: „ha hiteles médium tudok lenni, akkor beavatkozó közvetítéssel nem rontok sokat a művek külön-külön világrendjén”, közéleti hangoltságú esszéiről pedig így ír: „semmi világjobbító szándék, semmi programszerűség: megszólaltam, mint a hangvilla, amit megütöttek”.

A fülszöveg önkomentárjából világosan kirajzolódik az a közírói-kritikusi szerep, amelyre felépülnek a kötet írásai. Mindazonáltal az önmagán túlira rezonáló médium pozíciója egyáltalán nem személytelen pozíció, hiszen épp a személyes érintettség, az olvasói-gondolkodói érzékenység az előfeltétele ennek a rezonanciának. Meggyőződésem, hogy bármi legyen is a tárgya, nem létezik komolyan vehető szellemi teljesítmény személyes tét nélkül – ugyanakkor alig akad mai magyar kritikus, akinél mindez olyan éles körvonalakat kapna,

mint Ács Margit írásaiban. Az 1974-től 2000-ig keletkezett szövegeket egybegyűjtő kötet izgalmas, gyakran vitára ingerlő, mindamellettszintese felől egy cseppnyi kétséget sem hagyó önportrévá áll össze.

A gyűjtemény szerkezete nem követi az időrendet. Az első két fejezet (VITÁK, ESSZÉK, illetve PORTRÉVÁZLATOK) darabjai túlnyomórészt a rendszerváltás után, a kilencvenes években keletkeztek, a legkorábbi írás 1988-ból való. A kritikák zöme részint a hetvenes, részint a kilencvenes években íródott: voltaképpen ez az utóbbi fejezet követi tehát végig Ács Margit pályáját. Ennél is fontosabb különbség azonban, hogy a publicisztikus hevületű esszéfejezet nem csak műfaját, de indíttatását tekintve is elkülönül a kötet további részétől.

1
A kötet címadó bevezetőjében Ács Margit saját szellemi pozícióját népi-nemzetiként, konzervatívként és jobboldalisként határozza meg. A jobboldaliságot igazságérzetéből eredezteti („*ha a baloldalt ma apparatszikokból lett milliárdosok és Rt.-igazgatók foglalják el, aligha lehetnek más a születési és hatalmi kiváltságok következetes demokráta ellenzőjeként, mint jobboldali*”), konzervativizmusát „*a központnélküliség eszméjét [...] manifesztáló*” eszmékkel szemben határozza meg („*egy másilyn új várásától vagyok konzervatív a haladárok szemében, akik viszont attól haladárok, hogy mindegyre felülírják, ami volt*”), a népi-nemzeti hagyomány pedig a patriotizmus valamiféle beváltatlan lehetőségeként jelenik meg: „*Nem annyira a szellemi kör egyedire gondoltam, hanem a szellemi magatartásnak arra a válfajára, amelyet oly pontatlanul jelölnek a történelmileg hozzátársult szavak, s amely valójában a gondolkodásnak egyik örök lehetősége, ilyen értelemben van, még ha rosszul, méltatlanul vagy sehogy képviselik is.*” (6–7.) Ezek az önmeghatározások voltaképpen nemcsak a politikailag balos, esztétikailag posztmodern, a szekértábor-derby tekintetében pedig urbánus szemlélettel szemben foglalnak állást, hanem egyszersmind a kívülről állás finom jelzéseit is elhelyezi bennük a szerző. Ha úgy tetszik, a jobboldalisága demokráta éthoszból, tehát *nem* rendpártiságból, *nem* az erős (nemzet)állam iránti nosztalgiából és *nem* erkölcsi fundamentalizmusból fakad; konzervatív ízlése „*másilyn újra*” irányul, tehát *nem* modernitásellenes, *nem* zűr-

zavaros-giccses mitológiákban vagy megnyugtatóan ismerős, problémátlan esztétikai konstrukciók újraalkotásaiban lel otthonra; a népi-nemzeti hovatartozás pedig (részleteiben ki nem fejtett) szellemi intenció, amely a modernizáció szerves, a kulturális-történelmi hagyományokat önmagába építő módját célozza meg, amellettszintese tehát, hogy – a szerző szavaival idézem – „*semmi köze a nacionalizmushoz, azaz a nemzetállami törekvésekhez, a xenofóbiához, a szeparatizmushoz*” (7.), *nem is* a népi-nemzeti hagyomány valamiféle avított romantizálásából táplálkozik.

E hagyomány pozitív meghatározásával azonban Ács Margit adós marad. „*A népi író tehát a centrumkereső, a tanító-szolgáló típusból való – írja –, olyan személyiség, amelyiknek identitástudatában erős szerep jut közösségi meghatározottságának, de ezzel nem azt akarom mondani, hogy kizárólag a népi író ilyen, hiszen a közösség és a szolgálat oly sokféle lehet. [...] Annyi mégis megkülönböztető íróársaitól, hogy tudatosan vállalja a sajátos magyar sorsproblémák megszólaltatását, és ennyiben az író irodalmon túli felelősségét. De ezt nem valamiféle esztétikai és erkölcsi fensőbbrendűség jegyében a többi, a másféle íróval szemben, hanem pusztán azért, mert érdekli, gyötéri, fogva tartja a megtapasztalt balsors és meghasonlás.*” (64.)

Ha ellenérveket szeretnék felhozni e portréval szemben, elsősorban az írói közösségi képviselőre szóló felhatalmazását firtatnám, másodsorban a sorsproblémák (vagy akár a nemzet- és nemzetihagyomány-fogalom) hosszú távú rögzíthetőségét, harmadsorban a népi mozgalom heterogenitását kérném számon a fenti szövegen – a helyzet bonyolultságát jól illusztrálja Illyés Gyula pikírt mondata, amelylyel a Veres Pétert kegyetlenül kiosztó cikkében bókol Veres önéletírása, a SZÁMADÁS előtt: „*Kínálkozó lesz irodalmunk történetében ezt a könyvet befejező végére állítani annak a falu- és városkutató vonalnak, melyet nem a Puszták népe, hanem Márai vallomásai indítottak meg.*” (VERES PÉTER ÚTJA, *Nyugat*, 1941/3. [március 1.], kötetben: Nyerges András [szerk.]: GOROMBASÁGOK KÖNYVE, Helikon, 1999.) Ám ezúttal nem az ellenérvekre koncentrálnék, hanem az árulkodó fordulatokra hívnám föl a figyelmet: „*pusztán azért, mert érdekli, gyötéri, fogva tartja*”. Ismét csak a személyes érintettség bukkan itt föl a hitelességet garantáló mozzanatként. Az Ács Margit által felvázolt ideáltipikus népi író ugyanúgy

a számára legfontosabb téteket keresi és találja meg az őt meghatározó közösség sorsában, ahogy Ács Margit, a kritikus a témájául választott kötetekben.

A népi mozgalom fogalmát tehát leginkább negatív meghatározásokkal írja körül a szerző. A népieket illető kritikákat-kifogásokat igyekszik érvényteleníteni, küzd a mozgalomra ráerőszakolt külső interpretációk ellen, ám mindebből jóval nehezebb valamiféle programot kibontani. Amikor leszögezi, hogy az „ideológiamentes művészet viszont teljesíthetetlen követelmény”, mélységesen egyetért vele, ám nem látom be, hogy mindebből miért következne az író váteszszerepének a követelménye: „Az író, mint az élet és az ember közönséges valósága fölött álló hírnök, követ, próféta, elvesztette mostanra kultikus tekintélyét – s ez már baj.” (22.) Attól ugyanis, hogy a politikumot vagy tágabb értelemben a közösségi témákat nem vagyunk hajlandók számlázni a művészet területéről – az utóbbi években, úgy tűnik, szerencsére már túljutottunk ezen az ostoba előítéleten –, a művész kultikus tekintélye még megingatható marad, hiszen ugyanúgy pusztán ajánlatokat, korrigálható vagy cáfolható, tehát vitatható ajánlatokat tehet a közösségre vonatkozó kérdésekben, mint a politikus vagy a bolgárkertész. A dolog természeténél fogva az ő ajánlata annál nagyobb súllyal bír, minél inkább alátámasztja ezt a művészként megszerzett tekintélye. Hírnök, követ, próféta viszont nem lehet annál az egyszerű oknál fogva, hogy nincs mögötte/fölötte semmiféle instancia, amelynek a nevében ilyen módon megszólalhatna.

Úgy gondolom, mindezt Ács Margit sem tagadja. Arra a felvetésre, hogy a váteszszereppel járó pózt és hazugságot a posztmodern önmegreflexió oldotta fel, a következő ellenvetést teszi: „Bizonyos nyelvi formák kifáradása még nem bizonyítja, hogy az olyan ember, akinek kollektív identitása is van, abszurdáá vált [...]. Az ilyen éntudat éppúgy realitás, ahogy az individualista-szolipszista is; nincs sok értelme azt mondani rá, hogy eljárt fölötte az idő, mert van.” (41.) (Szirák Péter hasonlóképpen érvel gondolatgazdag kritikájában, amely az Esterházy Péter, Kertész Imre és Nadas Péter közéleti témájú írásait egybegyűjtő kötetről, a Bojtár Endre szerkesztette KALAUZ-ról szól: A REMÉNY UTOLJÁRA, *Jelenkor*, 2004. május.) A népi írók ezek szerint tehát a kollektív identitás megélése, előtérbe helyezése kü-

lönböztetné meg társaitól, és ez az irányultság akkor is érvényes szellemi lehetőség volna, ha pillanatnyilag éppenséggel alulreprezentált. Amennyire meg tudom ítélni, ennek a lehetőségnek a feltárása működik Ács Margit esszéi mögött, és valószínűleg ez az igyekezet tette számomra minden kétséget kizáróan hitelessé az első fejezet vitairatait, még akkor is, ha szinte egyetlen ponton sem értettem egyet velük.

Ha most csupán a népi irodalomra vonatkozó észrevételeit emeltem ki, annak egyik oka az volt, hogy a közvetlenül politikai folyamatok helyzetértékeléseinek a megvitatása meghaladná a rendelkezésemre álló kereteket. A másik ok viszont az, hogy ez az írásom elsősorban a kritikus Ács Margitról kíván szólni. A fenti gondolatok rövid szemlészésére mindazonáltal szükségem volt, mivel tanulságos és a szerző elfogulatlanságára utaló tapasztalat, hogy magukban a kritikákban nyomát sem találni a vitairatokban megfogalmazott elvárásoknak. Ennek a magyarázatát alighanem a fűszövegben, illetve a bevezetőben tárgyalt médiumjellegű szerepfelfogásban kell keresni: a művekkel való találkozást a személyes rezonancia határozza meg, nem a kritikus előzetes elvárásai. Ács Margit a bevezető esszéiben Bretter György Berzsenyi-tanulmányát idézve „az önmagáról mintát vevő kultúra” eszményét mint a magyar fejlődés beteljesületlen lehetőségét vetíti elénk. (9.) A nemzeti kultúrának ezek szerint immanens értékekre kell épülnie, nem pedig külső mintáknak megfelelnie. Számomra úgy tűnt, hogy ezen a ponton ér össze a kötet első és második „fele”: Ács Margit a portré- és a kritikafejezetben az életművekben, illetve a műalkotásokban felépülő világok saját logikáját, törvényeit igyekszik tiszteltetben tartani.

2

„Az egész dolognak csak akkor van értelme, ha a művet figyelve végül egy másik emberhez találunk el, vagy legalább saját magunkhoz – ez a másik embernek csupán speciális esete” – írja Fodor András Sztravinszkij-könyvével kapcsolatban, ám ez a mondat, úgy gondolom, Ács Margit kritikus működésére is mélyen jellemző. (160.) Nem csupán a remekbe szabott portrék esetében, ahol nyilvánvalóan a megrajzolt személyiség (Hajnóczy, Vas István, Nemes Nagy vagy Fodor) jelentette az írásra indító nagy élményt,

de a műbírálatokban is a személyiség és a mű együttese érdekli. A mai magyar kritikáirásban meglehetősen ritka ez az attitűd, hiszen manapság nem nagyon szokás portrét festeni a szerzőről (talán nem véletlen, hogy ez alól a kritikáírást is magas színvonalon művelő egy-két író-költő jelenti a kivételt). Ács Margit könyvének alapvető állítása, hogy fontos lehetőségeitől fosztja meg önmagát a műkritika, amennyiben teljes egészében lemond a szerzői személyiség, karakter figyelembevételéről. Az alábbi mondat például olyan recepciótörténeti vonatkozásokat von be az értelmezésbe, amelyek másképp valószínűleg rejtve maradnának: „Különös, hogy ez a két keserű könyv sem tudta eloszlatni Lázár Ervin körül a legendát, amelyet első kötetével és személyének kedvességével kellett.” (166.)

A portrék során hangsúlyosan kerül előtérbe a nyilvánvaló tény, hogy egy találkozás elbeszélése (művel, tájjal, emberrel) mindig önvallomás is. A Vas Istvánról szóló pazar esszé például egyszermind lélektani önarckép. A nyitó mondat mindjárt meghökkentő valomással indít: „ő volt az egyetlen ember, akitől nem félttem”. Később ismét előkerülnek a kezdő irodalmi szerkesztő szorongásai: „tipikus újoncpszichózis volt ez, amit a kishitűség és a túlzott fontosság tudat vegyülékének lehet tekinteni”. (139.) Hasonlóképp a Nemes Nagy Ágnes-írásban: „megsemmisülten és reménytelenül tekintettem az irodalom »csarnokaira«, ahol még a barátságos fényben is a nekem járó gúny csillanását láttam”. (147.) Óvatosan vetem fel a kérdést, anélkül, hogy válaszolni próbálnék rá: ennek a kisebbségi érzésnek az önportréban megfogalmazott, vissza-visszatérő megnyilvánulásai mennyiben állnak összefüggésben a közéleti írásoknak azzal a szólamával, amely a nemzeti kulturális öntudatot a kisebbségi érzés elvetésének az igényével kapcsolja össze?

A teljes kötetből kirajzolódó szerzői portréhoz talán a Vas István-esszé szolgál a legfontosabb támpontokkal: „Van egy Vas István-tétel, ami prózájának meghatározó mozzanata, és engem személyes sorsomban érintett. Minden determináció rossz determináció – állítja Vas István [...] ...fontos támasz volt e tétel, amikor szükségem volt rá, ma azonban már erről is másként gondolkodom. Nem hiszem, hogy el lehet szakítani a múlthoz fűző szálakat, s ha más nem, maga az út, amit eredeti köze-

günkből mai környezetünkig megtettünk, tudomásunk és hozzájárulásunk nélkül is determinál. S vannak a múltnak olyan darabjai is, amelyek észrevétlen kószálnak, áramlanak bennünk, mint ve-szélyt hordozó vérrögök az erekben.” (143.) A kötet fő szervezőelve szerzőjének saját sorsa (talán ezért is ragaszkodik Ács Margit az egyes fejezeteken belül az időrendhez), az írások témájául szolgáló események, személyiségek és művek rá gyakorolt szellemi hatása – akkor is, ha ez a hatás éppenséggel, mint a fenti példa is mutatja, feszültségeket hordoz magában. A legizgalmasabbak épp azok a szövegek, ahol Ács Margit az ízlésbeli-szellemi különbségek rögzítése mellett ad számot ezekről, mint például A TABUK MEGTÉPÁZÁSA című Buñuel-kritikájában. Itt, annak ellenére, hogy bevallottan idegenkedik Buñuel provokativitásától („nyilvánvaló, hogy ezek bizony korlátaim, mindazonáltal kénytelen vagyok vállalni őket, mert erősen megszerzabjak vonzalmaimat”, 247.), a megvesztegethetetlen őszinteség meggyőző erővel hat rá, és hasonló őszinteséggel igyekszik feltárni a „másik” oldalról kiolvasható igazságot: „Mi, realisták túlságosan jóhiszeműek vagyunk, [...] bizonyára mert nem vagyunk elég bátrak elengedni az etika anyai kezét. A szürrealista »hülyéskedés« mentes ettől a hamisítástól, ámbar ez meg végül is hülyéskedés; a szürrealista kezelésben a borzalom többékevésbé karikatúrává válik, amin gyanúlanul nevelhetünk. [...] A fantázia önkényes játékának vélni azonban több, mint tévedés: kicsinyes szellemi gyávaság.” (253.)

Ez a saját előítéleteivel is számot vető elfogulatlanság Ács Margit kritikáírásának talán legszimpatikusabb vonása. Egyébként többnyire affirmatív bírálatokat írt; ahol nem csupán a tárgyaló művel, de az adott szerző művészetének egészével is igyekszik számot vetni. Főként a hetvenes évek mesteri kiskritikáira jellemző ez, ahol a szűkre szabott terjedelem ellenére összefogott pályarajzot nyújt, és ebben helyezi el a megvizsgált kötetet – jó példa erre a Ladányi Mihályról vagy a Csukás Istvánról szóló recenzió. Számos finom és eredeti megfigyelés található a könyvben, amelyek egy-egy életmű vizsgálata során termékeny továbbgondolásra alkalmas szempontoknak bizonyulhatnak: ilyenek például a Karátson Endre novellisztikájának nyugat-európai beágyazottságáról, a Bodor Ádám-féle Sinistra-univerzum struktu-

rális amoralitásáról vagy a Buñuel „magyarságáról” szóló eszmefuttatások – ez utóbbi esetében „a társadalom feudális ereze”, illetve az ebből fakadó „kisvárosi kivagyiság és kisebbségi érzés elegye” (252.) teszi otthonosan ismerőssé a spanyol filmrendező világát.

A Kertész Imre SORSTALANSÁG-ról szóló kritikával kapcsolatban az a legmeglepőbb, hogy nem vált a Kertész-szakirodalom alapszövegévé, de legalábbis a SORSTALANSÁG jelentőségét a humanista narratíva lebontásában látó értelmezések alapító szövegévé. Ez a rövid, 1975-ös (!) hírlapi recenzió éles pillantással tárja fel a frissen megjelent regény szellemi tétjét. A regény befejezésével, a Köves Gyurkát faggató újságíró jelenetével nyit, majd a második bekezdésben leszögezi: „*Gyilkos karikatúra ez a portré mindenkiről, aki a hagyományos európai humanizmus joviális együttérzésével ítéli meg a fasiszta koncentrációs táborok létezését. És még csak félreértésre sincs mód. Kertész Imre nem kockáztatta meg, hogy első könyve (amin tíz esztendő dolgozott) félreérthető legyen.*” (177.) Nem folytatom az írás ismertetését: a szerző ebben a néhány bekezdésben helyet talál arra, hogy érintse a regény legfontosabb mozzanatait – sajátos nyelvezetét, illetve a lágerélet tapasztalatából következő világértelmezést. Ács Margit SORSTALANSÁG-cikke a recenzió gyakran lesajnált műfajának az apológiája lehetne, akár a Nemes Nagy Ágnes esszéiről vagy a Bajor Andor humoreszkejeiről és novelláiról írott tanári rövidkritikái. Gion Nándorról az új regénye kapcsán pályaképet fest kiskritikában – az efféle miniatűr-munka nehézségeivel csak az lehet igazán tisztában, aki megpróbálta már egy-két flekknyi terjedelemben összefoglalni mindazt, amit a legfontosabbnak tart a tárgyalni szerzővel kapcsolatban. Az ilyen kritikusai attitűd előfeltétele mindenképp a szenvedélyes érdeklődés a bírálat „tárgya” iránt, hiszen csak ez indíthat arra, hogy a nehezebb utat válasszuk: jóval könnyebb ugyanis a rövidkritika adta keretek között gyorsan „letudni” az aktuális feladatot, mint megbirkózni ezekkel a keretekkel, és a szövegünk adekvát formájává alakítani őket.

A nyolcvanas–kilencvenes években született műbírálati már elemző-kifejtő nagykritikák. Itt a szerző problémaérzékenysége és elemző-készsége tág teret nyer a kibontakozásra. Ropant meggyőző például az a terjedelmes gondolati ív, amely Ottlik BUDA-jának az elemzést

előzi meg: „*Nyilvánvaló, hogy ami Ottlik írói életét kitöltötte: a feszült, egyszerre aszketikus és narcisztikus kísérlet az élet leképzésére, úgy, hogy ne dermedjen pusztá ábrázolássá a megragadás pillanataiban, hanem pulzáló és tovább sarjadó élet maradjon, regénytechnikai problémának látszik, de általános ismeretelméleti probléma is: [...] az anyagnak csak azt az állapotát ismerjük meg, amit a megfigyelés során előállítunk, legalábbis befolyásolunk.*” (290.) Ács Margit itt, ebben a számomra igen fontos BUDA-elemzésben az írói program olyan rekonstrukciójára tesz kísérletet, mely az ISKO-LA HATÁRON formailag zárt szerkezetéből is kibontja a BUDA formátlan, az utolsó pillanatig íródo „életregénye” felé mutató erővonalakat. A BUDA-t nagyszabású, az élet teljességét rögzíteni kívánó vállalkozásként értelmezi, s noha ezzel együtt kifejti a többé-kevésbé szükségszerű kudarc e vállalkozásba kódolt logikáját is, magát a művet kivonja a kritikai értékítélet hagyományos normái alól: „*A pompeji múzeum emberfiguráit is szobroknak nézheti az ember, holott nem azok.*” (303.)

Ha negatív kritikát ír, igen visszafogott módon teszi, és sosem az elutasítás gesztusa válik a meghatározóvá. Szilágyi István AGANCSBÓZT-járól világos és alapos elemzést követően mondja ki a frappáns ítéletet: „*nagy mű, de nem jó regény*” (245.), ám mindeközben nem pusztán a kudarc mibenlétét vagy működésmódját tárja föl, hanem ennél jóval tágabb perspektívába helyezi a kötetet. Egy másik esetben Margarethe von Trotta ÓLOMIDŐ című filmjének zavaró didaxisát finoman zárójelezi, és tágabb szempontot talál, ahonnan nézve e művészi hibák veszítenek jelentőségükből. Noha a kifogásait nem rejti véka alá, és nem is bagatelizálja őket, a már említett afirmatív hajlam inkább a műelemzés, mint az ítélezés irányába mozdítja el azokat az írásait is, ahol kritikai észrevételeket támaszt a vizsgált munkával szemben. Mindez nyilván a kritikusai alkatból fakadó témaválasztás kérdése is: ha az adott bírálatok esetén a kifogásoknál nem volnának erősebbek az igenlő-elemző mozzanatok, valószínűleg nem is írt volna épp ezekről a művekről, hiszen a kritikáirás főntebb vázolt, személyes tétjét ezek ilyenformán nem érintették volna.

Ács Margit írásainak legjobb pillanatai azok, amikor közel megy a vizsgált szöveghez. „*Ha az ember Mándyt olvas, homályos veszélyérzet telep-*

szik rá” – olvashatjuk egy hírlapi recenziójában. Ha az ember ilyen bekezdésnyitó mondatot olvas egy kritikában, azonnal felkapja a fejét, és kettőzött figyelemmel olvas tovább: „Nem tudhatja, nem tör-e elő egy arcpírító cselekedet vagy egy megszegyenülés emléke egy egyszerű használati tárgyból, nem jelenik-e meg az előszobájában valaki, akit régen kiutasított a tudatából, nem fogja-e el újra gyermeki sóvárgás a szeretet után.” Ezek után, hogy exponálta a Mándy-próza legfőbb „tematikus” hozadékát, központi problémáját, nem elégszik meg ennyivel. Egy beavató mozdulattal a mű mélyebb rétegeibe invitálja az olvasót: „És nemcsak Mándy világa, tárgyi-emberi anyaga ébreszti ezt a veszélyérzetet. Nem tudom, hogy az írói szerkesztés mesteriségében kevésbé jártas olvasó észleli-e a Mándy-novellák és -regények nyaktörő szerkezetét.” Az olvasó ettől a ponttól bennfentesnek érezheti magát, de nem valamiféle obskúrus elméleti tudás birtokosának, hanem egy köznap, világos fogalmakkal leírható meglátásra nyitja rá a szemét a kritika. A Mándy-próza szerkezetében rejlő folytonos veszély e meglátás szerint az arányos dikció elvetése: „Mándy nem egyszerűen felcserélte a harmonikus szerkesztési elvet a diszharmonikussal, hanem kiszakította magát a prózairás hagyományos mértanából, és írásaiban szerkezetileg is az élet statikátlan mozgását követi.” Íme, a szakmai észrevétel visszaszól a mű legfőbb alapproblémájához, a létezéssel járó veszedelmes váratlanság mozzanatához. Mindebben pedig egyetlen bekezdésen belül, újságlapozgatás közben részesülhetett az olvasó 1979 decemberében. (211.)

*

Hosszasan lehetne még szemlézni a kötet írásait, de talán ennyiből is világossá vált, hogy A HELY HÍVÁSA a mai magyar kritikáras fontos szereplőjének összegzi az eddigi pályáját. A műbírálát, ha tényleg komolyan vesszük, és nem pusztán kényszerű szellemi tornagyakorlatnak tekintjük, egyszerre a személyes érintettség és az elfogulatlanság ügye – ha nagyon ki szeretném élezni a kérdést, önismereti tréningnek is merném nevezni. Kritikusai módszertanon érthetünk érveléstechnikát, érthetjük a kérdésfelvetések irányultságát és retorikáját, érthetjük a feldolgozott anyag elővezetését és még számos egyebet. Mélyebb értelemben viszont szintügy a kritikusai módszertan részének tekinthető a bírálatok étho-

za, a műhöz fűződő viszony szépírói megjelenítése. Ács Margit könyve mindkét értelemben tankönyv.

Keresztesi József

ÉLETET JÁTSZIK

Bánk Zsuzsa: *Az úszó*

Fordította Szalay Mátyas

Kossuth Kiadó, 2003. 221 oldal, 1980 Ft

Szinte észrevétlenül jelent meg tavaly egy kitűnő német regény magyar nyelven. A szerző neve egyértelműen arra utalna, hogy magyar író magyar nyelvű kötetéről van szó, holott a Frankfurtban Zsuzsa Bánk néven élő író DER SCHWIMMER címmel, az S. Fischer Verlagnál 2002-ben megjelent művét kapta kézhez az olvasó Szalay Mátyas finoman hangolt, igényes fordításában. Bár a 2003-as budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál „Európai Elsőkönyvesek Fesztiválja” programjában is szerepelt az író és regénye, kettejük különös státusa a magyar és német nyelvterület, identitás közöttiségében nem váltott ki különösebb érdeklődést irodalmi életünkben.

A DER SCHWIMMER megjelenésére nálunk Nadas Péter hívta fel a figyelmet az *Élet és Irodalom* 2002. november 15-i számában, A KETTŐS LÁTÁS DICSÉRETE. ZSUSZA BÁNK ÍRT EGY VELEJÉIG MAGYAR REGÉNYT NÉMETÜL című írásával. Idézhetnénk ebből a Nádastól megszokott pontossággal lejegyzett esszéből jó néhány megállapítást, többek között a könyvbenn többszörös rétegzettségben rejlő „kétértelműség”-ről, a regényen végighúzódo „végtelenített menekülés”-ről, a „csaknem kellemetlen szerzői szigorról”, de ami nekünk, magyar olvasóknak talán új irodalmi, esztétikai élményt jelent, az a következőképpen fogalmazódik meg A KETTŐS LÁTÁS DICSÉRETÉ-ben: „[Bánk Zsuzsa] Egy kivételes, ez ideig feltáratlan pszichikai és nyelvi adottságban talál rá a posztmodern tapasztalatával megterhelhető szerzői omnipotenciára.”

Az úszó korántsem cselekményes történetét ugyanis túlnyomórészt az egyes szám első személyű gyermek narrátor beszéli el, akinek a hangja olykor többes szám második személy-

re vált. A tizenhét fejezetből álló regény alapszűzséje szerint egy testvérpár, Kata és Isti „vándoréveinek” útvonalát rajzolja fel 1956 őszétől (amikor anyuk Nyugatra disszidál, s magukra maradnak apjukkal) 1969 nyaráig, amikor az elbeszélő Kata, öccse halála után vélhetően másfél évvel, ugyancsak elmenni készül az országból („...várok, hogy engedjenek...” – s ahogy a könyv utolsó szavai szólnak: „...tudok várni, és megismétlem: igen, tudok várni”). Az elbeszélés Nádas Péter által emlegetett kettőssége, vagyis a személyes elbeszélés és az omnipotens látásmód együttes jelenléte, a gyermek-mitéma, a gyermek elbeszélő választásával kiegyensúlyozottan valósul meg. A gyermek-én (beszélhetünk a testvérpár többes műjéről is) számára az idő nem halad, s ez a *mozdulatlanság* vagy *lassúság* az egyik fontos motívuma az elbeszélés alakulásának, s ezt több ízben meg is fogalmazza a beszélő: „*mintha számunkra már megállt volna az idő; egy bűgőcsigán élünk... ahol fogatják és eleresztik, és mi is vele forogtunk, mindig ugyanazon a részen, mindig ugyanazon égbolt alatt*”. Az idő multhatatlansága magával vonja a tér szűkösségét is, néhány jelzesszerűen megadott hely („keleten”, „a tónál”, „az ország nyugati felén”) közötti kényszerű vándorlás jelenti a háromtagú család otthonkeresésének állomásait.

A letelepedések eseménytelensége Kata számára a látás érzékének kifinomulásához vezet („*figyeltem, hogyan reszketnek a levelek a szélben; azért feküdtem le esténként, hogy álmodjam; képeket vetítettem a deszkákra*”), öccse, Isti pedig csupa olyasmit is hall, amit mások nem („*hallja az eget... hogy felhős-e vagy napos, hallja a szőlőket... sőt a fehér pelyheket is hallja*”). Az említett szerzői mindentudás, tehát a leírás körültekintő, de nem kommentáló, nem értelmező gazdagsága e kifinomult érzékelésnek a következménye. Az elbeszélés nyelve is a lírai, érzékeny, nem reflektív leírásé. (Nem véletlenül jut eszünkbe megint Nádas Péter, az EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE című kötetének gyermek narrátora, Simon Péter elbeszélésmódja, szemben a nagyapáéval.) A történetek, a történet lehetősége az anya távozásával elveszett, ami marad, a gyermek közvetlen környezetének, viszonyainak leírása. A történetmesélés, amely az anya alakjához fűződik, rövid időre visszatér, amikor a tónál lakva, a vendéglátó ház asszonya, Ági mesél a gyerekeknek, miközben a kezdő mondatokat ők

adják, s Isti mindig az anyáról akar történetet hallani. Maguk is kitalálnak ilyeneket, s faluszerte mesélnek anyjukról („*Nem akartunk olyanok lenni... akiket el lehet hagyni*”). Amikor aztán a nagymama meglátogatja őket, s az addig reménykedve visszavárt édesanyjuk útját és németországi életét beszéli el a gyerekeknek, Isti számára megszűnik a történet, megszűnik az anya.

A regény szerkezetét alkotó tizenhét fejezet címe, az első kivételével, egy-egy keresztnév. Az indító fejezet, amely a M1 címet viseli, szagottot ritmusban sorjázó, tényszerű mondatokkal vázolja fel az alaphelyzetet, miszerint az elbeszélő és testvére anyja felszállt egy Bécs felé tartó vonatra, s az apa némi tétovázás után eladva házukat, háromnapos ide-oda vonatozás után végül Budapestre költözik a gyerekekkel. A M1 az anyával együtt töltött idő emlékeit igyekszik felidézni, de inkább fényképek segítségével, s a narrátor ezt a homályos emlékező pozíciót rögtön a regény kezdő mondataival rögzíti: „*Anyámról kevés emléket őriztem. Lényegében csak fényképekről ismertem, melyeket apám egy kis ládikóban tartott*.” Már ebben a fejezetben felbukkan a kötet két fontos motívuma: a *vonat* és a *víz*. Mindkét motívum a menekülés, az elvágyódás metaforájaként értelmezhető, s az előbbi az anyához, az utóbbi az apa alakjához kapcsolja a testvéreket. Kata és Isti ahol csak laknak – kivétel a tóparti, viszonylagos idill –, kijárnak a pályaudvarokra, s kívülről fűjják a menetrendet, utaznának, ahogy anyjukkal is gyakran tették. A vágyakozás tere pedig fokozatosan szűkül, ahogy helyről helyre vándorolnak, s az idő tompaságában újra és újra hozzászoknak az adott körülményekhez, lakótársaikhoz, kötődéseik épp hogy az előző, a rövid távú emlékezetben megmartható helyekhez fűzik őket, így az utazás vágyott célja előbb az anya után Bécs, aztán Budapest, aztán a Szerencs melletti falu, aztán a tó... – redukálódnak a távolságok az áhított helyek között. A víz metaforája – magyarázat a regény címére is – már az első fejezetben két vonatkozásban jelenik meg: egyrészt a „*merülés, feloldódás – úszás*” közegeként; másrészt a nagyanya álmefejtő magyarázata révén, ami egyúttal előrelátás is a szűzsé drámai pontjára: „*A zavaros, mely víz súlyos betegség előjele volt*.” (Az efféle dramaturgiai előre utalások finoman átszövik a regény egész struktúráját.) A teljesen ma-

gába fordult apa egyetlen kézzelfogható viszonyulását a gyerekeihez az úszás jelenti. Az első fejezetben, a budapesti Palatinus strandon kezdí tanítani Katát és Isti. A kisfiú számára rövid időn belül az úszás alapvető élettevékenység lesz, hogy a megtartó erejű vízben lét aztán tragédiába torkollljon.

A regény címében is megfogalmazódó erős metaforikusság, a minden meghatározottságtól, konkrétságtól való szerzői tartózkodás uralja a regény teljes poétikai, nyelvi világát. Nagyon jellemző, hogy tulajdonnevek alig fordulnak elő a szövegben. Pontosabban, amelyek mégis benne vannak – néhány helységnév és keresztnév –, azok fejezetcímmé válnak. Az adott névvel jelölt fejezetekben leginkább a felnőttektől hallva, függő beszédben kerülnek elő a gyermek elbeszélő szűkös környezetében élők korlátolt élettörédei. A rokonok, ismerősök, a szülők, nagyszülők, végül a gyerekek kis történetei sajátoságos ko incidenciákban mutatnak fel egy történelmi panorámát, az egykori módos gazda apai nagyapa öngyilkosságától, a falusi úriasszony szerepét őrző nagyanyán át a szülők generációjának sorsválasztásaiig. Sem az említett metaforikusság, sem a gyermeknézőpont nem tűri a konkrét történelmi utalásokat, amelyek csak nagyon halványan jelennek meg a műben. Így az 1956-os budapesti forradalom, korábról Sztálin halálának napja, végül az 1968-as csehszlovákiai bevonulás. A különböző generációk mögött felsejllő, különböző történelmi kulisszák előtt az említett ko incidencia a személyes élettörténetekben van jelen. Mintha a regény figurái teljességgel kívül volnának a társadalmi szocializáció és viszonyrendszer keretein, vagyis a pusztulás csak részben róható fel az árnyképszerűen, csak a háttérben kivetített történelmi változásoknak. A faluból elvágódó férfiak, a családott asszonyok, idősek és fiatalok ugyanabban a perspektíva nélküli, monoton jelen időben élnek az életüket, mint a korlátozott tudatú gyermek szemléllő. Kata és Isti nevelődésének regénye efféle állomások között kanyarog céltalanul.

A nevelődési regénynek, a családregénynek és az életrajzi narratívának Az úszó-ban megvalósuló összekapcsolódása nem új fejlemény a modern irodalomban. Hogy két, egymástól időben jócskán távol álló példával éljünk, elég csak a modern európai regény alapmintájá-

ra, Proust Az eltűnt idő nyomában című regényfolyamára gondolnunk, vagy a legújabb magyar irodalomból Kukorelly Endre Tündérvölgy-ére. Az eredeti műfaj(ok) egyenes vonalú, teleologikus elbeszélsmódjának megbontására irányuló szerzői igyekezet több mint száz évre visszavezethető hagyomány. Ezt a poétikai formát veszi alapul Bánk Zsuzsa könyve is. Az úszó-ban megjelenő három generáció történetének egyik végpontja a legkisebb gyerekek halála, nővéreinek, a gyermek elbeszélőnek a története pedig lezáratlanul lebeg az abszolút semmiben. Ami az említett családrégény-tradíció legnyilvánvalóbb destrukciójának látszik, az a narrátor megválasztásából is következő reflektálatlanság, amelynek további következménye – s ez igazán az írói tehetség, képesség bizonyítéka – a metaforizált elbeszélsmód, a nagyon erőteljesen ható poétikus nyelv.

A regény mégis lineárisnak ható történetvezetése nem az események kauzális összefüggéseiből vagy az időérzékelés folyamatosságából, hanem az „utazás-megszállás-utazás-megszállás” monoton ritmikusságából ered. Az idő múlásának és a helyszínek változásának érzékeltetése nem direkt utalásokban történik, hanem jelzészzerű leírásokban, az évszakok klasszikus motívikáját idézve (mintha végeérhetetlenül novemberben ragadt volna az idő), illetve a magyar társadalomtörténetben igencsak jelentéssé „kelet”–, „nyugat”–Budapest orientációban. A helyváltoztatások mindig valamilyen, a gyerekektől teljesen függetlenül bekövetkező drámai esemény következtében válnak szükségszerűvé, legyen az az apa viszonya egy falubeli férjes asszonnyal vagy a vendéglátók házának kigyulladása. A kis család vándorlása ugyancsak egy régi toposzt idéz, az otthonkeresését. A folytonos menekülés nemcsak a jelzett térben zajlik, hanem a gyermekszereplők játékos képzelgéseinek világában is – a realitás szintje jelentős mértékben kiiktatódik ebből a prózavilágból.

A *Bildungsroman* hagyománya szerint, s éppúgy az önéletrajz esetében, az elbeszélés folyamán megképződik a beszélő identitása, kirajzolódik az a társadalmi vagy családi kontextus, amelynek keretei közt kialakul az énképe. Az úszó-ban töredékeiben felvillantott mikrokörnyezet azonban nem képes visszhangot verni sem Kata, sem Isti számára, az emléke-

zés folyamatát nem segítik a családtörténet felidézett eseményei. A múlt, a régi közös élet rekonstrukciója minden szereplő számára éppoly lehetetlen és értelmetlen, mint a jövő tervezése, a gyermekszereplők folyamatos jelenben élnek. S hogy az elbeszélő mennyire nem képes a történések értelmezésére, azt a regény utolsó, KATA című fejezetében világossá váló visszatekintő pozíció is megerősíti: az elbeszélés ideje az 1968-as prágai forradalmat követő tavasz, tizenhárom évvel az anya távozása után. A narrátori reflexió kizárólag az emlékezésre vonatkozó kérdésekben kerül elő: „Mennyi idő telt el [...] Hogy évek vagy hónapok – nincs különbség, az sem számít, hogy minden úgy függ-e össze, ahogy az emlékezetemben, hogy tényleg úgy történtek-e a dolgok velünk és másokkal, ahogy gondolom.” A nevelődési regény tehát nem az én, nem az identitás megszerzésének története, hanem az énvésztes regresszív folyamatának ábrázolása. Kata, anyja elvesztésével s az apa érzelmi és testi távolságtartásával a testvérekből egyre az öccsére irányuló anyaszerep felé mozdul. Az én erodálódása Isti halálával beteljesedik.

A korábban emlegetett koincidencia kapcsán meg kell említenünk a regény közepén elhelyezett három fejezetet, amelyekben az olvasó és a testvérek az anyai nagymama elbeszéléséből megismerik az anya, Katalin és barátnője, Vali disszidálásának és németországi életének történetét. Ezek a betételbeszélések, melyekből a testvérpár szinte teljesen eltűnik, a szülők nemzedékének perspektíva nélküli léhelyzetéről számolnak be, amely – különösen az anya számára – Nyugat-Németországban éppoly reménytelennek látszik, mint az elhagyott országban: „[Katalin és Vali a jövő] kicsit úgy képzelték el, ahogyan az itteni létet látták, a tábor kerütséi közt és a környező utcákban, ha kinéztek az udvarra a barakkablakból, vagy ha autóbusszal utazva három-négy állomásra innen leszálltak, hogy tegyenek egy sétát a városban.” Katalin az otthonkeresés éppoly megalázó állomásait járja végig, mint a családja, s a német pincérlányról, Ingéről szóló fejezet is a határokon átívelő, univerzálisan felfogott és ábrázolt ott-hontalanságról számol be.

Felmerül tehát, hogy valójában mit jelenthet a magyar olvasónak a Nádas Péter-esszé alcímében megfogalmazódó állítás – „Zsuzsa Bánk írt egy velejéig magyar regényt németül”.

Nádas ehhez részben tematikus fogódzót kínál: „A könyv hősei a magyar kisparaszti és kisvárosi lét mezsgyéjén, a sajátos és hagyományos magyar beszédképtelenség határán vegetálnak. Valamilyen levert forradalom után vagyunk, a legsötétebb terror esztendőiben. Hongrie profonde.” Ez a lokális kötés kevésbé vonzó, amint a SINISTRA KÖRZET-et sem keresném a térképen, bár a filológus különösebb erőfeszítés nélkül rakkosgathatná ide-oda az allúziók zászlócskáit: „Az ember addig-addig ügyeskedik, amíg kitalálja a szintiszta valóságot” – mondta Bodor Ádám A BÖRTÖN SZAGÁ-ban. Megkerülhetetlen azonban Nádas kifejtésében a két nyelv senki földjén álló szerző „tudathasadása”-ról s következményéről, a „németül gondolkodó”, „magyarul érző” író „kettős látása”-ról szóló érvelés. Az Ismerős és az Idegen/Másik közötti mezsgyén megtörténő találkozás szuggesztívan emeli ki ezt a regényt a magyar közelmúltról sokszor érzéketlenül vagy émelítő bőséggel szóló elbeszélésekből.

Nehéz ma már ironia vagy idézőjel nélkül olyan jelzőket használni, mint megrendítő, szép és szomorú, de Az űszó katartikus könyv.

Nagy Boglárka

MARGINÁLIÁK*

Dénes Iván Zoltán (szerk.): *A szabadság értelme – az értelem szabadsága. Filozófia és eszmetörténeti tanulmányok*
Argumentum, 2004. 432 oldal, 2800 Ft

Fodor Géza TERMÉKENY ROSSZHISZEMÜSÉG című tanulmánya Rousseau egyik legtalányosabb művét elemzi: a D'Alembert-hez írt levél az ÉRTEKEZÉSEK-nél is egyértelműbben jelezte a felvilágosodás filozófusainak, hogy többről van szó, mint egy morcos moralista antikizá-

* Ludassy Mária születésnapjára barátai és tanítványai tanulmánykötetet állítottak össze. (E kötetből néhány írás a *Holmiban* is megjelent.) 2004. április 30-án „A szabadság dilemmái” című konferencián az ünnepelt reflektált a kötet tanulmányaira. Ennek szövegét közöljük.

ló vagy naturalisztikus fantaziálásáról, modernitáskritikájáról. Olyan alternatív kultúrideal kidolgozása a rousseau-i program lényege, mely nem ismer többé alternatívákat, csupán az egységes népakaratot reprezentáló felvoulások esztétikáját. Fodor Géza finom és figyelmes analízise felfedi, hogy ha csak bűvópataként is, fellelhető Rousseau műveiben a végképp eltörölni vágyott hagyományos színház (a *tragédie classique* és a molière-i komédia) mellett egy olyan műfaj – a polgári dráma –, melynek megőrzése az ideális-erényes köztársaságban is elképzelhető. Persze a politikai retorika elsodorta ezt az esztétikai esélyt – vagy talán meghagyta a magányos álmodozó, Jean-Jacques elfojtott vágyteli gondolatának. Köszönet Fodor Gézának, hogy erre a fontos mozzanatra, mely az én talán nem is némileg tendenciózus Rousseau-olvasatomból kimaradt, felhívta a figyelmemet.

Márkus György: KANT ÉS A KERESKEDELEM SZABADSÁGA kapcsán a köszönet is kevés, hiszen mióta Márkust ismerem – és ennek több, mint negyven éve – minden mondata olyan figyelemfelhívó fordulat számomra a filozófiatörténet tanulmányozásában, hogy szellemi csendestársként akkor is jelen van írásaimban, ha olyanokról írok, akikről sohasem beszélünk, s akikről ő biztosan sohasem írna. Kanttal fordított a helyzet: előadásait szinte szó szerint fel tudnám idézni, s egyetemi kurzusaimon magam is Kanttal zárom a felvilágosodás előadás-sorozatát, ám – ahogy Diderot írta az erény és boldogság összeegyeztethetősége kapcsán – nem merem addig kezembe venni a tollat, amíg meg nem oldom a nem is tudom pontosan, hogy micsodát. Tehát feltehetően sohasem, akármennyire megtisztelő Márkus noszogató felszólítása. Pénz és könyv: mindig kedvtelve idézem a passzust, de végiggondolni igazából nem sikerült. Most Márkusnak hála talán megkísérelhettem. A pénz mint a *laissez-faire* gazdaság láthatatlan kezének objektívációja, mely az *én* önző vágyait és szükségleteit a másik ember egoizmusával és szükségleteivel harmóniába hozó intellektuális viszony, kiegészül az áruként viselkedő, de pusztán piaci tényezővé nem redukálható könyv, a polgárok intellektuális készségét megteremteni képes institúció szükségességével. Ráadásul, mint Márkus kimutatja, Kantnál nem csak

könyvvel és közélettel él az ember, s a mindennapi kenyér biztosításának kérdésében szembefordul nemcsak a már akkor hagyományosnak nevezhető *laissez-faire* ökonómiával, hanem némileg önmön antipaternalista érvelésével is (39. o. 33. l.) – csak nem *primum mangere, deinde philosophari*? Ugyanakkor a pénznek liberatori funkcióját is felismeri: az állampolgári függetlenség fontos garanciális eleme (40. o.), majdnem úgy, mint kritikusanál, B. Constant-nál.

Külön köszöntöm és köszönöm jelenlétüket a kötetben az ifjaknak, akiket nemcsak azért nem mernék tanítványoknak nevezni, mert függetlenül attól, hogy aspiráns- vagy téma-vezetőként, opponensként szerepelhettem tudományos életükben, immár saját területükön messze túlszárnyalták az én ismereteimet, hanem azért sem, mert a kevés jó, ami talán elmondható rólam, hogy hierarchikus mesterfamulus viszony kialakítása sohasem volt jellemző rám. Horkay Hörcher Ferenc, a skót felvilágosodás kiváló kutatója Burke-tanulmányában – „ÉRTELMEK SZABADSÁG”. A KONZERVATÍV FELVILÁGOSODÁS PARADIGMÁJA BURKE TÖPRENGÉSEIBEN – a franciák túlfeszített racionalizmusának és történelemellenes felvilágosodásfelfogásának pozitív ellenpólusaként mutatja be a REFLECTIONS szerzőjének politikai filozófiáját. Remek rekonstrukciója túl történelmi, filozófiatörténeti érdemein – meglehet, *malgré lui* – azt is körvonalazni képes, hogy milyen volna, ha volna egy modern, európai konzervatív párt a maga nem konstruktivista racionalizmusával, nemzeti történelemben ágyazott emberjogi elméletével, szabadságfelfogásával.

Hahner Péter az amerikai elnökök életrajzána és a francia forradalma eseménytörténetének kutatója és krónikása Chateaubriand-portréjában némileg hasonló vállalkozásba fogott: ahogy Burke-öt is szokás a reflektálatlan reakció képviselőjének megtenni, akképpen Chateaubriand szokványos besorolása is a királypárti katolicizmus táborába történik. Hahner Péter árnyalt elemzése az esztétizáló katolicizmus és a konstituális királyság képviselőjéről azt bizonyítja, hogy a Bibó által jól jellemzett „*két steril emberfajta*”, a hivatásos forradalmár és a hivatásos reakciós természetlen típusán kívül volt más, intellektuálisan

és morálisan, politikailag és poétikailag egyaránt ígéretesebb *tertium quid*, termékeny közép, még ha az előző, egymással érintkező elmentetek által uralt történetírói és eszmetörténeti erőteréből kiesik is e szellemi harmadik út képviselője.

Mester Béla Locke és a vallási tolerancia történetének – erdélyi eredetű eszméinek – szellemes elemzője. Eredeti témaválasztásával – AZ ÉTELEK SZABADSÁGÁTÓL A POLGÁRI SZABADSÁGIG – mint mindig, most is lenyűgözött. Nagyon szeretném már egy nagy, fekete borítójú kötetben látni okos írásait!

A tőle megszokott elmélyült elemzéssel találkozhatunk egyik legkiválóbb honi filozófiatörténésünk, Boros Gábor SZABADSÁG ÉS ÍTÉLETALKOTÁS LOCKE MORÁLFILÓZÓFIÁJÁBAN című tanulmányában. Mechanikusan ismételtgetjük, hogy Locke ideálja a geometriailag bizonyított etika, ám annak már nem mindig nézünk Boros Gábor alaposágával utána, hogy milyen ideákra alapozott milyen ítélettípus lenne Locke rendszerében az az etikai állítás, mely matematikai bizonyosságú. Isteni törvény? S ha igen, a természetes értelen vagy a kinyilatkoztatáson alapuló? Polgári törvény, a társadalmi szerződés vagy egyszerűen hatalom diktátuma? Az érzéki benyomások bizonyossága és az észítéletek intuitív evidenciája között hiányzik a *par excellence* morális igazságok szférájának teoretikus tere, s ide könnyen beépülhetnek az elő- és tévtételek paneljei.

Csepeli Réka, Franciaországban élő volt tanítványom, aki Párizsban bravúrosan védte meg Eötvös József francia kapcsolatairól szóló doktori disszertációját, a SZABADSÁG VERSUS EGYENLŐSÉG témáját taglalja, a francia és a magyar liberálisok XIX. századi demokráciadilemmáit. Mert a francia forradalom testvériség által egységbe forrasztott ÉS-e a girondisták és a jakobinusok vitájában véres VAGY-gyá változott: a szabadság primátusának liberális híveit véppadra küldte az egyenlőség elsőbbségét valló demokratikus dogma, és ez az emlék a XIX. századi liberálisokat az egyenlő választójog elenségévé tette. Alapvető szabadságjogok leszavazásától tartottak a gazdasági, de főként műveltségi cenzus nélkül bíró tömegek állam-

polgári egyenlősége esetén. És akkor még nem is szóltunk a nemzetiség elvéről, mely Lord Acton szerint erkölcselenebb, mint a forradalmi demokrácia, az abszolutizmus és a szocializmus együttesen...

Szécsényi Endre, Burke esztétikájának és politikai retorikájának szellemes szakértője, John Macmurrayt, az általam eddig nem ismert skót szabadságfilozófust mutatja be, akit megismerni élmény volt. Emberi és filozófiai finomságok sora érzékelteti, hogy az ún. kánonon kívül is van élet, s néha mennyivel emberibb, mint a kötelező olvasmányok kiválóságainak kultusza.

A pozitív szabadság védelmében, a partícipatív demokrácia mellett a képviseleti rendszer kizárólagosságával szemben, a köztársasági éthosz érdekében az individualista liberalizmus ellenében ketten is szót emeltek, kritikálva eggyoldalúságaimat: a kötet állhatatos szerkesztője és Bretter Zoltán pécsi professzor: Dénes Iván Zoltán VELE, NEM NÉLKÜLE. SZABADSÁG-ÉRTELMEZÉSEK METSZÉSPONTJÁN című nagyívű tanulmánya Isaiah Berlin, Hannah Arendt és Bibó István szabadságfilozófiáját elemzi a partícipatív demokrácia, az önkormányzatiság értékszem pontjái bázisáról. Hobbes LEVIATÁNJA, illetve Harrington OCEÁNIAI KÖZTÁRSASÁG-a a kiindulópont a negatív, illetve pozitív szabadság illusztrálásához: elégséges-e szabadságunk biztosításához, ha megelégszünk azzal, hogy békén hagy minket a világi és egyházi hatalom, vagy magunk is résztvevői vagy legalábbis ellenőrzői legyünk a hatalmi játszárnyaknak, ha valóban garantálni akarjuk személyes szabadságunkat? Berlin, a megkülönböztetés nagy hatású kitalálója szerint több a visszaélési lehetőség a szabadság pozitív fogalmával, kiváltképp, ha a biztonságot tesszük meg kiüntetett értékelési pontnak. Hannah Arendt republikanizmusa épp ezt bírálja, többek között az önkormányzati ideált újjászülő '56-os forradalmunk kapcsán. Ha Csurka István idézve, „Bibó-felejtésünk” mai motívumait keressük, minden bizonnyal abban találjuk meg, hogy sem a bal-, sem a jobboldal (legkevésbé talán a liberális közép) nem tud mit kezdeni a munkásönigazgatás eszméjét a forradalom leglényegének tekintő bibói gondolattal.

Kovács Gábor KULTÚRKRITIKA ÉS REPUBLIKANIZMUS című esszéje a kötetet záró három Hannah Arendt-tanulmány nyitánya. Kovács tovább tökéletesítvén a Magyarországon műfajt teremtő szellemi élettrajz írását, bravúrosan foglalja össze Hannah Arendt republikanizmusának keletkezését, kibontakozását és különbözőségét a politikai filozófia XX. századi szellem-történetében. A köztársasági-kommunitárius éthosz hagyományos értékeinek összekapcsolódása '56 direkt demokratikus eszméivel különösen fájó aktualitással bír manapság, midőn ezeket az ideálokat – ha egyáltalán – újra csak pusztán ANTIPARLAMENTÁRIS éllel idézik, ám nem szabadságkiterjesztő, hanem szabadságredukáló céllal.

Vajda Mihály A POLITIKA DICSSŐSÉGE ÉS HANYATLÁSA című írásában azt elemzi, hogy a XX. század egyik legjelentősebb politikai gondolkodója szerint – önnön norma- és kritériumrendszerre alapján, azaz az athéni demokrácia paradigmatis voltát feltételezve – van-e értelme a politikai filozófiának, vagy még pontosabban: az antik polisz mércéjével mérve van-e egyáltalán olyan, hogy politika a modernitás körülményei között. Vajda – mint maga mondja, „brutális” – megfogalmazásában: „összeegyezethető-e egyáltalán a minden emberi egyednek a közösség ügyébe elvileg egyenlő beleszólást biztosító modern tömegdemokrácia léte a politikainak bármiféle olyan felfogásával, mely szerint a politika spontánul újat teremtő öncél, s megszűnik az lenni, ami, mihelyt alárendelődik rajta kívül álló és általa nem diszkutált gazdasági, társadalmi, vallási, kulturális stb. céloknak, azazhogy a »békés hétköznapokban« lehetséges-e egyáltalán »politika« a szó arendti értelmében...” (394. o.) A válasz persze nem, az emberi jogok egyetemességének elmélete nem más, mint a fehér ember imperialisztikus kereszténységének szekularizált változata, s különben is megmarad a negatív szabadság szférájában. A lengyel Szolidaritás talán kivételes történelmi pillanat volt. Magánmegjegyzés: Lech Walesa hatalomra jutásának pillanatáig.

Bretter Zoltán A JÓ (KÖZTÁRSASÁGI) POLGÁR-a kevésbé pesszimista a republikánus ideál realizálhatóságát illetően. Bár azt jómagam kétkeltem, hogy „Ludassy Mária... egyértelműen a liberalizmusra szavaz a republikanizmussal szemben”,

ahogy kritikai tanulmánya kezdődik (csak annyit mondok közismert történelmi példákra hivatkozva, hogy hasonlóan a pozitív szabadság fogalmához, többen éltek vissza az „egy és oszthatatlan köztársaság” ideájával, mint az individuális szabadságjogok primátusának posztulálásával), örömmel olvastam a közéleti-köz-társasági éthosz időszerűsége mellett érvelő sorokat. Különösképpen Kant nem létező politikai filozófiáját az ÍTÉLŐERŐ (s nem az erkölcsök metafizikája) alapján rekonstruál gondolatokat: „Tehát Kantnál s az ő nyomdokain haladó Hannah Arendtnél nem az egyéni morális ítéletek, hanem a közösség tehető ízlésítéletek képezik a politikafilozófia alapját. A politikai ítélet analógiája az esztétikából ismerős ízlésítélet, hiszen mindkettőt a nyilvánosság teszi azzá, ami.” (406. o.)

A filozófiailag legnehezebb fajsúlyú szövegek a MORÁLIS AUTONÓMIA című fejezetben találhatók. Kis János kristálytisza logikájú (ugyanakkor fojtott vagy talán nem is annyira elfojtott szenvedélyű) írása LUKÁCS GYÖRGY DILEMMÁJÁRÓL, azaz a BOLSEVIZMUS MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA ÉS A TAKTIKA ÉS ETIKA KÖZTI KONVERZÍO megmagyarázhatatlannak minősített (vagy decizionista módon félremagyarázott) morális *salto mortaléj*járól. Geréby György A „PÁRTHUS NYÍLVÖÉS”-e Eric Peterson Carl Schmitt politikai teológiájáról írt kritikájának elemzésével valóban a logikai középvonalon metszi el a szembejövő logikai nyilatkat. Itt is a decizionizmus a kísértő, csak ez esetben nem a szovjet, hanem a nemzetiszocializmus elfogadásának szírhangjaként: „Sem a kommunista, sem a nemzetiszocialista khilializmus nem tekinthető az eszkatológia »szekularizált párhuzamának«. A diktatúra nem a Háromság mindenhatóságának földi mása” – idézi Peterson Schmitt-kritikáját Geréby (217. o.).

Huoranszki Ferenc és Miklósi Zoltán szívemhez közelebb álló filozófussal, David Hume-mal foglalkozik, ám tőlem távolabb álló analitikus közelítési móddal.

MITŐL ERKÖLCSŐS EGY CSELEKEDET?, teszi föl a klasszikus kérdést Huoranszki Hume nyomán: erényes indok, erényes jellem vagy a következőképpen-e a kitüntetett bázisa morális ítéletalkotásunknak. Hume-nál meghatározó a cselekvő

erényes diszpozícióinak (akár „természetes” erényeinek) szerepe: Cato (vagy Washington) erényének dicséretes voltából mit sem von le, ha alkatilag képtelenek voltak rosszat tenni vagy hazudni (akár az emberiség érdekében, hogy egy másik jeles – és a szerző által idézett – vitára utaljak: Kant kontra Constant). Az erényes jellem természet adta diszpozícióként való hume-i felfogását veszi védelmébe a Reid-del kezdődő racionalista/akaratszabadság központú kritikákkal szemben: „Az erkölcsi szabadság nem feltétele az erkölcsi megítélésnek.” A morális szentség azonban nem tehető univerzális normává: az az ember is lehet erkölcsileg méltányolható, akinek az erényen kívül más életcéljai is vannak.

Miklósi Zoltán CSELEKVÉS, JELLEM, ÉRTELEM című tanulmánya „a hume-i instrumentalista tézis egy speciális összefüggését vizsgálja: azt a kérdést, hogy vajon felelősek vagyunk-e vágyainkért és szenvedélyeinkért, illetve mindazokért a mögöttes változókért, amelyek cselekvési indítékaink kialakításában közrejátszanak”. (236. o.) Azaz képesek vagyunk-e változtatni – mégpedig morális indítékból – természet adtának tekintett adottságainkon, jellemvonásainkon, s ha igen, ezt a változást ki vagy mi viszi végbe bennünk vagy rajtunk (például valamely külső vagy felettes én, amely függetlenítési képes magát természetes diszpozícióinktól)? Ez utóbbi választ a szerző elveti: önnön adottságaink alapzatain kell megtalálnunk az azokat módosítani képes morális motívumot. Képesek vagyunk kialakítani a nem racionális jellemvonásaink feletti racionális kontroll képességét: ez a morális autonómia és az erkölcsi felelősség megalapozhatóságának előfeltétele.

A KOLLEKTÍV IDENTITÁSOK című fejezet mintha a fenti kantianus fogalmi keret felszámolásának eszmetörténeti stádiumait mutatná be. Legkevésbé igaz ez a Radnóti Sándor által feldolgozott témára: MIÉRT KELL UTÁNOZNUNK A GÖRÖGÖKET?, kérdi a XVIII. század mániákus modernizációs programjai mellett mindvégig meglévő antikizáló pózára utalva. Persze nem mindegy, hogy – akár a görögségen belül is – kit vagy mit kell utánoznunk: Rousseau és Robespierre szerint a művészetektől mentes Spártát, Diderot és Condorcet szerint a gö-

rög racionalizmus Athénját, Saint-Just szerint „üres a világ a rómaiak óta”, míg Benjamin Constant borzadályal tekint ama világ/kép/ekre, melyek egy militarista birodalom hódító harcosaival vannak tele. Johann Joachim Winckelmann „fordított teleológiája” a görög művészet, mindenekelőtt a szobrászat, ezen belül is a tökéletes fiú- és férfitestek ábrázolása (a kifejezés különben Coleridge-től ered, igaz, ő a keresztény középkort tekintette ilyen retrospektív telosznak). Ha plutarkhoszi módon párhuzamba állítjuk a Rousseau-i visszavágyódások topozálát, akkor inkább az ellentétek dominálnak: „Először is Rousseau-nál – éppen fordítva, mint Winckelmann-nál – világos a köztársasági Róma prioritása a görögséggel szemben. Másodszor Spárta prioritása Athénnal szemben... ezek a prioritások az erény prioritásai az izléssel, a háború prioritásai a békével, a zárt társadalom prioritásai az idegen hatásokat befogadókkal szemben...” (256. k. o.)

Kontler László NEMES ÉS NEMTELEN VADEMBEREK című írása George Forster UTAZÁS A VILÁG KÖRÜL című 1777-es művét mutatja be. Forstert idézve kőkemény univerzalista (valójában eurocentrikus) leütéssel kezdi: „A helynek, a különösnek, a sajátosnak bele kell simulnia az általánosba ahhoz, hogy az elfogult előítéletesség legyőzessen. Az egyetemesség lépést a sajátos európai jellem helyébe, s megindultunk azon az úton, hogy eszményített, az emberi nem egészéből elvonatkoztatott néppé legyünk, mely ismeretei, erkölcsi és esztétikai tökéletessége okán az egész faj reprezentánsának tekinthető.” (269. o.) Forster a felvilágosodás filozófiai antropológiájának kötelező „általános emberi” nézőpontját empirikus emberképekkel is összevetette: a vadember számára nem filozófiai fikció volt, mint Voltaire vagy Rousseau esetében, hanem tapasztalati tény, *sine ira et studio* tanulmányozható ismeretanyag. Az igazi konfliktust azonban nem az okozta, hogy túl kevés empirikusan is igazolható természeti normát talált a valóságos vadak között, hanem a kiinduló kategorikus ideál: forradalmárként elhitte, hogy a francia ideál „általános katonái a világszabadságot hozzák el a németek számára szuronyaik élén. „Vive la République!” – köszöntötte lelkesen az első francia katonát. „Ça vivra sans toi!” – válaszolta az, alaposan mellbe vágva puskatusával. Ennek a puskatusnak a nyo-

mát a mai napig érezhetjük, akik lelkesedni akartunk az anglo-amerikai vagy a francia szabadság egyetemes eszméjéért.

Kant és akiknek nem kell. Mármost a magunk értelmére támaszkodás felvilágosodása, az értelem határain belül felfogható vallás eszméjének Kantja. Nagyon jól szórakoztam Percz László A FILOZÓFIA MINT FÖLJELENTÉS című írásán, mely Budai Ferenc ROSTÁ-jának nemzetfelfogását mutatja be. Pedig általában nem szoktam mulatni azokon a magyarságdefiníciókon, melyek a gondolatszabadság antitéziseként határozzák meg nemzeti sajátosságainkat.

Nem vagyunk egyedül – mondhatnám Trencsényi Balázs kiváló írását olvasva (A TÖRTÉNELEM RÉMÜLETE. ESZMETÖRTÉNETI VÁZLAT A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI KELET-EURÓPAI NEMZETKARAKTEROLÓGIAI VITÁKRÓL). Fantasztikus, hogy ugyanazok a toposzok miként jelennek meg az egymásnak feszülő nacionalizmusok közös képi kincseként! Kicsiny adalék csak a pálya széléről bekiabálva: amit Charles Maurras a katolikus Franciaországban nemzetidegen testként beékelődő hugenottákról mond (most a zsidókat és a szabadkőműveseket hagyjuk), azt szinte szó szerint átveszik a szerb és a román nacionalisták a katolikus horvátok vagy magyarok ellenében... „*Természetesen nagy jelentőséggel bírt az is, hogy melyik hagyomány hogyan tudja pogány és keresztény »kollektív énjeit« kombinálni. Itt is jellemző, hogy bár az elemek legtöbbször hasonlatosak voltak (valamifajta khtonikus prekeresztény teológia fikciója, egy kereszténység előtti egyistenhit tételezése, a kivetített autochton vallási kultúrán keresztül a kereszténység »házasításának« kísérlete), ám attól függően, hogy milyenek voltak a politikai közösség alapvető problémái, a különböző kontextusokban mindez más-más konfigurációkban jelentkezett.*” (310. o.)

Erdélyi Ágnes NEMES ÁLOM-ja megható módon vegyíti az eszmetörténeti elemzés, az analitikus fogalmi apparátus és a morális meggyőződés, erkölcsi felháborodás elemeit. A THAT NOBLE DREAM eredetileg az amerikai történet-szek belvitájának témája: lehetséges-e előfeltevésektől mentes történelemtudomány. Többmenetes objektivitásviták és válságok, melyek forrása talán – a különben kiváló történetírő – Hume kijelentése a történelmi tények és a fik-

ciók, az egyedi eseménytörténetek narratívája és a csodák szemtanúi elbeszélőinek elvi megkülönböztethetlenségéről. Persze napjainkban nem az a harci kérdés, hogy tudunk-e különbséget tenni a Lázár csodás feltámadását tanúsító és a Caesar leszúrását elbeszélők hitelessége között, hanem az Auschwitz-Lüge lehetséges (vagy lehetetlen) történettudományos cáfolata. „*Ráadásul a történetsszakmában lejátszódó változás sok szalon kapcsolódott az analitikus történelemfilozófia narrativista fordulatához: a »narratíva« fogalmának elterjedését gyorsan követték a történelmi elbeszélés és a fikció különbségét megkérdőjelező elképzelések, ami könnyen azt a látszatot keltheti, mintha az analitikus filozófia »utat nyitott« volna a relativista-revizionista történelemfelfogásnak, netán egyenest megelőlegezte volna a revizionista történelemhamisítást.*” Egy világméretű összeesküvés-elmélet feltételezése szükséges a holokauszttagadás kimondásához, mely dokumentumok fabrikálásától hamis tanúk és hamisított híradók százezreinek előállításaig terjed, ami képtelenség. Ám aki azért hisz valamit, mert abszurdum?

Kelemen János Dantéja nem ehhez a tradícióhoz tartozik (DANTE A SZABADSÁG ÉRTELMÉRŐL ÉS AZ ÉRTELEM SZABADSÁGÁRÓL). Az (akarat)szabadság isteni adománya az értelmet ruhazza fel a naturális vágyak, ösztönök feletti racionális kontroll képességével: „*És csak e szabadságon alapulhat / minden erény.*” (PURGATORIUM, XVIII.) A Paradicsomban már nem is akarhatunk mást, mint magát az erényt: ahogy a római köztársaság mártírjáról, Catórol tartották, akit szabadságszeretete – öngyilkos pogány volta ellenére! – a Purgatórium lakójává tesz. A Paradicsom harmóniája a rousseau-i általános akaratot idézi: „*Az is, hogy mi itt fokról fokra élünk, / tetsző a Népnek, s kedves a Királynak, / ki akaratját akartatja velünk...*” (PARAD., III.) Kelemen kommentárja szerint még a népszuverenitás Pádulai Marsiliusnak tulajdonított eszméjének előzetését is fellelhetjük Danténál. (345. o.)

Ha két csücske volna a szívemnek – egy csodálak, ámde nem szeretlek: ez lenne Rousseau, akivel kezdődik a kötet – és egy másik, a feltétel nélküli morális és politikai azonosulás tiszteletéé: ez lenne Condorcet (megvan még a szívem közepé, aki nem más, mint Diderot,

s akkor Hume-ot hova helyezzem?! – szóval most ez a másik, kedvesebb csücsök következik, Fehér Márta Condorcet-elemzése (DÖNTÉSELMÉLET ÉS DEMOKRÁCIA). Bár Robespierre szerint Condorcet az (is) elárulta a forradalmat, hogy a morális/politikai döntéseket a matematikai kalkulusokra akarta redukálni, Fehér Márta joggal mutat rá, hogy a matematikortörténetben inkább az Arrow exponálta Condorcet-paradoxon forrásaként ismert: az az A, B és C közötti többségi választás eredménye nem feltétlenül fedi a tényleges preferencia-sorrendet. A maga szempontjából mégis jogos lehetett Robespierre rosszállása: Condorcet valószínűség-számítási próbálkozásaival ugyanis a rousseau-i általános akarathoz hasonló, ám nemcsak morálisan, hanem intellektuálisan is megalapozott státust akart adni a demokratikus döntésnek, akképpen, hogy a többségi akarathoz való alávetettsége a kisebbségnek ne erkölcsi önfeladatként, intellektuális vereségként megélt valami legyen, hanem a morális és racionális azonosulás lehetőségeként a meggyőzőhetőség formájában történjék. Ez a győztes többséget éppen hogy nem menti fel, hanem kötelezi a további érvelés és bizonyítás politikájára: nem viselkedhet a *sic volo, sic jubeo sic fiat* jehovai önkénye módjában, mivel a demokratikus felhatalmazás a mindenki (a leszavazottaké is!), egyenlő racionális képességéből kiinduló procedúra. Ami a görög agorától kezdve az amerikai esküdszéki tárgyalások döntésmechanizmusáig a szabadság kultúrájának alapja.

Ha már az esküdszéki tárgyalást említettük: Bánki Dezső jogfilozófiai tanulmánya (A KÖTELESSÉG NÉLKÜLI „AKTÍV” JOGOKRÓL) Hartnak A JOG FOGALMA című főművéről írt disszertációja egyik mellékszálát dolgozza fel. Lyons THE CORRELATIVITY OF RIGHTS AND DUTIES, a jogok és kötelességek korrelativitásáról szóló művében exponálja az aktív jogok elméletét, melyekhez nem kapcsolható korrelatív kötelesség. Az amerikai alkotmány leghíresebb kiegészítését, a szólás, a véleménynyilvánítás szabadságát Lyons ilyen jognak tekinti. Bánki Dezső bizonyítandója, hogy ez a jog is implikál(hat) kötelességet, például annak megakadályozásának kötelezettségét, hogy polgártársunkat megakadályozzák véleménye szabad kifejtésében. „A jog azonban szabályok, szabályalkalmazás kérdése,

és mint ilyen, elsősorban azzal kapcsolatos, hogy valamiféle kiszámítható kilátásokat nyújtson az embereknek az (elvben bizonytalan) jövővel kapcsolatban, nem pedig azzal, hogy az érintett szereplőkről bizonyosfajta predikátumokat ugyanolyan kontextuális feltételek mellett állíthatunk” – zárja írását Bánki Dezső, mellyel mintha az általa művelt analitikus jogelmélet korlátait is kijelölné.

Ludassy Mária

ÉRTELMEZÉS VAGY KISEMMIZÉS?

Bordács Andrea–Kollár József–Sinkovits Péter:
Tót Endre
Új Művészet Kiadó, 2003. 224 oldal, á. n.

Könyvismertető címében nem véletlenül utalok arra a kérdésre, amely a kortárs művészet áttekintésekor felmerül: vajon lehetséges-e autentikus, a műből kiinduló és hozzá visszatérő, az értelmezői élményt szem előtt tartó, elméleti apparátust nem (totálisan) feltételező transzparenns interpretáció, vagy pedig valóban A. C. Dantónak kell igazat adnunk, akinek állítása szerint a filozófia kisemmizte a művészetet, mivel teoretikus kellékek és felszereltség nélkül nem lehetséges közel kerülni a kortárs műalkotásokhoz. Nem gondolom, hogy meg tudnám válaszolni ezt a kérdést, de a Tót Endréről szóló könyv ismertetését ebben a dilemmában próbálom elhelyezni.

A kétnyelvű – angol és magyar – könyv a szó szoros értelmében nem is könyv, hanem két különböző szöveg és egy meglehetősen bő áttekintést adó Tót Endre-album. A hangsúlyt a dokumentációra, magára a műveknek a bemutatására helyezi, hiszen a terjedelem több mint felét a képek teszik ki. A két írás mintegy kíséri a képeket, vagy még pontosabban: melléjük helyeződik. Ez a megoldás vitatható, mivel a két írás nézőpontjában és szempontrendszerében alapvetően különbözik.

Sinkovits Péter rövidebb írását – A KORSZERŰ FORMANYELV KERESÉSE. AZ INFORMELTŐL A POP-ARTIG – az ismertetés, az életrajz és a történetiség jel-

lemzi. A bemutatás a hagyományos művészet-történet-írás vonalán halad, kevésbé problémákat vet fel, inkább tényeket rögzít, leír. Ez a bemutató szöveg azt a – már címében is jelzett – folyamatot követi nyomon, amelynek során Tót Endre művei változtak, alakultak, a külföldi hatásoknak engedtek, kísérleteztek: a játéktérrel gesztusoktól, az informelen, az absztrakción, az akciófestményeken, a festménybe beépített montázsselempen, az absztraktnak, expresszionista formálási módszereken át a pop-artig jut el Tót Endre művészet. Valójában a pálya első felét jelzi, mely csupán bevezető ahhoz, hogy „*Tót hagyományos festői pályája átadja helyét a mindig is keresett legprogresszívebb művészi tevékenységnek*”. (16.)

A kötet második írása – A TÁVOL- ÉS JELENLÉT ESZTÉTIKÁJA TÓT ENDRE MŰVÉSZETÉBEN – itt veszi fel a szálát, de nem historikus, hanem esztétikai szempontokat érvényesít, és ilyen értelemben majdhogynem teljesen elválik a két írás. Egy életműhöz az olvasat persze több szempontból is közeledhet, ami alapvetően jó törekvés, de egy könyv egységének kialakítását ekkora eltérések nem segítik elő. A második szöveg az alkotásoknak azzal ad foglalatot, hogy egy jellegzetes attribútumát emeli ki, és ebből, e köré alkotja meg az esztétikai elemzést. „*Tót Endre életműve egyetlen lényegi kérdés köré szerveződik, melynek két fontos aspektusa a távollét (hiány) és a jelenlét (önreprezentáció)*.” (24.) A „közös nevező” megtalálása az értelmezés horizontjának kijelöléséhez nem könnyű és nem is egyértelmű olyan heterogén művek és olyan hirtelen korszakváltások esetén, mint amilyen Tót Endréé, s főként akkor, ha ehhez még hozzáadódik az „öröme” (ön)ironikus és (közvetett társadalom)kritikai magatartásformája is. Az örömlakások abból erednek, hogy a művész „*reméli, hogy vannak huncut és naiv befogadók, akik képesek betörni művészetének metaforaajtáját, és saját korábbi hiteiket konfrontálva a művész-gyermek objektívtól álmaival, megváltoztatják életüket, azaz gyermekké válnak. Tót (pontosabban) a művei révén konstituált alkotó) azért ajánlja boldogan »mindenkinek és senkinek«, mert tudja, hogy a művészi alkotások, akár az individuálok, eredetiségüket, azaz értéküket nem az általuk kiváltott hatásnak köszönhetik. ...az alkotások nem csupán az öröm, hanem a megismerés eszközei is*”. (57.) Tehát maguk a szerzők is tisztában vannak Tót Endre művészetének heterogenitásával,

s szándékuk is megvan ennek bemutatására, azonban értelmezésüket beszorítják a választott elméletek keretei közé, s így mégiscsak a homogenizálás felé haladnak. Érdekes volna például az 1960-as, 70-es évek hatásait és kölcsönhatásait részletesebben tárgyalni, hiszen Tót Endre művészetét nem vonatkoztatható el tőle, még ha közvetett és ironikusan távolságtartó magatartásról és a művekben megjelenő utalásszerű lenyomatokról van is szó. Ezt éppen csak érintőlegesen említi Bordács Andrea és Kollár József írása („...*két művészkönyve rokonságot mutatott a szamizdatokkal is. Bár nem politizált direkt módon, cenzúra, engedély nélküli kiadványok voltak*” – 31.).

Tót Endre ama kevés számú magyar művész közé tartozik, akik az 1970-es évektől készített alkotásaikkal bekerültek a nemzetközi művészeti élet fősodrába, és ezt elsősorban annak a rugalmas művészi magatartásmódnak, mindig megújulni tudó, kereső és kísérletező attitűdnek köszönheték, amely meg tudta valósítani az „éppen idejében, éppen ott, éppen helyénvaló ötletekkel” formátumot, melynek ez a korszak kifejezetten kedvezett. Maga a korszak összetettsége, a mára már kortárs klasszikussá lett Tót Endre, az oeuvre problémáit is felvető variabilitása és nagysága (mennyiségi és minőségi értelemben is) leszűkül, ha értelmezői csupán a (kortárs) teória elméleteit részesítik előnyben, és nem térnek ki a szociolektus jellemzésére is.

Félreértés ne essék: Tót Endre művészetének bemutatása a hiány esztétikájának jellegzetességei alapján elfogadható mint az értelmezés egy lehetséges módja, a szerzők végiggondolták és következetesen alkalmazzák ezt a szemléletet, fogódzókat is kap az alkotás művek befogadásához; azonban lineáris marad ennek a sokrétegű, változatos, ellentmondásokkal, következetlenségekkel teli életműnek a bemutatása. Ebből következik, hogy bár egyetérthetünk az alapvetően afirmatív beállítottsággal az életművel szemben, hiszen (első) bemutató, ismertető könyvről van szó, de mégis, ez a beállítás megakadályozza a kritikai hang megjelenését és a tárgytól való szükséges távolságtartást. Az alkotói és az értelmezői esztétika (élesebb) különválasztása, valamint az elemzett irányzatokkal, váltásokkal, művészi korszakokkal szembeni távolságtartást még emelhetné volna a könyv erejéit.

A mérték, az arány, a mértékletesség és az arányosság nem veszíthető el az értelmezői folyamatban. Amikor úgy lehetséges önmérsékletet gyakorolni, hogy visszavonjuk, differenciáljuk a tudást, és előtérbe helyezzük a beleérzést (intuíció), a józan ész (common sense) és az elidőzésben megszülető élményt. Mindezekkel együtt nem tagadható, hogy a szerzők vállalkozása arra, hogy a kortárs művészek

egyikének monográfiájára tegyenek kísérletet, alapvetően jó és dicséretes. Nem is volt könnyű dolguk. Ki kell emelni a jó képanyagválogatást, rendszerezését, a megadott adatok értékességét. Ez az első Tót Endréről szóló könyv. Szerencsésen veti föl a még kutatásra, lehetséges értelmezésekre, kiegészítésre váró rétegeket az életműben.

Máthé Andrea

EMLÉKEZÉS SZABÓ JÚLIA MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZRE

Festő írja ezeket a sorokat, aki a hatvanas–hetvenes évek fordulójának művészeti eseményei, elfojtott viharai közepette ismerte meg a fiatal, okos, különleges érzékenységgel és biztos ítélőképességgel megáldott művészettörténészt: Szabó Júliát. Első közös munkánk egy rendhagyó kiállítás koncepciójának kidolgozása és megvalósítása volt. A Budapest állami kiállítótermeiből kiátkozott fiatal művészek egyik bemutatóhelye volt a Csepel Galéria, melynek felkérése nyomán, 1973 kora tavaszán készítettük elő kiállításomat Júliával. A nyitva tartás három hete alatt hetente cseréltük a kiállítási anyagot, minden hét végén egy teherautóval hazahoztam a Belgrád rakpartra a képeket, és újakat vittem Csepelre. Júlia gyakorlatias eszével, a művészet dolgaiban eredeti, független gondolkodásával, tévedhetetlen döntéseivel, derűs energiáival szilárd kapaszkodót jelentett számomra. A látogató, aki esetleg mindhárom képanyagot megnézte, láthatóan egymás mellé szervezett festményeimet, vászondomborításaimat, festett térmodelljeimet olyan teljességgel, amire azután csak öt, illetve tíz év múlva nyílt lehetőség Székesfehérvárott és a budapesti Múcsarnokban.

Szabó Júlia elemző tanulmányt publikált munkáimról a *Művészet* 1973. novemberi számában. Értéktétele arra a ritka képességre támaszkodott, amely egy ma készülő műben biztos szemmel és aggyal észleli és nevezi meg az aktualitás bátorsága mellett a festészet korokon átívelő vonulataihoz való kapcsolódást, a festői alkat sajátos meghatározottságából következő egyedi jellemzőket: egyszóval a mű történeti szerepét szinte a létrejötte órájában.

Bele tudott hatolni a képekbe. Láttam tárlatot vezetni az Akadémia képtárában, amelynek igazgatója volt. És emlékszem, mit írt Júliáról Perneszy Géza annak idején, amikor egy kölni galériában „könnyedén azonosított egy Popovát”, amely kép szerzőségét addig senki nem tudta meghatározni. Azt, hogy bele tudott menni a képekbe, úgy értem, hogy a festmény anyagrétegeibe, pórusaiba, készülésének a rétegek közé temetett szellemi régióiba volt bejárása, amely képességgel a festők közül is kevesen rendelkeznek. Egészen mélyre látott. Önmaga vizsgálódó jelenlétét (bölcserénységgel) szinte kiiktatva, észrevett a festészet világában olyan belső összefüggéseket és kapcsolódásokat, amelyek biztosan rejtve maradnak az erőszakos behatolók rendszerező, netán irányítani is akaró szándékai előtt.

Az utóbbi években újra intenzíven dolgoztunk együtt. 2001-ben, ősszel Rómában közösen rendeztük el újabb képeimet a Palazzo Falconieri gyönyörű termeiben. Olasz–magyar nyelvű katalógust szerkesztett Júlia a kiállításához. Örült ennek a római kalandnak, segített, hogy újra bejárjam festészetem eredetének egyik forrásvidékét, a negyven évvel ezelőtt frissen, műtermekben, galériákban látott, ma múzeumok nagy értékű darabjaiként őrzött képeket, amelyek közvetlen rokonai lettek az enyémekeknek.

pen az jutott eszébe, amire – mint mondta – az írók tanították: „*A művészet nem templom és te nem vagy a művészet papja.*” Ő „mezítlábas művészettörténész”-nek tartotta magát, és a művészek, a művek ügyvédjének. Vasúti kocsiban utazó vándorkiállítást éppúgy rendezett, mint előkelő nemzetközi biennálét; sokat írt és boldogan üldögélt jeles társaságok egyszerre emelkedett és bohém atmoszférájában, hogy rakoncátlan, de halk megjegyzéseivel aláfesse/aláássa a hangulatot.

Antihős volt. Munkaszolgálatos emlékeit, „félárbocos” szilenciumait, nagy hatalmú feljebbvalóit vagy a nehéz idők kultúrpolitikai terepén ügyeskedve lavírozó kollégáit csak ritkán emlegette, csak afféle futó és lényegtelen széljegyzetekként, amelyek az élet és a művészet valódi lényegéből semmit sem vonnak le.

Volt. Van. És amíg mi itt szomorkodunk hiányán, Janó fent ül egy felhő szélén, elegánsan, de mezítláb, és lehajtott fejjel, mosolyogva fityiszt mutat nekünk.

Kovalovszky Márta

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Örökség
Minisztériuma,

a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és a Szerencsejáték Rt.

támogatásával jelenik meg

A közelmúlt nagy közös munkája a MEO Kortárs Művészeti Gyűjteményben és a Ludwig Múzeumban egymást követően megrendezett két, egymástól eltérő tartalmú és felépítésű gyűjteményes kiállításom megtervezése, anyagának válogatása és rendezése volt. Júlia tudta, hogy két képnek mi köze van vagy lehet egymáshoz, máig rejtély, milyen szalakat, belső útvesztőket ismert, amelyek révén összekapcsolt egymástól távoli műveket. Ezek az észrevételei sokszor felfedezésszámba mentek, de általában érvényesek voltak.

A nagy kiállítások rendezése mindig küzdőtér, ahol nem a közreműködők közül kerül ki a győztes. A műveknek, az életműnek kell megjelennie, saját erejével megmutatkoznia. Ezt csak az segítheti elő, aki tudja, amire egyre kevesebben gondolnak: a Művészet nagyobb nálunk. Nagyobb annál, aki alkotja, és annál, aki bemutatja.

Mára virradó éjjel azt álmodtam, hogy Szabó Júlia kb. hét centiméter hosszú, egyszerű formájú kulcsot visel a homlokán, a bőre alatt, ami szelíden kidomborodik, és különösen súrló fényben jól látható.

Betegsége és halála hírének vétele óta most először tudok éles fájdalom nélkül gondolni rá ébredés után. Szeretetet és hálát érzek iránta.

*Ilona Keserü Ilona
festész*

„MEZÍT LÁBAS MŰVÉSZETTÖRTÉNÉSZ”

Frank János, 1925–2004

Életrajza benne van a művészeti lexikonokban, cikkeit, kritikáit sokan olvasták kedvtelve az *Élet és Irodalom* hasábjain, könyveit örömmel fogadta az érintett művész, a szakma és a közönség egyaránt; sok barátja volt, és sokan szerették, szaktekintélynek és mindig udvarias, segítőkész kollégának tartották a muzeológusok, művészettörténészek. Vidéki barátságos beceneve – JANÓ – valahol a tudatunk mélyén felidézte A PÁL UTCAI FIÚK-beli fatelep órét, ez különös, halovány árnyékot rajzolt Frank János alakja köré; valami kis titokzatosság lenge szellője járt körülötte, sejtetve, hogy gunyoros megjegyzésein, tréfás anekdotáin, mintegy mellékesen odavetett észrevételein túl a művészet – és persze az élet – mélységesen komoly dolog számára.

Jómódú budapesti polgárcsaládból származott, és ez egész habitusát meghatározta. Nemcsak elegáns öltözködését és udvarias viselkedését, hanem az élethez, a művészethez való viszonyát is. Fiatal korában jól szabott öltönyt hordott, melyet azután észrevétlenül farmerruhára cserélt; de finom ingei, decens övei és oldaltáskái jelezték, hogy csak mértékkel követi a divatot. Ha vasárnap délelőtt a kisvárosi főutcán sétálva váratlanul térdre borult egy idősödő hölgy láttán, abban egyszerre volt grandezza és ironia: mindkettő az úgynevezett jobb napoknak szólt, az élet bánatosan tünékeny és nevetségesen mulandó természetének. Írásai, műelemzései egy alapos, művelt és felkészült szakember gondolatai és egy széles látókörű, különös érzékenységgel szemlélődő művészettörténész munkái, aki gyakran vont meglepő párhuzamot művek, korok, irányzatok között. De valamennyi munkájában, az általa rendezett kiállításokban is érzékelhető az az öröm, amellyel a gyűjtők, a nemes tárgyak között élő polgárok veszik kezükbe a műtárgyakat. „*Csak írtam róluk, csak néző voltam*” – mondta egy interjúban, így jelölve meg a helyet, ahonnan szemügyre vette a műveket, az életműveket; az író és a néző kettős szerepét példamutató fegyellemmel és életélvező derűvel tudta betölteni. Az iskolában Patkó Károly festőművész volt a rajztanára, később Jeremiás Máriától tanult rajzolni, ezt a tudását kritikusként hasznosította: kis füzetébe rajzolgatva rögzítette benyomásait a kiállításokon.

Hosszú időn keresztül a KÚT (Képzőművészek Új Társasága) békés posztnagybányai festészete állott legközelebb a szívéhez, de érdeklődése Kassák *Munka*-körének avantgárdjától a neoavantgárdig és a XX. század utolsó évtizedeinek fiataljaiig terjedt. Ha akadtak is kedvencei, titokzatos módon elfogulatlan tudott maradni; titka a minőségérzék volt. Ennek révén – és persze történeti érzékenysége révén is – vált az 1960-as évek vé-

gén megújuló magyar textil meg a harcos neoavantgárd törekvések egyik legfontosabb „harcostársává”, noha többnyire „csupán” rokonszenvével, a kiállításokon való személyes megjelenésével, kritikáival, írásaival segítette küzdelmeiket. Mint a Múcsarnok munkatársa, megszámlálhatatlan sok kiállítást rendezett, és korrekt „hivatalnokként” minden művészt (nem csak kedvenceit) – ahogyan mondta – „első osztályú kiszolgálásban részesített”. Írni azonban csak a jókról írt, a valóban kitűnőekről, és csak azt, amit meggyőződése diktált.

1964-től dolgozott az *Élet és Irodalom*nak egészen haláláig, 1974 és 1984 között a *Budapest* című folyóiratnak, illetve 1973–89-ig a *The New Hungarian Quarterlynak*. Írás közben egyszerű szabályokat követett: került a közhelyeket, és világosan fejezte ki magát, talán mert fülébe csengett Vas István figyelmeztetése: „*Aztán ne azon a művészettörténész-madárnyelven írj!*” Kritikái, tanulmányai látszólag laza szövéssűek, csak alaposabb olvasás után látja az ember, milyen gondos és ökonomikus a szerkesztésük. A lazaság látszata a beszédmód eleven dikciójából, az élőbeszéd plasztikus kifejezőerejéből fakadt.

„*A rendezés... hozzátartozik a műhöz*” – nyilatkozta egyszer. Pályája kezdetől híres kiállításrendező volt, kétféleképpen is. Szentendrei éveit (1952–55) szülő zárandokhelyé tette a Ferenczy Múzeumot bemutatóival. Szerényen és alig észrevehető bátorsággal találta meg és végezte el azokat a feladatokat, amelyeket egy egész szakmának kellett volna vállalnia. Amikor 1955-ben a Múcsarnokba került, csak ritkán választhatta meg maga, kinek a műveit rendezze kiállítássá; többnyire „hozott anyagból” kellett dolgoznia. De soha nem érződött kedvetlenség a munkájából, és a végső kép mindig különös és elegáns lett. Senki nem tudta úgy megtalálni a művek helyét az együttesen belül, mint ő; de ezen túl, nemcsak a biztos látás és a megalapozott ítélet vezette, amikor sorba rendezte a festményeket, vagy a tér egy bizonyos pontjára állította a szobrokat. Mindannyiszor megtörtént, hogy adódott egy furcsa hangsúly, egy ügyesen hagyott falfelület vagy szokatlan párosítás, amely hirtelen megzavarta a kiegyensúlyozott összképet. Nem afféle vizuális vicc volt ez, hanem nagyon is komoly figyelmeztetés: Janó a maga szelíd és huncutkásan mosolygó módján korábban nem ismert összefüggésekre, rejtett értékekre mutatott rá. A fiatalabb generációk muzeológusai valamennyien tőle tanultak kiállítást rendezni, még ha nem dolgoztak is a közelében, csupán megértettek valamit az általa teremtett látványok mondanivalójából.

Művészettörténésznek lenni valamikor úri foglalkozásnak számított. Frank János talán az utolsó úriember, sőt úr volt ebben a szakmában. A most megjelent Ottlik-képeskönyvben szereplő 1969-es fotón (egy kiállításmegnyitón készült) az író mellett tökéletes megjelenésű úriemberként áll, kétsoros sötét öltönyében, pici fehér díszszebkendővel a zakó felső zsebében. Szívesen és magától értetődő természetességgel vesz részt a vernisszázs szertartásában – az ilyen szertartások nagyon fontosak voltak neki. Mélázó oldalpillantása azonban azt is elárulja, hogy más is motoszkál a fejében, nem csak az ünnepi percek megilletődött gondolatai. Talán ép-